T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YUSUF B. İBRAHİM El-ERDEBÎLÎ VE
"El-EZHÂR ŞERHU'L-MESÂBÎH Fİ'L-HADİS" ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM	ABDULBAKİ ARACI

MALATYA-2024

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

YUSUF B. İBRAHİM El-ERDEBÎLÎ VE "*El-EZHÂR ŞERHU'L-MESÂBÎH Fİ'L-HADİS*" ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS

ABDULBAKİ ARACI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM

MALATYA- 2024

ÖNSÖZ

İslam, yalnızca yaşamımızın bir kısmını ibadetlerle geçirmemizi emreden bir inanç değildir. Hayatımızın her anını Rabbimizin muradı doğrultusunda dizayn etmemizi isteyen bir yaşam biçimidir. Keskin bir dünya ve ahiret ayrımına sahip değildir. Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmayı esas alır. Yerine getirmekle emrolunduğumuz bu yaşam biçimi Peygamber Efendimiz (sav) tarafından bizlere, bazen kendisine vahyedilen Kur'ân-ı Kerîm ile bazen ise vahiyden mülhem olan O'nun söz, fiil ve takrirleri ile aktarılmıştır. Bu öğretilerin sonraki nesillere ulaşmasını bizzat Hz. Peygamber teşvik etmiş, bu vazifeyi yerine getirenlere ise dua etmiştir. Bu teşvikler sayesinde başta sahabe olmak üzere tüm inanalar ondan nakledilen hadislere büyük önem vermiş ve bunları başkalarına iletmek için gayret göstermişlerdir. Hatta bunun için uzun yolculuklara dahi çıktıkları bilinmektedir. Bu gayretler sonucunda usul ilimleri ortaya çıkmıştır. Bilhassa hadis alanında önemli çalışmalar yapılmış ve usûlü'l hadis temellendirilmiştir. Hafızalarda ve satırlarda bulunan hadisler sonraki nesillere sistemli bir şekilde aktarılmıştır. Bu hadisler ise konuları, sıhhat dereceleri, râvileri vb. farklı kısımlar altında bir araya getirilmiş ve hadis metin eserleri ortaya çıkmıştır.

İslâmî ilimlerin yapı taşı konumunda olan hadîs-i şerifler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ana hatlarıyla; hadislerin rivayeti, derlenmesi, sahihinin zayıfından ayırt edilmesi, cerh ve ta'dîl yönünden râvilerin durumunun incelenmesi, garîb kelimelerin açıklanması, nâsih ve mensuh rivayetlerin araştırılması, birbiriyle zahiren çelişen hadislerin açıklanması, mâna yönünden hadislerin şerh edilmesi ve hükümlerin çıkartılması vb. başlıklar altında gerçekleşmiştir. Bunlar ve daha birçok konu "Ulûmü'l-Hadîs" başlığı altında zikredilmiştir.

Literatürde hadislerde geçen kelime ve kavramları açıklamak, anlaşılması zor olan yerleri izah etmek, irabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek ve hadisi daha birçok yönüyle değerlendirmek anlamına gelen "hadis şerhi" zikredilen çalışmalardan biridir. Bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatıldığı ifade edilen bu ilmin daha sonraki süreçlerde kapsamı genişletilmiş ve bu alanda çeşitli telifler zuhur etmiştir.

Temel hadis kaynaklarının oluşmasından sonra hadis alanındaki çalışmalar farklılaşmış, tasnif döneminde yazılan eserler üzerinde çeşitli çalışmalar başlamıştır. Yapılan çalışmalardan bir tanesi de söz konusu kaynaklarda geçen hadislerin farklı

başlıklar altında derlenmesidir. Bu çalışmalardan biri de İmam-ı Begavî'ye aittir. O, *Mesâbîhu's-sünne* ismini verdiği eserinde temel hadis kaynaklarından derlemiş olduğu hadisleri çeşitli başlıklar altında bir araya getirmiştir. Bu başlıklar altında avama hitap edebilmek adına müslümanın günlük hayatında yer edinen ibadet, muâmelât, ukûbât ve itikadî boyutta yol gösterici olan hadisler zikredilmiştir.

Begavî'nin yazmış olduğu bu eser İslam âlimleri tarafından kabul görmüş ve üzerine şerhleri de içeren kırktan fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin yazmış olduğu *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli eseridir. Erdebîlî, 8/14.yy. da Güney Azerbaycan bölgesinin önemli âlimlerinden biridir. Fıkıh alanındaki birikimini meşhur eseri *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* ile göstermiştir. Bu çalışmada Erdebîlî'nin ülkemizde pek tanınmayan *el-Ezhâr* isimli eseri incelenmektedir. Bu eseri giriş ve iki ana başlıkta ele alacağız.

Öncelikle bir şerh çalışmasını anlayabilmek için şerh edilen metni tanımak ve anlamak gerekir. Bu sebeple giriş bölümünde el-Ezhâr'ın metni *Mesâbîhu's-sünne,* ana hatlarıyla ele alınmıştır. Eserin müellifi olan Ferrâ el-Begavî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine değinilmiş; eserinin konusu, üslûbu ve hakkında yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir.

Bu kıymetli eseri ilim camiamıza tanıtmak ve araştırmacıların istifadesine sunmak gayesiyle yapılan bu çalışmada bize her türlü desteği sunan hocalarım Yusuf ATLI, Prof. Dr. Saffet SANCAKLI, Dr. Serkan DEMİR ve özellikle danışmanım Dr. Selahattin YILDIRIM'a emeklerinden dolayı teşekkür ederim.

Abdulbaki ARACI

Malatya/2024

ÖZET

Bu çalışma Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'nin *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis* eserini incelemektedir. Erdebîlî'nin bu şerhi Ferrâ el-Begavî'nin meşhur hadis metni *Mesâbîhu's-sünne* üzerine yazılmıştır. el-Ezhâr eseri incelenmeden önce Erdebîlî ve Begavî'nin hayatları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Erdebîlî'nin *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis* eseri şerh literatüründe çok fazla dikkat çekmemiştir. Bu çalışma eserin Arapça el yazması nüshasını inceleyerek Türkçe literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Erdebîlî'nin hadis anlayışı hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan örneklendirmeler üzerinde Erdebîlî'nin hadisleri ele alışı, hadis-itikat ve hadis-fıkıh ilişkisine bakış açısı ele alınmıştır. Son olarak el-Ezhâr eserinin mukaddimesi ve sonuç kısmı incelenerek çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *el-Ezhâr*, Hadis, *Mesâbîhu's-sünne*, Şerh, Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî

ABSTRACT

This study examines the commentary method of Yusuf b. Ibrahim el- Ardebîlî's work, el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis. This commentary of El-Ardebilî is written on the famous hadith text Mesâbîhu's-sunne of Ferrâ el-Begavî. Before addressing al-Azhar's commentary method, brief information is provided about the lives of Ardebîlî and Begavî. Erdebîlî's work, el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadith has not attracted much attention in the commentary literature. This study aims to contribute to Turkish literature by examining the Arabic manuscript of the work. Additionally, information is given about Ardebîlî's understanding of hadith. Ardebîlî's method of dealing with hadiths, his perspective on the relationship between hadith-belief and hadith-fiqh are discussed through examples. Finally, some inferences are made by examining the introduction and conclusion of the work Al-Azhar.

Keywords: *el-Ezhâr*, Hadith, *Mesâbîhu's-sünne*, Şerh, Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin Yıldırım danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî ve el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis Adlı Eseri" adlı bu çalışmanın bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Abdulbaki ARACI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I

ÖZET III

ABSTRACT IV

ONUR SÖZÜ V

İçindekiler VI

Kısaltmalar IX

GİRİŞ 1

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1

2. Araştırmanın Yöntemi 2

3. Kavramsal çerçeve 2

4. Begavî ve Mesâbîhu's-Sünne 5

4.1. MESÂBÎHU'S-SÜNNE 6

BİRİNCİ BÖLÜM 10

ERDEBÎLÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ 10

1. Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri 10

1.1. HAYATI 13

1.2. DOĞUMU VE YAŞANTISI 14

1.3. VEFATI 15

2. İlmi Kişiliği 15

2.1. HOCALARI VE TALEBELERİ 16

2.2. İTİKADÎ VE AMELÎ MEZHEBİ 16

2.3. ESERLERİ 17

2.3.1. el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr 17

2.3.2. en-Nâsih ve'l-Mensûh *19*
2.3.3. Terâcimü Fukahâi'ş-Şâfiiyye *19*
2.3.4. Rihletü'ş-Şâfiî ilâ Mekke *20*
2.3.5. el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis *20*

İKİNCİ BÖLÜM 21

ERDEBÎLÎ'NİN *EL-EZHÂR ŞERHU'L-MESÂBÎH Fİ'L-HADÎS* İSİMLİ ESER VE ŞERH METODU 21

1. el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh 21
1.1. ESERİN İSİMLENDİRİLMESİ 21
1.2. NÜSHALARI 22
1.3. YAZILIŞ AMACI 28
1.4. MUKADDİME BÖLÜMÜ 29
1.5. HÂTİME BÖLÜMÜ 31
1.6. ESERE YAPILAN EKLEME 32
1.7. *EL-EZHÂR'IN* DİĞER MESÂBÎH ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ 34

2. Şerh Metodu 37
2.1. E-EZHÂR'IN KAYNAKLARI 39
2.1.1. Hadis Metinleri ve Şerh Kaynakları *40*
2.1.2. Hadis Usûlü Kaynakları *41*
2.1.3. Tabakât ve Terâcim Kaynakları *42*
2.1.4. Tefsir Kaynakları *42*
2.1.5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları *43*
2.1.6. Muhtelif İlim Kaynakları *43*
2.2. ERDEBÎLÎ'NİN İSNATLA İLGİLİ METODU 44
2.2.1. İsnadın Durumu *44*
2.2.2. Râvî Değerlendirmesi *50*
2.3. ERDEBÎLÎ'NİN ŞERHTE TAKİP ETTİĞİ METİN İLE İLGİLİ METODU 54
2.3.1. Metinlerde Yapılan İhtisar *55*
2.3.2. Hadislerdeki Kelimeleri Şerh Metodu *56*
2.3.3. Hadislerdeki Cümleleri Şerh Metodu *61*
2.4. HADİSLERİN SEBEBİ VÜRÛDLARININ AÇIKLANMASI 62

2.5. HADİSLERDEN FIKHÎ ÇIKARIMLARDA BULUNULMASI..... 64
2.6. EHL-İ SÜNNET DIŞI GÖRÜŞLERİN ZİKREDİLMESİ VE CEVAPLAR VERİLMESİ 66

SONUÇ 68

KAYNAKÇA 72

KISALTMALAR

b.: Bin

bk.: Bakınız

c.c.: Celle Celâluhû

DİA.: Diyanet İslam Ansiklopedisi

H.: Hicrî

Hz.: Hazreti

İFAV.: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

ö.: Ölüm târihi

r.a.: Radiyallâhu anh

s.: Sayfa

s.a.s.: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

sy.: Sayı

Ünv.: Üniversite

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmada 8/14. yy. da yaşamış büyük Şâfiî âlimlerinden Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî ve *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* adlı eseri ele alınmaktadır. Onun hayatına ve hadisciliğine değinilerek *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli eseri tanıtılmaktadır. Erdebîlî'nin bu eseri Ferrâ el-Begavî'nin hadis metinlerini topladığı meşhur eseri *Mesâbîhu's-sünne* üzerine yapılan birçok çalışmadan sadece bir tanesidir. Eserin Mesabih'in diğer şerhleri ile arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ana amacı hadis şerh edebiyatının bir parçası olan *el-Ezhâr*'da müellifin hadis şerh metodunu incelemek, kendine has yöntemini ortaya koymak, böylece ülkemizde adı geçen müellifi ve şerhini ilim camiasına tanıtmaktır. Başlığından da anlaşılacağı gibi bu çalışma şerh edebiyatının tamamını değil yalnızca hadis alanı ile alakalı meseleleri ele almaktadır. Zira şerh çalışmaları incelediğinde pek çok İslâmî ilim dalına ait eserler ile karşılaşılmaktadır. Bu da kaynakların ne denli şerhe muhtaç olduğunu ve şerh çalışmalarının temel İslam kaynaklarıyla ne kadar bütünselleştiğini gösterir.

Bu eser Erdebîlî'nin *el-Ezhâr* şerhini ele almaktadır. Bu şerhi inceleyerek literatüre katkı sağlanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Erdebîlî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine değinilmiştir. Bu konuda kaynaklarda bulunan bilgiler düzensiz ve son derece yetersizdir. Bu sebeple çalışmada birçok farklı kaynağa başvurularak bu alandaki bilgiler toparlanmış ve bir düzen içerisinde okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Telif ettiği eserler aktarılmış ve bunlarla ilgili yorumlamalarda bulunulmuştur. Ayrıca yaşadığı dönemin genel özellikleri kısaca açıklanmış ve Şârihin hangi koşullarda ilim tahsil ettiği ve eserlerini hangi konularda telif ettiği aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise müellifin ülkemizde daha önce kapsamlı bir araştırmaya konu edilmeyen *el-Ezhâr* isimli eseri incelenmiş; eserin ismi, yazarına nisbeti, nüshaları ve bölümleri detaylıca anlatılmıştır. Diğer Mesâbîh şerhleri ile de karşılaştırılması yapılmış ve üstün olduğu hususlar sıralanmıştır. Sonrasında araştırmanın asıl amacı olan eserin tanıtımına ve şerh metoduna değinilmiş, hadislerin isnatları ve metinleri ayrı ayrı

incelenmiştir. Yusuf b. İbrahim'in eserini hangi kaynaklardan yararlanarak yazdığına değinilmiş, hadisleri hangi yönleriyle ele aldığı verilen örneklerle okuyucuya aktarılmıştır. Hadislerden ne denli çıkarımlarda bulunduğu ve hangi ilim dallarına ait açıklamalarda bulunduğu belirtilmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Şerh literatürüne katkı sağlanması amacıyla Erdebîlî'nin *el-Ezhâr* eseri incelenmekte ve metodu ele alınmaktadır. Bu amaçla hem Türkçe hem de Arapça literatür gözden geçirilmiştir. Bu çalışmanın ana kitabı olan *el-Ezhâr*'ın Arapça nüshası incelenmiştir. Ayrıca bu şerhin ana metni olan Begavi'nin *Mesabihu's Sünne* eseri gözden geçirilmiştir. Erdebîlî'nin şerhinde göz önünde bulundurduğu kaideler ve yöntemler bu çalışmada tespit edilmeye çalışılmıştır. e*l-Ezhâr*'ın ve *Mesabihu's Sünne*'nin Arapça nüshaları bu çalışmada birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.

El-Ezhâr'a ve *Mesabihu's-Sünne*'ye dair yazılan makaleler, kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri bu çalışmanın ikincil kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu çalışmada ayrıca Erdebîlî'nin hadisçiliği değerlendirilmiş, *el-Ezhâr*'ın şerh metodu tespit edilmiş ve örneklendirmelerle açıklanmıştır. Ayrıca eserde bulunan diğer bölümlere de dikkat çekilmiştir.

3. Kavramsal çerçeve

Şerh sözlükte "ortaya çıkartmak, açıklamak, anlatmak, beyan etmek" demektir. İslâmî terminolojide şerh, bir şeyi açıklama,[1] anlaşılır hale getirme veya onun üzerine değerlendirme yapma anlamına gelmektedir.[2] Her yazar eserini başka bir açıklamaya ihtiyaç kalmadan anlaşılabilmesi amacıyla yazmıştır ancak bazı sebeplerden dolayı eserin başka bir uzman tarafından detaylandırılması/şerh edilmesi bir ihtiyaç haline gelebilir. Kâtip Çelebi'de bu ihtiyacın üç sebebini zikretmiştir.[3]

1. Yazar eserini anlaşılabilir yazsa da onun kadar büyük bir ilme ve geniş bir kelime dağarcığına sahip olmayanlar veciz ifadelerle kastedilen derin mânaları anlamakta zorluk

---

1 Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).
2 Mustafa Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2020), 21.
3 Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 1/ 36-37; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 182.

çekerler. Bu yüzden bir açıklamaya, şerhe ihtiyaç duyarlar. Bu mânayı en iyi anlayan, eserin kendi yazarı olduğu için bazen yazarlar kendi eserlerini şerh ederler.

2. Yazar bazen okuyucunun bildiğini varsayarak birtakım bilgileri zikretmeyip bilinmeyene odaklanabilir. Bu konulara hâiz olmayan okuyucular için ise bir şerh çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

3. Bazen bir kelime birden çok anlama gelebilmekte ve kast edilen mâna anlaşılamamaktadır. Ayrıca belâgat, mecaz ve diğer dil ilimleri kullanılarak kelimede sözlük mânasının dışına çıkılabilmektedir. Bu gibi muhtemel birçok mânanın ayrıştırılıp yazarın en iyi şekilde anlaşılabilmesi için şerhe ihtiyaç duyulmaktadır.

Ayrıca eserlerde muhtemel hataların, anlam karmaşalarının ve yanlış bilgilerin düzeltilmesi de şerh ilminin önemli gördüğü konulardan bazılarıdır. Her ilmin kendine has kuralları olduğu gibi bunlarla ilgili şerh çalışmalarının da özel amaçları ve yöntemleri vardır.

Şerh kavramı klasik kaynaklarda hadis ıstılâhındaki meşhur tabiri ile şu şekildedir: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadîs-i şeriflerindeki muradının ne olduğunu, Arap dil kâidelerine ve usûl'ü şeriyyeye uygun olarak beşer imkânı nispetinde anlamaya çalışmaktır."[4] "Fıkhu'l-hadis, Şerhu'l-hadis, Meâni'l-hadis, Usûl'ü tefsîri'l-hadis" olarak da isimlendirilen bu ilim hadisleri üç yönden ele alır: 1.) Hadislerin isnadı ile ilgilenir. Yani yüzeysel olarak hadislerin tahrîcini yapar, râvilerini tanıtır, senetteki mübhem ve mühmel olan yerleri belirler ve hadisin sıhhat derecesini bu hususlara göre beyan eder zira her konu ile ilgilenen ayrı bir ilim dalı vardır. 2.) Hadislerin lafzı ile ilgilenir. Hadisteki anlaşılamayacak kelimeleri Garîbu'l-hadis ve lügat kitaplarından istifade ederek açıklar. 3.) Hadislerin muradı ile ilgilenir. Hadislerden asıl anlatılmak istenilen mana ve çıkacak hüküm irdelenir, araştırılır.[5]

Şerh ilmini bizzat Peygamber Efendimiz ortaya koymuş ve kullanmıştır. Hadisleri ilk şerh eden kendisidir. Bazı sözleri veya içeriğinde olan islamın hükümleri ashabı tarafından anlaşılamadığı durumlarda bizzat kendisi açıklamış, mânayı genişletmiş,

---

4 Ömer Özpınar, "Hadîs Şerhlerinde Hadîs Kaynaklarının Kullanımı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (01 Şubat 2008), 51; Mehmet Efendioğlu, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

5 Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *İlmu Şerhu'l-Hadîs ve Ravâfidi'l-Bahsi fîhi* (Aynu'l-Câmia, ts.), 7.

örneklendirmiştir.[6] Örneğin: Efendimiz (s.a.v.) ashabına kalbinde zerre-i miskal kibir barındıran kişinin cennete giremeyeceğini söylediğinde içlerinden birisi "Bir kimsenin elbisesinin veya ayakkabısının güzel olması kendisinin hoşuna gider (bu kibir midir?)" şeklinde sormuş ve Efendimiz "Allah Teâlâ güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemektir."[7] buyurarak kendi hadisini açıklamıştır. Bazen ise kendileri sormuş ve yine kendileri cevaplamıştır. Müflis hadisi bu konudaki meşhur hadislerdendir.[8]

Şerhu'l-hadîs ilmi, şer'î ilimlerin asıllarındandır. Zira şeriatin aslı kitap ve sünnete dayanmaktadır. Kitap ve sünnetin anlaşılması ise bunları açıklayan hadislerin anlaşılmasına bağlıdır. Bundan dolayı bu ilmi öğrenmek müslümanların geneline göre farz-ı kifâye, şeriat ve ilâhiyat ile ilgilenenlere ise farz-ı ayn'dır.[9]

Şerhlerin karakterlerini inceleyen ve genel anlamda bir sınıflandırma yapan İsmail Lütfi Çakan şerhleri üç kısımda incelemiştir: 1.) (قال-اقول) şeklinde kaleme alınmış şerhlerdir. Bu tür şerhlerde metin bazen tamamen yazılır, bazen de şerh içerisinde verildiği için kısmen yazılır. 2.) (قوله) şeklinde metne işaret eden şerhlerdir. Açıklanacak ibareye işaret edilir ve açıklaması yapılır. 3.) Mezc usulü ile yazılmış şerhlerdir. Metin ve şerh ibareleri birbirleriyle karışık yazıldığı için "Memzuc Şerhler" denilir. Bu tür şerhlerde metin ve şerhi birbirinden ayırmak için özel rumuzlar kullanılır veya metnin üst tarafına çizgi çekilir. Sonraki dönemde çizgiyle beraber parantez kullanılması, punto ve karakterlerin değiştirilmesiyle de anlaşılır.[10]

Hadis şerhleri ile ilgili yapılan birtakım çalışmalarda hadislerin güvenilir bir şekilde açıklanmasının dört yolu olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu yolların sıralamasına riayet edilmesi, ancak yeterli açıklama bulunamazsa bir sonraki maddeye başvurulması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar: Hadis ile şerh edilmesi, sahâbe'nin sözleri ile şerh edilmesi, tâbiîn'in sözleriyle şerh edilmesi ve dînin asıl kaynaklarından istifâde ederek (fıkıh, akâid vb.) şerh edilmesidir. Bir hadisin bu sıralamaya uyulmadan şerh edilmesi yanlış hükümlere yol açar. Bu yanlış hükümler ise kişinin Resûlullah'a, söylemediği bir

---

6 Zişan Türcan, "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (01 Aralık 2009), 104.
7 Ebû Dâvûd, Libâs 26; Tirmizî, Birr 61.
8 Müslim, Müsâkât, 24
9 Muhammed b. Ömer Bazmul, *İlmü Şerhu'l-Hadis*, ts., 12.
10 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 184.

sözü isnâd etmesi ile sonuçlanır.[11] Bütün bu açıklamalar şerhlerin hadis alanındaki önemini ortaya koymaktadır.

4. Begavî ve Mesâbîhu's-Sünne

Erdebîlî'nin, eserini şerh etmiş olduğu Ferrâ el-Begavî'nin hayatına değinmek ve *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eseri ile ilgili kısa bilgilendirmelerde bulunmak isabetli olacaktır. Araştırmamıza konu olan eserin metin sahibi büyük muhaddis, müfessir ve Şafiî fakihi olan Hüseyin b. Mes'ûd'dur. Doğup büyüdüğü kasaba olan Bağ'a nispeten Begavî olarak anılmaktadır. Künyesi Ebu Muhammed'dir. Babasının kürkçülük ile meşguliyetinden dolayı kendisine Ferrâ veya İbnü'l-Ferrâ da denilmektedir. Tam ismi Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî eş-Şâfiî'dir.[12] Rükneddin[13], Zahîruddîn[14] ve Âlim-u Ehl-i Horosan[15] gibi birçok lakabı bulunmaktadır. Bilhassa *Şerhu's-Sünne* eserini yazdıktan sonra Efendimiz'in (s.a.v.) rüyasına teşrifi ve "Benim sünnetimi bu eser ile ihya ettin" demesi üzerine "Muhyissünne" lakabını almıştır.[16]

Begavî 433/1042 yılının Cemâziyelevvel ayında, Herat ve Merverrûz şehirleri arasında bulunan, Bağ olarak da adlandırılan Bağşûr kasabasında dünyaya gelmiştir.[17] İlk öğrenimini doğup büyüdüğü şehir olan Bağ'da gerçekleştirmiş, sonrasında ise ilim tahsili için 27 yaşında kendisin ikinci vatanı da sayılan Merverruz'a gitmiştir. Burada hocası Kadı Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî'nin (462/1070) yanında kaldığı, hayatının geri kalan kısmını burada idame ettirdiği bilinmektedir. Tefsir, fıkıh ve hadis alanlarında döneminin imamlarından sayılan Begavî, bu alanlarda herkes tarafından kabul gören kıymetli eserler telif etmiştir. İlmi ile amel eden, takva sahibi bir kişiliği vardır. Örneğin abdestsiz ders vermediği bilinmektedir.[18]

---

11 Bâzmûl, *İlmu Şerhu'l-Hadîs ve Ravâfîdi'l-Bahsi fîhi*, 17.

12 İbn. Hallikân, *Vefeyâtu'l- A'yân* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1978), 2/137; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1979), 1/468.

13 Abdülhay el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (Beyrut: Dar'u İbni Kesîr, 1996), 6/79; Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/1258; Şemsuddîn Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 19/441.

14 İbn. Hallikân, *Vefeyâtu'l- A'yân*, 2/136.

15 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/79.

16 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, thk. Yusuf b. Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Daru'l-Marife, 1987), 1/29.

17 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/468.

18 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/441; Nesrişah Saylan, *Kıraat açısından Begavî tefsiri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 20.

Begavî, (516/1122) yılının Şevval ayında Merverrûz'da vefat etmiştir. Tâlikân Mezarlığına, orada medfun bulunan çok sevdiği hocası Kadı Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî'nin (öl. 462/1070) yanına defnedilmiştir.[19]

Begavî gençlik yıllarında ilme olan iştiyakından dolayı kasabasından ayrılıp Merverrûz'a yerleşmiş, yine ilim öğrenmek amacıyla Horasan'ın şehirlerini gezmiştir. O'nun pek çok hocadan ders aldığı, yetiştirdiği talebelerden ve ortaya koyduğu eserlerden anlaşılmaktadır. Kendisinden hadis rivâyet ettiği hocalarının sayısı sekseni geçmektedir. Birçok ilim merkezini ziyaret eden Begavî bu ziyaretler vesilesiyle birçok büyük alimden istifade etmiştir. Bunlar arasında Kadı Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî (öl. 462/1070), Ebû Ömer Abdülvâhid el-Melîhî (öl. 463/1071), Ebü'l-Hasan Ali el-Cüveynî (öl. 463/1071), Ebû Bekir Ya'kūb es-Sayrafî (öl. 466/1073) bulunmaktadır.[20]

İmam-ı Begavî yapmış olduğu ilim tahsilinin bir semeresi olarak arkasında büyük bir ilmî miras bırakmıştır. Tefsir, fıkıh ve hadis alanında Arapça ve Farsça birçok eser telif etmiştir. Bu eserler İslam uleması tarafından kabul görmüş ve önemli derecede istifade edilmiştir. Bu eserlerden *Meâlimu't-Tenzîl* ve *El-Kifâye fi'l-Kırâe* tefsir ile ilgiliyken *Şerhu's-Sünne, Mesâbîhu's-Sünne, Şerhu Câmiu't-Tirmizî, El-Câmi' Beyne's-Sahîhayn, El-Envâr fi Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr, El-Erbeûn, El-Medhal ilâ Mesâbîhu's-Sünne, Şerhu Muhtasaru'l-Müzenî, Mealimuttenzil, Tacu'l-Arûs ve Mezhebi'l-Hemmi ve'l- Buûs, Mu'cemu'ş-Şuyûh* hadis alanında yazmıştır. Fıkıh alanında ise *Tehzîbu'l-Ahkâm, El-Kifâye fi'l-Fıkh, El-Fetâvâ, Tercemetü'l-Ahkâm, Fedâilu's-Sahâbe* isimli eserleri kaleme almıştır.

4.1.Mesâbîhu's-Sünne

Begavî'nin İslam toplumuna bıraktığı büyük miraslarından birisi de *Mesâbîhu's-sünne* eseridir. Naklettiği hadislerin konu çeşitliliği ve hadisleri naklettiği kaynakların güvenilirliği bakımından hadis metni incelemeleri alanında önemli bir referans kaynağı haline gelmiştir. Eserinde geçen 4719 hadisi kendi tabiriyle *Kütüb-i Sitte* gibi ümmetin

---

19 Ebu Bekr b. Ahmed İbn Kadı Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şafiiyye* (Hindistan: Haydarabat Osmanlı Ansiklopedi Meclisi Matbaası, 1978), 1/311; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. D. Abdulhalim Neccâr (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2008), 6/234; İsmâil Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn* (İstanbul: Müessesetü Tarîhu'l-Arabî, 1951), 1/312; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/79; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/1258; Muhammed b. Abdullatif el-Kermânî İbn Melek er-Rûmî, *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne* (İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, 2012), 10; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne* (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 2012), 12.

20 Saffet Sancaklı, "Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları", *Diyanet İlmi Dergi* 34/3 (1998), 3.

hüsnü kabule mazhar olmuş hadis kaynaklarından seçmiştir. Ayrıca eserini tamamen hadislerin öğrenilmesi ve anlaşılması üzerine planlamıştır. Bu amaçla hadisleri senetsiz bir şekilde zikretmiştir. Başka bir deyişle sahâbe ve nadiren de tâbiîn râvîlerinin dışında hiçbir raviye değinmemiştir. Bu üslubunu kendisi "İmamların nakillerine güvendiğim ve okuyucular için kitabımı fazla uzatmak istemediğimden dolayı hadislerin senetlerine eserimde yer vermedim" şeklinde beyan etmiştir. Hadis literatüründe senetlerin bu amaçlara binaen zikredilmemesi, Begavî'nin ortaya koyduğu bir yöntemdir. Bu yönüyle de kendisinden sonraki hadis alimlerine öncülük etmiştir.[21]

Hadisleri konularına göre düzenleyen Begavî, bunu yaparken kendisinden önceki musanniflerle aynı yolu izlemiş, kitap ve bab sistemini kullanmıştır. Kullandığı bu tertip diğer alimler tarafından çok beğenilmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre derleme türünde yazılan eserlerin en güzeli Begavî'nin *Mesâbîh* isimli kitabıdır.[22]

Eserinde yer verdiği bab başlıklarının çoğunu sıhâh ve hisân olmak üzere iki kısma ayırarak kendisinden önce yapılmayan bir taksim sistemi geliştirmiştir. Sıhâh başlığı altında İmam-ı Buhârî, İmam-ı Müslim ve her ikisinin de rivayet ettiği 2432 adet hadis bulunmaktadır. Hasen başlığı altında ise Sahîhayn rivayetleri dışında 2050 adet hadis zikredilmiştir. Bu da araştırmacılara konularına göre sınıflandırılan hadislerin kaynaklarına göre de tasnif edildiğini göstermektedir. Carl Brockelmann, bu iki başlığın yanında *Mesâbîh*'de zayıf ve garib başlıklarının da yer aldığını belirtmiştir.[23] Ancak mahtût ve matbu nüshalar incelendiğinde böyle bir taksime yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Cumhurun ıstılahî tanımlamalarına ters düşen bu taksimat hadis alimleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. İmâm-ı Nevevî, Begavî'nin bu taksimde hatalı olduğunu iddia etmiştir. Her ne kadar bu terimlerin hadis ilminin ıstılahi tanımlamalarına tamamen ters olduğunu iddia edilmişse de Kettânî gibi düşünen birtakım alimler bunun kendisine has bir ıstılah olduğunu, bu yüzden de yapılan taksimatın hatalı olmadığını

---

21 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/109; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/270; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/312; İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258.

22 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/273.

23 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 6/235.

açıklamışlardır.[24] Kendisi de bu taksimatın ıstılahî mânalardan ziyade eser odaklı olduğunu kitabında "Menâsik" bölümünün sonunda zikretmiştir. Kendisinden sonra gelen hiçbir musannif bu taksimatı kullanmamıştır.[25]

Begavî, *Mesâbîhu's-sünne* eserinde kullandığı genel üslûbunu bazı başlıklarda değiştirmiştir. Bab başlıklarının altında yalnızca sıhâh başlığını zikretmesi,[26] yalnızca hisân başlığını zikretmesi,[27] bab başlıklarından sonra bir taksimat olmaksızın hadisleri ele alması[28] veya bir bab başlığı olmaksızın sıhâh ve hisân olarak taksim etmesi[29] yaptığı bu uslûp farklılıklarına örnek olarak gösterilebilir.[30]

İmam-ı Begavî hadislerin zikri ile yetinmemiş, sıhhat değerlendirmelerini de yapmıştır. Hisan bölümünde karşılaştığımız bazı zayıf veya garîb hadisleri kısaca belirtmiştir. Münker veya mevzu' rivayetlere kitabında yer vermediğini de ayrıca mukaddimesinde belirtmiştir.[31]

Ortaya koyduğu yeni tasnif biçimi ile hadis metinleri arasında öne çıkmıştır. Bilhassa sadeliği ile avam arasında şöhret kazanan *Mesâbîhu's-sünne,* asırlar boyunca elden ele dolaşarak birçok medrese ve dâru'l-hadis'te okutulan asıl kitaplar arasında yerini almıştır. Bu rağbetin bir neticesi olarak üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Hadisler senet, metin ve sıhhat dereceleri bakımından incelenmiş; şerh ve tahrîc çalışmaları yapılmıştır.

Ümmetin hüsnü kabul ile yaklaştığı bu mukaddes eser üzerine yazılmış kırktan fazla şerh, ihtisar ve ta'lik vardır. Bu çalışmaların bir kısmı günümüze kadar ulaşmışsa da çoğunluğu halen kayıp veya mahtût haldedir. Yapılan katalog taramalarına ve bu konuya özel yapılan detaylı araştırmalara göre *Mesâbîhu's-sünne* üzerine 25 adet şerh

---

24 Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed 'Osmân el-Huşt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 30; Muhammed b. Ca'fer Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstetrafe* (Beyrut: Daru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 177.

25 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 2/305.

26 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/408; 2/64, 237, 527; 3/515; 4/70, 76, 134.

27 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/501; 3/137.

28 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/455.

29 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/264, 277, 508; 2/71, 96, 127, 133, 176, 333, 374, 430, 460; 3/173, 461 ;4/134.

30 Saffet Sancaklı, *Begavî ve Şerhü's-Sünne'deki Şerh Metodu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1996), 49.

31 Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 110.

tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesi elimizde matbu halde bulunurken 19 tanesinin mahtût olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada yalnızca matbu halde bulunan eserlerin zikri ile yetinilecektir. Bunlar; Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin (669/1270) *el-Müyesser fi Şerhi'l-Mesâbîh,*[32] el-Kâdî el-Beydâvî'nin (685/1286) *Tuhfetü'l-Ebrâr,*[33] Hüseyin b. Mahmûd ez-Zeydânî'nin (727/1327) *el-Mefâtîh fi Şerhi (Halli)'l-Mesâbîh,* [34] Ali b. Ubeydullah Zeynü'l-Arab'ın (758/1357) *Şerhu'l-Mesâbîh*, Sadruddîn el-Münâvî'nin (803/1407) Keşfü'l-Menâhic ve't-Tenâk fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Mesâbîh,[35] ve İbn Melekzâde Muhammed b. Abdullatîf et-Tirevî'nin (854/1540) *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne* isimli eserlerdir.[36]

[32] Ebû Abdullah Şihâbuddin Fadlullah b. Hasan b. Hüseyin et-Tûribiştî, *el-Müyesser fi Şerhi'l-Mesâbîh* (Mekke: Mektebetu Nizâr Muṣṭafâ el-Bâz, 2008).

[33] el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne*.

[34] Hüseyin b. Mahmûd b. Hasan el-Kûfî Muzhiru'd-Dîn ez-Zeydânî, *el-Mefâtîḥ fî Şerḥi'l-Meṣâbîḥ* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2012).

[35] Ebû'l-Meâlî Muḥammed b. İbrâhîm b. İsḥâḳ es-Sulemî el-Munâvî Sadruddîn el-Munâvî, *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkîh fî Tahrîci Ehâdîssi'l-Mesâbîh* (Riyad: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 1425/2004).

[36] İbn Melek er-Rûmî, *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne*.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERDEBÎLÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Bu bölümde Erdebîlî'yi daha iyi tanımak ve eserini hangi şartlar altında kaleme aldığını anlamaya çalışılacaktır. Bu bağlamda onun yaşadığı 8/14. yy. da toplumun siyasî, dînî ve kültürel yapısı ele alınmaktadır. Ayrıca, dönemin Erdebil şehri ile ilgili bilgilendirmede bulunulmaktadır.

Yusuf el-Erdebîlî'nin doğum yeri olan Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehri, onun hayatı ve düşünsel gelişimi için merkezi bir öneme sahiptir. 14. yüzyılın başları, Orta çağ İslam dünyasında siyasi ve kültürel açıdan önemli dönemlerden birini işaret eder. Bu dönemde, İslam dünyası Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflaması ve ardından Moğol istilası ile büyük bir değişim sürecine girmiştir.[37] Erdebîlî'nin yaşadığı coğrafya, bu karmaşık siyasi ve sosyal atmosferin bir parçasıdır ve bu durum, onun düşünsel evrimini etkilemiştir.

Erdebîlî'nin doğduğu dönemde İslam dünyası, bilim, felsefe, edebiyat ve sanat alanlarında büyük bir canlanma yaşamıştır. Bu canlanma, Abbâsîler döneminde başlamış ve özellikle Bağdat, Şam, Kahire gibi büyük şehirlerde entelektüel bir hareketlenme öncülük etmiştir. [38] Bu bağlamda, Güney Azerbaycan'daki entelektüel atmosferin, İslam dünyasının genel eğilimleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir.

Erdebîlî'nin doğduğu coğrafya, çeşitli kültürel ve dini etkileşimlere sahne olmuştur. Erdebil, İran, Türk ve Arap kültürlerinin buluştuğu bir noktadır[39] ve bu durum, onun düşüncelerine ve eserlerine çeşitli perspektifler kazandırmıştır. Yusuf el-Erdebîlî'nin doğum yeri ve yaşadığı dönem, onun eserlerini ve düşüncelerini anlamak için önemli bir faktördür.

---

37 Gurban Hüseynov, "Moğolların Azerbaycan Saldırıları ve İlhanlılar Dönemi Azerbaycan'da Moğol Yerleşim Yerleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 53 (21 Haziran 2023), 63-79.

38 Namiq Musalı, "XIV. Yüzyılın Ortalarında Dâru'l-İrşâd ile Beytü'l-Fevâhîş Arasında Erdebil'de Sosyal Yaşam", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 62/2 (20 Aralık 2022), 1077-1103.

39 Musalı, "XIV. Yüzyılın Ortalarında Dâru'l-İrşâd ile Beytü'l-Fevâhîş Arasında Erdebil'de Sosyal Yaşam".

Erdebil şehri, tarih boyunca Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Özellikle 14. yüzyıla gelindiğinde, Erdebil'in nüfusunun büyük çoğunluğu Şâfiî mezhebini benimsemişti.[40] Ancak 15. yüzyılda Şii hareketi Erdebil'de ortaya çıkmış ve bu hareket, İran devletinin doğuşunu şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Bu dönemde Şii mezhebi Erdebil ve çevresinde giderek güç kazanmış ve İran devleti zamanında hâkim mezhep haline gelmiştir. [41]

Hamdullah el-Müstevfî, Safevi devleti öncesi dönem için Erdebil halkını "Şafii ve Şeyh Safiyyüddîn'in müritleri" olarak tanımlamıştır. Ancak, Şeyh Safiyyüddîn'in oğullarından biri olan ve Safevî devletinin kurucusu olan Şah İsmail, kendisini ve atalarını Ehl-i beyt olarak ilan ederek Şiîliği yaygınlaştırmıştır. Şah İsmail'in liderliğindeki Safevî Devleti, Erdebil'de güçlenmiş ve bu şehir onun ölümüne kadar merkezi bir konumda kalmıştır. Şah İsmail'in 1524 yılında vefat etmesinin ardından Erdebil'de defnedilmesi, şehrin Safevî hanedanıyla olan bağlarını daha da pekiştirmiştir.[42]

Şah İsmail'in adı genellikle Şiilikle özdeşleştirilse de, Safevî tarikatı kurucusu olarak görülen Şeyh Safiyyüddîn'in bu inançla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Kendisi Ehl-i sünnet itikadını benimsemiştir. Ancak, Şah İsmail'in liderliğindeki Safevî Devleti, İran'da Şiî İslam'ın egemenliğini sağlayarak, Erdebil'in ve bölgenin tarihini derin bir şekilde etkilemiştir.[43] Şah İsmail öncesi döneme bakıldığında Erdebil'de Ehl-i Sünnet inancına bağlı insanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.[44]

Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî, 1301 yılında vefat eden şeyhi İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin yerine geçmiş ve irşad faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler, Türkmenistan'dan Anadolu ve Rumeli bölgelerine, Hindistan'dan Hicaz bölgesine kadar

---

40 Mürüvet Karagöz, *Safevî Devletinin Kuruluş Dönemi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 9, 12.

41 İskender Tanış, *SAfeviliğin Oluşumu, Şiileşmesi ve Diğer Tarikatlara Bakışı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.), 6, 78.

42 Yılmaz Karadeniz, "Safevî Tarikatı'nın Seyyidliği ve Şiiliği Meselesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 75 (12 Ekim 2015), 110; Tufan Gündüz, "Şah İsmâil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

43 Karadeniz, "Safevî Tarikatı'nın Seyyidliği ve Şiiliği Meselesi".

44 Mehmet Çelenk, *16. Ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği* (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 110.

geniş bir coğrafyaya yayılmış, ancak merkezi faaliyetleri Erdebil şehrinde yoğunlaşmıştır.[45]

Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin irşad çalışmaları, dönemin birçok devlet adamının saygısını kazanmıştır.[46] Bu saygı, onun dini liderlik vasıflarına ve bilgeliğine dayanmaktadır. Onun liderliği altında Erdebil şehri önemli bir dini merkez haline gelmiş ve çevre bölgelere yayılan bir etki alanına sahip olmuştur.

Bu irşad faaliyetleri, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel atmosferinde derin bir iz bırakmıştır. Özellikle, o dönemde İslam dünyasında yaşanan siyasi belirsizlikler ve toplumsal dönüşümlerle birlikte, dinî liderlerin rolü ve etkisi büyük önem kazanmıştır. Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî'nin irşad çalışmaları, bu dönemin zorluklarıyla başa çıkmada bir kılavuz olarak görülmüş ve etkisi sadece dini alanla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda siyasi liderler ve toplumun geniş kesimleri üzerinde de belirgin bir etki yaratmıştır.[47]

Safiyyüddîn ve onun halefi olan postnişinlerin Sünnî ve Şafiî mezhebine bağlı oldukları, yaşamları boyunca ve irşat faaliyetleri sırasında hiçbir Şiî unsura rastlanmadığı bilinmektedir. Bu gerçeği destekleyen en önemli kanıt, Şeyh Safiyyüddîn'in "Biz sahâbenin mezhebindeniz. Dördünü de severiz, dördüne de dua ederiz." şeklindeki sözüdür. Bu ifade, Şeyh Safiyyüddîn'in Sünnî inancını ve sahâbelere olan bağlılığını açıkça ifade etmektedir.[48]

Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin yaşadığı dönemde, Erdebil şehrinin henüz Şii kontrolüne geçmediği ve Sünniliğin yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Safevî Tarikatı içinde Şiiliğin yavaş yavaş yayılmaya başladığı ve siyasallaşma eğilimlerinin belirgin hale geldiği dönem, Şeyh Cüneyd'in (öl. 864/1460) liderliği dönemine denk gelmektedir.[49]

---

45 Reşat Öngören, "Safiyyüddîn el-Erdebîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2024).

46 Bahattin Olcay, "Safevilerin Heterodoksi Tarihi Açısından Değerlenddirilmesi", *Kadim Akademi SBD* 2 (ts.), 5.

47 Öngören, "Safiyyüddîn el-Erdebîlî".

48 Olcay, "Safevilerin Heterodoksi Tarihi Açısından Değerlenddirilmesi", 6; Dr Ahmet Turan - Dr. Harun Yildiz, "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (2008), 20.

49 Olcay, "Safevilerin Heterodoksi Tarihi Açısından Değerlenddirilmesi", 7.

Bununla birlikte, Erdebîlî'nin hayatı hakkında mevcut literatürde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, onun hayatı ve düşünceleri hakkında daha derinlemesine anlayış sağlamak için daha fazla araştırmanın yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır

1.1.Hayatı

Yusuf el-Erdebîlî, Şâfiî mezhebinden bir fakih olarak tanınmıştır. Doğup büyüdüğü Erdebil şehrine nispetle "Erdebîlî" olarak anılmıştır. [50] Bu nisbe ile tanınan Yusuf b. İbrâhim, döneminin önemli bir alim ve bilgin kişisi olarak kabul edilmiştir.[51] Tabakat kitaplarında genellikle "Cemaleddin"[52] ve "İzzeddin"[53] gibi lakaplarla da anılmıştır.

Yusuf Erdebîlî soyuyla ilgili detaylı bilgilere kaynak kitaplarda rastlanmamaktadır. Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657), İsmail Paşa (1839-1920), Serkîs (1856-1932), Ziriklî (1893-1976), Ömer Rıza (1905-1987) gibi birçok alim, Yusuf b. İbrâhim'in babasının adını belirtmişler ancak ailesi ile ilgili bilgi sunmamışlardır. [54]

Yusuf el-Erdebîlî'nin ilmi hayatıyla ilgili bilgiler, onun dini olarak önemli birisi olduğunu ve döneminde tanınmış bir âlim olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ancak, ailesi ve soyuyla ilgili eksik bilgiler, onun hayatının ve etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir.

Kendisi bir fıkıh alimi olduğundan ismi ile beraber mezhebine de vurgu yapılmış ve "eş-Şâfiî" nisbesi de kullanılmıştır. Mezhepteki saygınlığından, insanların soru mercii

---

50 Megâci Feh, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu's-Salât'ın Cumanın Vacip Olması Bâbından, Kitâbu'z-Zekât'ın Kendisi için Zekat Gerekenler Bâbına Kadar)* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012), 19.

51 Saffet Köse, "Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

52 Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/258; Yusuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe* (Matbaatu Serkîs, 1928), 423; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lam* (Beryrut: Daru'l-İlim lil' Melayin, 1986), 8/212.

53 Muhammed b. Abdurrahman Osmânî, *Tabakâtu'l- Fukahâi'l- Kübrâ* (Beyrut: Daru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983), 1/1/925; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/456; İbn Kadı Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şafiiyye*, 3/138.

54 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/258; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558; Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, 423; Ziriklî, *el-A'lam*, 8/121; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn* (Müessesetü'r-Risâle, 1993), 4/139.

olmasından ve *el-Envâr* isimli eserini telifinden ötürü ismi ile beraber "İmam", "Allâme", "Şeyhu'l-Meşrik", "Şeyhu'l-Fukaha-i bi Azerbaycan" gibi vasıflar da kullanılmıştır.[55]

İsmail Paşa, Devvânî (öl. 908/1502) ve Sehavî (öl. 902/1497), Erdebîlî için "Hilabâdî" gibi bir nisbe de zikretmişlerdir.[56] Bu nisbenin onun doğduğu köy ya da kasaba olduğu, Erdebil'in ise Hilabâd'ın bulunduğu şehir olduğu düşünülmektedir. Ancak bu nisbet başka kaynaklarda yer almamıştır.

1.2. Doğumu ve Yaşantısı

Güney Azerbaycan bölgesinde bulunan Erdebil şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hususunda tabakat kitaplarında kesin bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Osmânî'nin *Tabakâtu'l-Fukahâi'l-Kübrâ* isimli eserinden yola çıkarak Erdebîlî'nin doğum tarihi takribi olarak tespit edilebilmektedir. Eserinde İmam-ı Şâfiî zamanından 775/1374 yılına kadar vefat etmiş Şâfiî ulemasının hayatlarına kronolojik olarak değinen Osmânî, sonrasında ise (776/1374) yılı itibariyle kendi çağında yaşayanları zikretmiştir. Bu kısımda Erdebîlî' den "اناف على السبعين" "70 li yaşlarında idi"[57] şeklinde bahsetmiş ve halen Erdebil'de ikamet ettiğini bildirmiştir.[58]

Kimi araştırmacılar Osmânî'nin bu sözünü yanlış anlayıp Erdebîlî'nin 70 yaşında vefat ettiğini düşünmüş, dolayısıyla vefat tarihi olan (779/1377) yılına bakarak (706/1307) yılını kesin doğum tarihi olarak belirtmişlerdir. [59] Osmanî'nin sözünden çıkabilecek en doğru bilgi, Erdebîlî'nin (706/1307) yılından önce doğduğudur.[60] Ayrıca

---

55 Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer Askalânî, *ed-Düreru'l Kâmine Fi A'yâni'l-Mietis-Sâmine* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 4/484; Osmânî, *Tabakâtu'l- Fukahâi'l- Kübrâ*, 1/925; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558; Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, 423; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/258.

56 Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558; Şemseddin Ebü'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife Fİ Tarihi'l-Medineti'ş-Şerife* (Esad Trabzoni el-Hüseyni, 1980), 3/514; Muḥammed b. Esʿad eṣ-Ṣadîḳî ed-Devvânî, *Tabakâtu'l-Fukahâ-i'ş-Şâfiiyye*, 7112, 1/a.

57 "اناف" Lafzı Basra ve Kufeli nahiv alimlerine göre 1-2-3 sayılarına delalet etmesi muhtemel bir edattır. (Bkz. *Lisânu'l-Arap* (نوف) 8/745)

58 Osmânî, *Tabakâtu'l- Fukahâi'l- Kübrâ*, 1/925.

59 Bir sonraki başlıkta vefat tarihi detaylı olarak incelenecektir.

60 Sâmir Ahmed Abd'ü Şennâr, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar)* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012), 15; Kemal İdris Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2010), 27.

Osmânî'nin eserini 776 yılında tamamladığı göz önüne alınacak olursa da bu sonuca ulaşılabilir.[61]

1.3.Vefatı

Erdebîlî'nin vefat tarihi hususunda üç farklı görüş bulunmaktadır. İbnü'l İmâd (1089/1679)[62] ve Ömer Rızâ Kehhâle (1407/1987)[63] Erdebîlî'nin takriben (779/1377) yılında vefat ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca İbn. Kâdî Şuhbe (851/1448) Erdebîlî'yi 26. tabakadan yani (761/1360) ve (780/1378) yılları arasında vefat eden âlimlerden addetmiştir.[64] Kâtib Çelebi (1067/1657)[65] ve Ziriklî (1893/1976)[66] vefat tarihinin (799/1397) olduğunu bildirmişlerdir. İsmâil Paşa (1338/1920)[67] ve Serkîs[68] ise Erdebîlî'nin vefat tarihinin (776/1374) veya (799/1377) olduğunu zikretmiştir.

(799/1397) Yılının Erdebîlî'nin vefat tarihi olarak sayılması, sadece bu alanda asıl kaynak sayılmayan fihrist niteliğindeki kitaplardan nakledilmektedir. Ayrıca bu tarihin doğruluğu Erdebîlî'yi 26. Tabakadan saymamızı engellemektedir. Diğer bir görüş olan (776/1374) tarihi ise Osmânî'nin rivayeti ile çeliştiğinden ve kaynaklarda temrîz sigası (قيل) ile getirildiğinden kabul edilmemektedir.[69]

Detaylı araştırmaların sonucunda birinci görüşün doğruluğuna yani vefat tarihinin (779/1377) olduğuna kanaat getirmek elzemdir. Zira bu görüşü savunan İbü'l-İmâd ve Kehhâle terâcüm ve siyer alanındaki en tecrübeli isimlerdendir.[70]

2. İlmi Kişiliği

---

61 İbn Hacer Askalânî'in *ed-Dürerü'l-Kâmine*'de Osmânî'den "779 yılında hayattaydı" şeklinde yaptığı nakil musanniften olan bir kalem kayması veya müstensihlerce yapılmış bir hatadır. Zira bu Osmânî'nin asıl nüshaları veya ondan nakledenlerin ibareleri ile uyuşmamaktadır. Ayrıca İbn. İmâd'ın Şezerâtü'z-Zeheb isimli eserinde Osmânî'den naklettiği "90'lı yaşlarında idi" ibaresini de kalem kayması olarak nitelendirebiliriz. Çünkü bu ibare Osmânî'nin el yazması nüshalarına ve buraya alıntı yapan birçok esere ters düşmektedir.

62 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/456.

63 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 4/139.

64 İbn Kadı Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şafiiyye*, 3/138.

65 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/258.

66 Ziriklî, *el-A'lam*, 8/212.

67 Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558.

68 Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, 423.

69 Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558.

70 Cengiz Tomar, "İbnü'l-İmâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Muhammed Abdullatif Sâlih el-Ferfûr, "Kehhâle, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022).

2.1.Hocaları ve Talebeleri

Erdebîlî'nin fıkıh ve hadis alanında yazdığı eserler incelendiğinde geniş bir bilgi yelpazesine rastlanır. Bu da Erdebîlî'nin birçok alimden istifade ettiği izlenimini verir. Ancak mevcut kaynaklarda Erdebîlî'nin hocalarına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durum, onun ilmi ve akademik gelişiminin hangi hocaların rehberliğinde, hangi şehir ve medreselerde gerçekleştiği konusunda belirsizliğe yol açmıştır.[71]

Yalnızca Erdebîlî'nin incelediğimiz eserdeki " وجدت بخط أستاذي الإمام الفاضل العالم السعيد الزاهد الشهيد شمس الملة والدين محمد بن آدم الأردبيلي" ibaresinden "Muhammed b. Âdem el-Erdebîlî" [72] isimli bir hocasının bulunduğu anlaşılmaktadır. [73]

Şâfiî fıkhı alanında ders verdiğini ve hatta insanların sorularındaki mercii olduğunu bildiğimiz Erdebîlî'nin[74] yalnızca bir talebesi kayıtlara geçmiştir. Bu talebesi Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Meâdî ez-Zernedî'dir. 763/1362 yılında Erdebîlî ile karşılaşmış, ondan tahsil görmüş ve icazet almıştır.[75]

2.2.İtikadî ve Amelî Mezhebi

Erdebîlî, itikâdî olarak Ehl-i Sünnet çizgisinden sapmamış, Eş'arî akidesini benimsemiştir. Çalışmada itikadi mezhebine özellikle değinilmiştir. Çünkü Medine İslam Üniversitesi tarafından esere yapılan tahkik çalışmalarının birkaçında Erdebîlî'nin Ehl-i Sünnet itikadında olmadığı açıkça beyan edilmiştir. [76] Birkaçında ise Ehl-i Sünnet

---

71 Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)*, 31.

72 İncelenilen tabakât eserlerinde kendisine ve hayatına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

73 Yusuf b. İbrahim Erdebîlî, *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh*, 34 FE 464, 45/b; Abd'ü Şennâr, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar)*, 16.

74 İbn Hacer Askalânî, *ed-Düreru'l Kâmine Fi A'yâni'l-Mietis-Sâmine*, 4/483; es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife Fİ Tarihi'l-Medineti'ş-Şerife*, 3/514.

75 es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife Fİ Tarihi'l-Medineti'ş-Şerife*, 513; İbn Hacer Askalânî, *ed-Düreru'l Kâmine Fi A'yâni'l-Mietis-Sâmine*, 3/372.

76 Abd'ü Şennâr, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar)*, 17; Muhammed Said Rahmet, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu'l-İlm'in başından Kitâbu't-Tahâret'te abdestin sünnetlerinin sonuna kadar)* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012), 26.

çizgisine ve Eşarî akidesine uygun olmayan görüşlerinin olduğu iddia edilmiştir.[77] Konu ile ilgili yapılan detaylı açıklamalarda ise zikredilen çalışmayı sürdürenlerin itikadi olarak Ehl-i Sünnet anlayışını farklı anladıkları tespit edilmiştir. Bu ihtilafların birçoğu Allâh'u Teâlâ'nın sıfatları ve imanın tarifi ile ilgili benimsedikleri farklı tanımlamalardan kaynaklanmaktadır. Diğer tahkik çalışmalarında musannifle ilgili yer alan "Eş'arî akidesini benimsemiştir" ifadesi bu konudaki delillerden bir diğeridir.[78]

Tabakat kitaplarında amelî olarak Şâfiî mezhebini benimsediği zikredilmiştir. Erdebîlî, amelî mezhebini eserinin mukaddimesinde zikretmiş ve hadislerde geçen fıkhî meseleleri Şâfiî mezhebine göre açıkladığını bildirmiştir.[79] Ayrıca Şâfiî fıkhı alanında *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* isimli eserini telif etmiştir. Eserinde mezhebin mu'temed kitaplarındaki görüşleri topladığını ve bu görüşlere faydalı eklemeler yaptığını beyan etmiştir.[80]

2.3.Eserleri

Tabakât kitapları ve yazma eser fihristlerinden elde edilen verilere göre, Erdebîlî'ye kesin olarak atfedilen iki eser bulunmaktadır. Bununla birlikte, ona aidiyetinde yanlışlık olan veya aidiyetinin araştırmaya muhtaç olmasına rağmen ona atfedilen bazı eserler de bulunmaktadır. Bu bölümde Erdebîlî'ye nispet edilen eserler incelenecektir.

2.3.1. el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr

Erdebîlî'nin Şâfiî Fıkhı alanında yazdığı ve kendisi ile asıl mânada meşhur olduğu eseridir. Eserin içeriğini Erdebîlî *el-Envâr*'ın mukaddimede şu şekilde beyan etmiştir: "Bu yazdığım eser kendisine çokça ihtiyaç duyulan şer'î hükümleri ve dinî meseleleri içermektedir. Ayrıca amel ve takva hususunda gerekli konuları ele almaktadır."[81] Erdebîlî bu eserinin yazılış amacını ve özelliklerini ise şu şekilde ifade etmiştir: "İncelediğim meseleleri mezhepte mu'temed olan *Şerhu'l Kebir, Şerhu's-Sağir, Ravza, Şerhu'l-Lübab,*

---

77 Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)*, 32.

78 Rahmet, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu'l-İlm'in başından Kitâbu't-Tahâret'te abdestin sünnetlerinin sonuna kadar)*.

79 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 1/a.

80 Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî, *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* (Kuveyt: Daru'd-Dıyâ', 2006), 11.

81 el-Erdebîlî, *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr*, 1/11.

Muharrer, Hâvî ve bunlar gibi birçok eserden topladım. Bu zikrettiğimiz kitaplarda eksikliğini gördüğüm veya tam olarak hükmü beyan edilmeyen birçok önemli meseleyi mezhepteki diğer mu'temed imamların eserlerinden kitabıma ekledim."[82]

Erdebîlî, *el-Envâr*'da diğer fıkıh kitaplarında değinilmeyen birçok meseleye güzel bir sıralama ile değinmiştir. Bu özelliğiyle yazıldığı günden itibaren gerek fıkıh öğrenen talebeler için ders kitabı gerekse fetva arayanlar için bir el kitabı olma niteliği taşımaktadır. Ayrıca eserde anlatımı kolaylaştırmak için kendisinde ihtilaf edilen konularda birçok örneklendirmeler yapılmıştır. Bütün bunlara rağmen veciz bir metin kitabıdır. Anlayabilmek için yalnızca Arapça bilinmesi yeterli gelmez. Anlatılan konulara da bir nebze vâkıf olmak gerekir. Bu yüzdendir ki *el-Envâr* üzerine birçok şerh ve haşiye çalışması yapılmıştır.

el-Envâr'ın Erdebîlî'ye aidiyeti birçok Tabakât türü eserde zikredilmiştir.[83] *el-Envâr'ın* el yazması nüshasının ilk sayfasında bu eserin Erdebîlî'ye aidiyetini, ilmî kıymetini ve güvenilirliğini ifade eden şu şiir bulunmaktadır:

جزاك الله يوسف كل خير و لا اخلاك من لطف جميل

لقد ابرزت في الفتوى كتابا تفرد في الفتوى عن مثيل

هو الانوار يهدي للبرايا الى الجنات و الظل والظليل

فرحمة ربنا اعداد رمل على المولى الامام الاردبيلي

Yusuf Allah (c.c.) tüm hayırlarla seni mükafatlandırsın / Güzel lütuflarla seni donatsın

Fetvalar konusunda öyle bir kitap ortaya koydun ki / Bu konuda benzerleri arasında eşsiz oldu

İşte bu, *Envâr* kitabıdır ki, insanları götürür / Gölgeleri bol olan cennetlere

Kumlar adedince olan Rabbimizin rahmeti / Efendimiz İmam'ı Erdebîlî'nin üzerine olsun[84]

---

82 el-Erdebîlî, *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr*, 1/12.

83 İbn Kadı Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şafiiyye*, 3/138; İbn Hacer Askalânî, *ed-Düreru'l Kâmine Fi A'yâni'l-Mietis-Sâmine*, 4/484; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/258; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/458; Ziriklî, *el-A'lam*, 8/121; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/558; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 4/139.

84 el-Erdebîlî, *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr*, 7; Anar Gurbanov, *Erdebîlî Ve El-Envâr Li A'mâli'l-Ebrâr Adlı Eseri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2004), 30.

Envâr, içerdiği önemli konular ve bu konuları ele alış metodu ile Erdebîlî'nin Şâfiî fıkhındaki derinliğini gösteren kıymetli bir eserdir. Ayrıca Erdebîlî'nin yaşadığı dönemde sosyal hayatın ihtiyaçlarına dair fıkhî konulara da değinilmiştir. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu Anadolu medreselerinde okutulan bir eser haline gelmiştir.[85]

2.3.2. en-Nâsih ve'l-Mensûh

En-Nâsihu Ve'l-Mensûh eserinin orijinal yazma nüshası Almanya Berlin Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu eser Berlin Kütüphanesi ve Medine İslam Üniversitesi uzmanları tarafından incelenmiş ve eserin sonunda bulunan "أزهار حاشية مصابيح كتبت مما من عينه وهو حاشية المصابيح للإمام يوسف الأردبيلي" ibaresine bakılarak Erdebîlî'ye ait olduğu vurgulanmıştır.[86]

Bu eserin bir diğer nüshası "رسالة في الناسخ والمنسوخ في القرآن العظيم" ismi ile Riyad Melik Suud Üniversitesinde bulunmaktadır. Nakledilen ibarenin delaletinin tam olmamasından dolayı Erdebîlî'ye olan aidiyeti reddedilmiştir. Sonuç olarak eseri Erdebîlî'ye isnat etmek için daha derin araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.[87]

İncelenen iki nüshadan birincisi üç yapraktır ve Kur'ân-ı Kerimdeki nâsih ve mensûh konusu işlenmiştir. Diğer nüshada ise bu konuya ek olarak surelerin nüzûl sıralarına göre tertibine de yer verilmiştir.

2.3.3. Terâcimü Fukahâi'ş-Şâfiiyye

Melik Faysal İslâmî Araştırma Merkezi, eserin Erdebîlî'ye ait olduğunu iddia etmekte ve bir Alman şarkiyatçısı ve Türkoloğu olan Brockelmann (1868/1956) tarafından yapılan araştırmalarla da bu aidiyetin kanıtlandığını savunmaktadırlar. Eserin bir nüshasının da Kahire'de bulunan Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 5/194 numarada bulunduğu nakledilmektedir.

---

85 Kenan Kılınç - Erdoğan Sarıtepe, "Yusuf Erdebîlî'nin el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr Adlı Eseri Bağlamında Kıyas Konusundaki Görüşleri", *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/1 (05 Temmuz 2023), 158; Köse, "Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim".

86 Rahmet, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu'l-İlm'in başından Kitâbu't-Tahâret'te abdestin sünnetlerinin sonuna kadar)*, 29.

87 Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)*, 39.

Kahire'de bulunan nüshasında eserin kimin tarafından yazıldığı anlaşılamamaktadır. Türkiye de Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesinde 7112 numarada bulunan bu eserin bir başka nüshası, eserin Erdebîlî'ye ait olmadığı ve asıl isminin *Terâcüm'ü Fukahâi'ş-Şâfiîyye el-Mezkûra fi Kitâbi'l-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* olduğunu göstermektedir. Bu eserin müellifinin Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî (908/1502) olduğu yazma nüshasından açıkça anlaşılmaktadır.[88]

2.3.4. Rihletü'ş-Şâfiî ilâ Mekke

Bu çalışmada incelenen kütüphane kataloglarında Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nin el yazması eserler bölümünde, (F/2488) numarada Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'ye nispet edilen *Rihletü'l-İmâm eş-Şâfiî* isimli 14 sayfalık bir esere rastlanılmıştır. Her ne kadar eseri inceleme imkânı bulunmasa da bu mahtut nüsha üzerine geçmişte yapılan çalışmalar bu nispetin yanlış olduğunu göstermektedir. Eserin asıl sahibi yine bu nüshada geçtiği üzere Ebu'l-Kâsım Abdulaziz b. Yusuf el-Erdebîlî'dir.[89]

2.3.5. el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh fi'l-Hadis

Erdebîlî'nin araştırmaya konu olan eseridir. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmelere ilerleyen bölümlerde yer verilmektedir.

---

88 Devvânî, *Tabakâtu'l-Fukahâ-i'ş-Şâfiiyye*, 7112, 1/a.

89 Hali Rahmân, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Gusül Babından Ezan Babına Kadar)* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2010), 32; Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)*, 40.

İKİNCİ BÖLÜM

ERDEBÎLÎ'NİN *EL-EZHÂR ŞERHU'L-MESÂBÎH Fİ'L-HADÎS* İSİMLİ ESER VE ŞERH METODU

Bu bölümde Erdebîlî'nin, Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eseri üzerine yazmış olduğu *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli şerh çalışması incelenecektir. Eserin tanıtımı yapılacak, bilhassa eserin şerh metodu üzerine açıklamalarda bulunulacaktır. *el-Ezhâr'*ın Mesâbîh şerh literatüründeki konumu incelenecek ve diğer şerhlerden ayrıldığı noktalar belirtilecektir.

1. el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh

Mesâbîhu's-sünne isimli hadis metni üzerine Fadlullah Tûribiştî (öl. 669/1270), el-Kâdî Beydâvî (öl. 685/1286), Hüseyin ez-Zeydânî (öl. 727/1327), Ali Zeynu'l-Arab (öl. 758/1357), Sadruddîn el-Münâvî (öl. 803/1401) ve daha birçok alim şerh çalışması yapmıştır. Yusuf b. İbrahim'de bu alanda telif yapan musanniflerdendir. *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli eseri ile Mesâbîh şerh literatüründeki yerini almıştır.

1.1. Eserin İsimlendirilmesi

Eser genel olarak tabakat ve hadis kitaplarında ismi ile değil "Erdebîlî'nin Mesâbîh Şerhi" olarak zikredilmektedir. Eserin el yazması nüshalarında ise farklı isimlendirmeler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh, el-Ezhâr Fi Şerhi'l-Mesâbîh, el-Ezhâr Şerhu Mesâbîhi'l-Muhtar, el-Ezhâr fi Şerhi'l-Mesâbîh fi'l-Hadis* ve *el-Mefâtîh Şerhu'l-Mesâbîh*'dir.[90]

Eserin asıl olarak itibar edilen ismi *el-Ezhâr*'dır. *"el-Ezhâr"* ismi sonrasında zikredilen kelimeler ise tamamen kitabın içerik açıklaması olarak getirildiği anlaşılmaktadır. Zira Erdebîlî, eserinin mukaddimesinde " وقدْ سَبَقَ مني الأنوار في الفقه، فأردت الأزهارَ في الحديث" "Daha öncesinde fıkıh alanında *el-Envâr* isimli eseri yazdım. Şimdi ise *el-Ezhâr'ı* yazmak istedim"[91] ifadeleri ile bunu belirtmiştir. Ayrıca birtakım eserlerde Erdebîlî'nin bu eserinden yapılan alıntılarda yalnızca *el-Ezhâr* isminin kullanıldığını

[90] Abd'ü Şennâr, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar)*, 22; Rahmet, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu'l-İlm'in başından Kitâbu't-Tahâret'te abdestin sünnetlerinin sonuna kadar)*, 32.

[91] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2/a.

görülmektedir.[92] Medine İslam Üniversitesi arşivlerinde Erdebîlî'nin bu eserinin "*el-Mefâtîh"* ismiyle de bilindiği iddia edilmektedir. Ancak yapılan araştırmalar, ismi geçen eserin Mazharu'd-Dîn Hüseyin b. Mahmud ez-Zeydânî'ye (767/1367) ait olduğunu ve bu eserin *Mesâbîhu's-Sünne* üzerine yazılmış başka bir şerh olduğunu göstermektedir.[93]

Bu eserin Erdebîlî'ye aidiyetini ise birkaç yönden delillendirilebilir. Şöyle ki eserin günümüze ulaşan el yazması nüshalarında Erdebîlî'ye olan aidiyeti açıkça beyan edilmiştir. Tabakât ve fihrist türü kitapların birçoğunda da Erdebîlî'nin hadisciliğine ve *Mesâbîhu's-sünne*'ye olan şerh çalışmasına değinilmiştir. Bu eserlerin bazılarında zikri geçen şerhin isminin *el-Ezhâr* olduğu da açıkça belirtilmiştir.[94]

Bu nisbeti destekleyen en önemli delillerden birisi de eserden alıntı yapan Molla Ali el-Kârî, Azîmâbâdî, Ebu'l-Ulâ Mübârekfûrî ve Ebu'l-Hasan Mübârekfûrî gibi birçok musannifin *'Ezhâr'* ve '*Erdebîlî*' isimlerini birçok kez birlikte zikretmesidir.[95]

Ayrıca eserin mukaddimesinde bulunan ve daha önce de nakledilen "Fıkıh alanında *el-Envâr* isimli eseri yazdım. Şimdi ise *el-Ezhâr'ı* yazmak istedim" ibaresi, el-Envâr'ın yazarı Erdebîlî'nin bu eserin de müellifi olduğunun başka bir delilidir.[96]

1.2. Nüshaları

Ezhâr henüz basılmamış ve mahtut durumdaki bir eserdir. Bu nedenle çalışmada el yazması nüshaları incelenmiştir. Eserin el yazması nüshası için ise Medine İslam Üniversitesi tarafından yürütülen tahkik çalışmaları devam etmektedir.[97] Musannif hattı olmasa da farklı coğrafyalardaki kütüphanelerde eserin el yazması nüshalarına

---

92 Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî el-Herevî, *Cem'u'l- Vesâil fi Şerhi'ş-Şemâil* (Mısır: el-Matbaatü'ş-Şerefiyye, 1318), 2/111,116,187,232.

93 Salim, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar)*, 45; Abd'ü Şennâr, *Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar)*, 22.

94 es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife Fİ Tarihi'l-Medineti'ş-Şerife*, 3/514; İbn Kadı Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şafiiyye*, 3/186; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/456; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 4/139.

95 Ebu-t Tayyib Muhammed Şemsulhak Azimâbâdî, *Avnu'l Ma'bûd Şerhi Ebû Dâvud* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, 1995), 2/91, 8/234; Ebu'l-'Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 9/165.

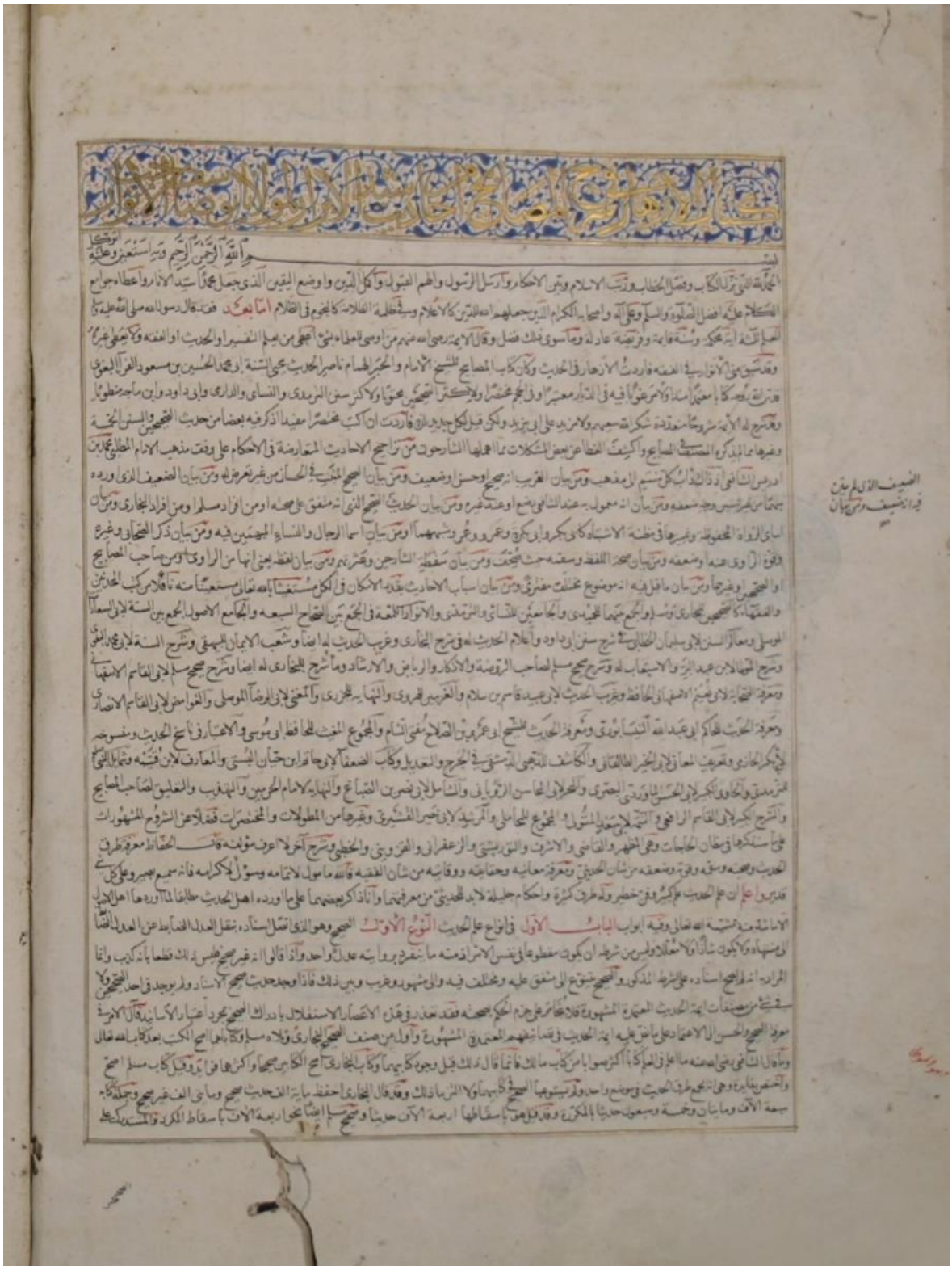
96 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2/a.

97 İbrahim Saylan, "Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi Müfredatı ve Lisansüstü Tezleri", *HADITH* 9 (31 Aralık 2022), 72.

ulaşılmıştır. İncelenen nüshaların birçoğunun farklı bölümlerinin eksik olduğu gözlemlenmiştir.

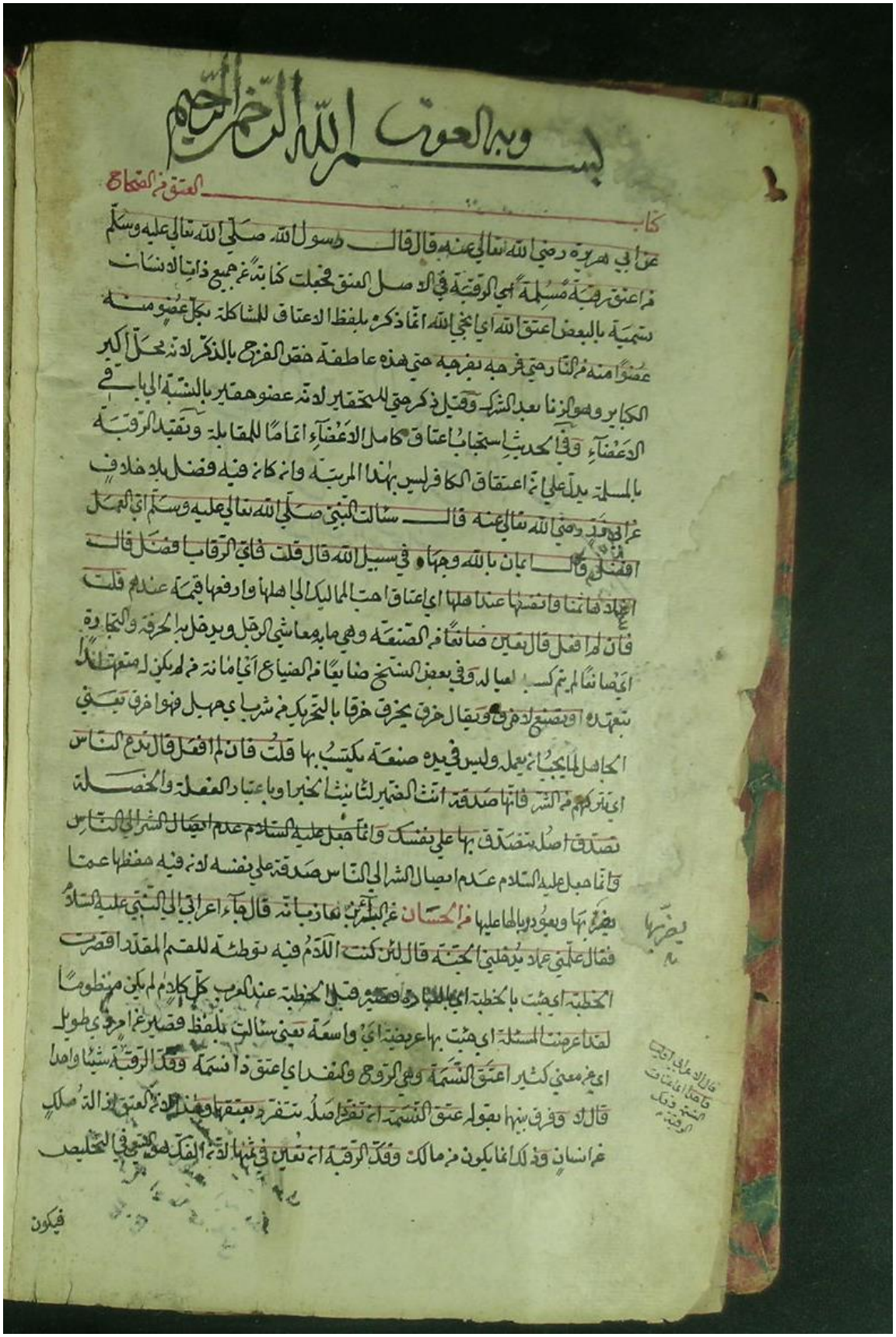
el-Ezhâr isimli eserin nüshalarından bir tanesi İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonunun 34 FE 464 numarasında bulunmaktadır. Eserin tamamı bir ciltte toplanmıştır. 502 yapraktan oluşan bu nüshanın her sayfasında 35-40 satır ve her satırında da 25-32 kelime bulunmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılan bu nüshası diğer nüshaların aksine rahat okunabilecek bir yazıyla Osmanlı dönemi âlimlerinden müstensih Keyhüsrev b. Fethullah tarafından (854/1450) yılında yazılmıştır. Şeyhülislam Feyzullah efendinin vakfiyesi olduğu üzerindeki mühürden anlaşılmaktadır. Bu nüshada içindekiler bölümü sayfa numaralarıyla birlikte düzenli bir şekilde hazırlanmıştır. İçeriğinde ise kitap ve bâb başlıkları kırmızı kalemle işaretlenmiştir. Ayrıca hadislerin kolayca bulunabilmesi için hattın üzeri kırmızı renkte çizilerek belirtilmiştir. Metnin içerisinde kaybolan sıhâh, hisân, tekmile, fâide, tetimme gibi başlıklar büyük ve kalın yazılarak ortaya çıkarılmıştır. Sayfanın çevresinde ise kısa haşiyeler bulunmaktadır. Eserin diğer nüshalarıyla karşılaştırıldığında en okunaklı olanı bu nüsha olduğu için eser üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak bu nüsha kullanılmaktadır.

Bu nüsha, bu çalışmada da incelemelere kaynak olarak kullanılacak nüshadır. Çalışmadaki değerlendirmeler bu nüsha üzerinden yapılacaktır. Çalışmada kaynak olarak gösterilen ve "asıl nüsha" olarak tabir edilen de yine eserin bu nüshasıdır.

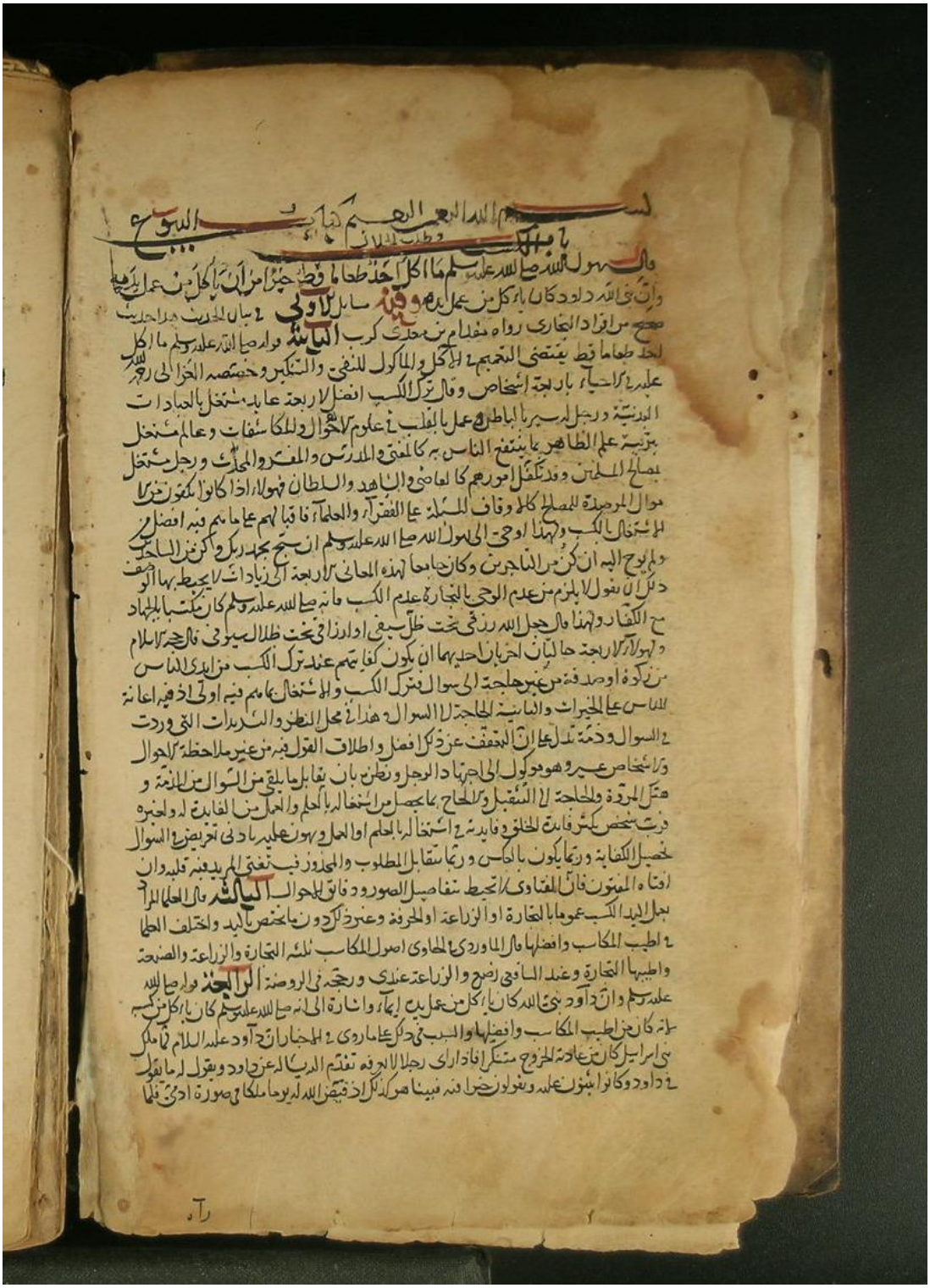

Bir diğer nüsha *Şerhu Mesâbîhu's-Sünne* ismi ile Çorum Yazma Eserler Kütüphanesinde, 19 HK 3536 numarada bulunmaktadır. 249 yapraktan oluşan ve her sayfasında 25 satır bulunan eser, Kitâbu'l-Itk'tan *Mesâbîhu's-Sünne'nin* sonuna kadar

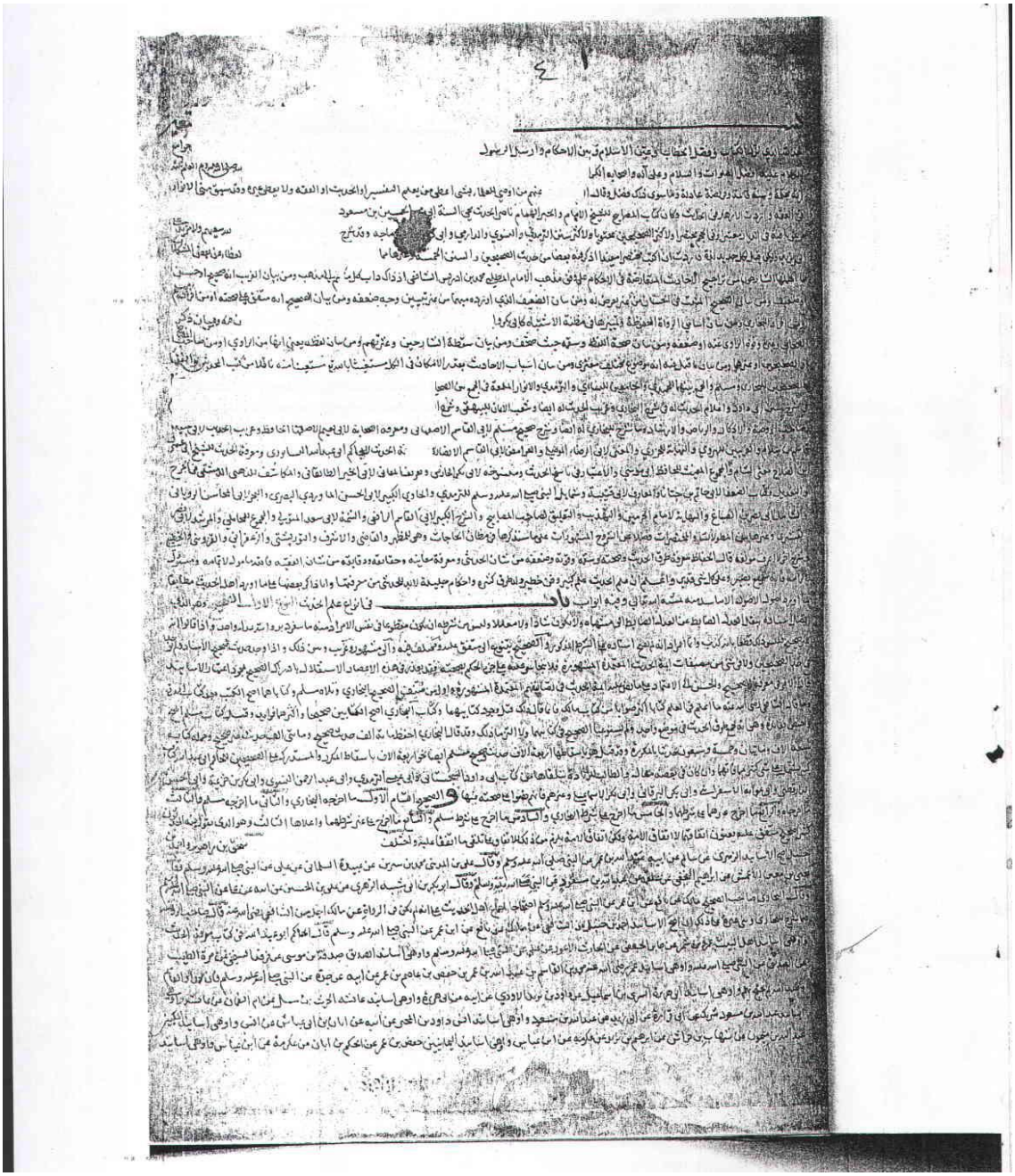
olan bölümleri içermektedir. Eser, Hasan b. Mustafa Çorûmî tarafından (1122/1710) yılında okunaklı bir ta'lik hattı ile yazılmıştır.

Bir diğer nüsha yine Çorum Yazma Eserler Kütüphanesinde 19 HK 3537 numaralı *el-Ezhâr Şerhu Mesâbîhu's-Sünne* isimli nüshadır. Diğer ciltleri tespit edilemeyen eser incelendiğinde 3. Cilt olduğu ve Kitâbu'l-Buyû' dan Kitâbu'r-Rü'yâ'ya kadar olan bölümleri içerdiği anlaşılmaktadır. 296 yapraktan oluşan eser okunaklı bir ta'lik hattı ile yazılmıştır.

Bir diğer nüsha Medine-i Münevvere İslam Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde dijital kopyası bulunan "*el-Mefâtîh Şerhu'l-Mesâbîh*" isimli nüshadır. Aslı Yemen'de bulunan bu eksiksiz nüsha 931 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında 45 satır bulunmaktadır. 20 ve 33 cm. arası olan satırlarda 25-30 kelime bulunmaktadır. (902/1497) yılında Muhammed b. Hasan b. Hasan tarafından yazımına başlanılmış ve (904/1499) yılında tamamlanmıştır. Bazı yerleri silinmelerden dolayı okunamasa da çoğunluğu ince ve okunaklı bir yazı ile yazılmıştır.

1.3. Yazılış Amacı

Yazarlar eserlerini belirledikleri amaçlara göre kaleme almışlar ve eser boyunca bu amacı korumuşlardır. İncelenen her eser, yazılış amacına göre değerlendirilir. Erdebîlî'de el-Ezhâr'ın başında hadis ilminin öneminden bahsetmiştir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) "العلم ثلاثة: آيةٌ محكمةٌ، سنةٌ قائمةٌ، فريضة عادلة، و ما سوى ذلك فضل" "Dinî ilimlerin aslı üç tanedir. Bunların dışındakiler fazlalıktır. (Bunlar ve bunlar ile alakalı olan ilimlerin dışında kalanların dinen bilinmesi zaruri değildir.)"[98] hadisi ve fıkıh alimlerinin "Âlimler için vasiyet edilen bir mal yalnızca Tefsir, Hadis ve fıkıh alimlerine verilir"[99] ERDEBÎLÎ bu hadisi naklederek Hadis ilminin önemine vurgu yapmıştır.

Bu nakillerden sonra fıkıh alanında *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* isimli bir eser telif ettiğini ve hadis alanında da İmam-ı Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* eseri üzerine *el-Ezhâr* isimli bir şerh yazmayı istediğini bildirmiştir.[100]

Erdebîlî, eserine başlamadan önce kendisi için bir telif planı oluşturmuş ve ele alacağı öncelikleri aşağıdaki gibi belirlemiştir.

1. Sahihayn'da ve sünen kitaplarında geçmesine rağmen Begavî'nin eserine almadığı hadisleri eserine eklemeyi
2. Birbirleri ile lafzen çelişkili gibi görülen ancak diğer şârihlerin açıklamayı ihmal ettiği hadislerin tercih vecihlerini Şafiî mezhebine göre zikretmeyi
3. Garip olduğu zikredilen hadislerin sıhhat derecesini beyan etmeyi
4. Zayıf olmasına rağmen zayıf olarak nitelendirilmeyen hadisleri beyan etmeyi
5. Zayıf olarak nitelendirilen hadislerin za'fiyet sebeplerini açıklamayı
6. Hadislerin hükümlerine ve hangi mezheplerce kendisi ile amel edildiğine değinmeyi
7. Sıhâh başlığı altında zikredilen rivayetlerin Buhârî ve Müslim'den hangisine ait olduğunu açıklamayı
8. Yazılış açısından birbiri ile karışması muhtemel olan (Amr ve Ömer, Ebu Bekir ve Ebu Bekre gibi) râvi isimlerini birbirinden ayırmayı
9. Hadisleri rivayet eden sahâbe ve tâbiîn'i zikretmeyi ve onlardan rivayet edenlerin durumlarını bildirmeyi
10. Müstensihlerin harekeleme hususunda yaptığı yanlışları düzeltmeyi

---

98 Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/54.
99 Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibîn* (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1991), 6/169.
100 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2.

11. Hadislerde geçen "يعني" lafzının aidiyetini açıklamayı (Begavî'ye, onun naklettiği eserlerin musanniflerine veya hadisin râvilerinden birisine ait olduğunu)
12. Hadislerin sebebi vürûdlarına değinmeyi hedeflemiştir.[101]

1.4. Mukaddime Bölümü

Yusuf b. İbrahim şerhine detaylı bir mukaddime ile başlamıştır. Bu bölümde Usul-i hadis ilmini bu alanında yazılan müstakil bir eserde olduğu gibi geniş bir biçimde ele almıştır. Böylesi bir mukaddimenin ve içereceği birçok ıstılahî bilginin gerekliliğini de kendi ifadeleri ile şu şekilde açıklamıştır: "Hadis, kendi içerisinde birçok ilimden müteşekkil kapsamlı, ciddi ve son derece önemli bir ilimdir. Bir kimsenin muhaddis olabilmesi için bilmesi gereken birçok hüküm vardır. Ben de bu hükümlerden bir kısmını Usûl-ü Hadîs âlimlerinin yolunu izleyerek zikredeceğim."[102] Bu terimler eserin içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi için özenle derlenmiştir.

Bu bölümde eserin mukaddimenin muhtevasına değinecek, temel hatlarıyla ele alınacaktır. Erdebîlî'nin bu mukaddimesi dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

1. Hadis İlminin Nevileri. Musannif bu başlık altında temel hadis usûlü kavramlarına yönelik ıstılahî tanımlamalarda bulunmuştur. Bu tariflerin birçoğu da kaynak eserlerinden direkt nakillerle yapılmıştır. Sahih, hasen, müsned, merfu', şaz, muztarib, müdrec gibi birçok terimi ve bunlara ait varsa alt başlıkları yirmi ana başlık olarak zikretmiştir.[103]

Erdebîlî, başlıkların altına "fer', zübâne, tetimme" isimli notlar eklemiştir. Bu notlarda konu ile alakalı detaylı bilgilere, farklı rivayetlere, yorumlara, ihtilaflara değinmiş ve bunlarla ilgili değerlendirmelere yer vermiştir.[104] Ayrıca *Mesâbîhu's-sünne*'de geçen ıstılahî ifadelerin özel manalarına değinmiş, Begavî'nin kastettiği asıl manayı yine ondan yaptığı nakillerle beyan etmiştir.[105]

Erdebîlî, bu bölümde İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Mukaddime* isimli eserinden birçok alt başlıkta istifade etmiş, birebir nakillerle veya kısmi değişikliklerle ıstılâhi

[101] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2.
[102] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a.
[103] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a-4b.
[104] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 4b.
[105] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a.

terimlere açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin Erdebîlî'nin sahîh[106], merfû'[107], meşhur[108], muztarib[109] ve mu'dal[110] başlıklarındaki açıklamaları İbn Salah'ın eserindekilerle birebir uyuşmaktadır. Musannif bazı başlıklarda Şehrezûrî'den yaptığı nakle "قال الشيخ أبو عمرو" şeklinde işarette bulunmuş ise de bazılarında bu yaptığı nakle işaret etmeden alıntı yapmıştır. Ayrıca Erdebîlî bu başlıklarda İbn Salâh'ın yalnızca tanımlamalarına yer vermemiş; onun yaptığı nakiller, açıklamalar ve çıkarımlara da mukaddimesinde yer vermiştir. Sahih ve hasen başlıklarındaki açıklamaları, Erdebîlî'nin bu nakillerine örnek gösterilebilir.[111]

2. Hadisler ile Alakalı Hükümler ve Hadislerin Rivayet Edilmesi. Erdebîlî, hadisler ile alakalı birtakım hükümlere değindiği bu kısmı 3 ana başlık altında açıklamıştır. Birinci kısımda; nâsih-mensûh, tashîf, ihtilâfu'l-hadis, marifetu'l-itibâr, mutâbaat ve şevâhîd, hadislerde ziyade konularına değinmiştir. Ayrıca rivayeti kabul olunan kişinin sıfatlarını detaylıca işlemiştir. İkinci kısımda ise isnâd başlığı altında özellikle âlî isnattan bahsetmiştir. Üçüncü kısımda ise Erdebîlî, hadisin tahammülü, muhafazası ve rivayetiyle ilgili yöntemlerden bahsetmiştir. Rivayet edilme yöntemine göre uyulması gereken kurallara ve adaplara da geniş yer vermiştir.[112]

3. Mâverdî'nin *el-Hâvî* İsimli Eserinde Zikrettiği Faydalar ve Hadislerde Teâruz / Tercih Meseleleri. Erdebîlî bu kısımda hadis ilimlerinden olan "Teârûz ve Tercih" konularının üzerinde durmuş, bu konula olan hakimiyeti hadis alimlerince meşhur ve muteber olan İmâm-ı Mâverdi'nin *el-Hâvî* isimli eserinden yaptığı nakillerle birçok yönden ele almıştır. Öncelikle konu ile alakalı ıstılahî tanımlamalara değinmiş, hadisin nevilerini ve isnad ile alakalı hükümlerini tekrar açıklamıştır. Ardından hadislerin kitap, sünnet ve icmâ ile zahiren çeliştiği durumlarda yapılması gerekenlere değinilmiştir. Bu çelişkilerin hangi kısımda olduğu kadar ne yönden olduğu da tercih için belirleyicidir. Bundan dolayı Erdebîlî; isnatta, metinde, haberin delaletinde vb. hususlarda oluşan çelişkilere değinmiş, tercih metotlarına değinmiştir.[113]

---

106 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a; Osman b. Abdirrahman İbnu's-Salâh, *Ma'rifetü Envâ'i Ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 1/11.
107 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3a; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 1/45.
108 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3a; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 1/265.
109 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 4a; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 1/93.
110 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3b; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 1/59.
111 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a-2b; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, 1/11, 29.
112 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 4b.
113 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 6b.

4. Mesâbîhu's-sünne Mukaddimesinin Şerhi. Begavî mukaddimesine hamd, salât ve selam ile başlamış, hadislerin hayatımızdaki önemine kısaca değinmiştir. Bu öneme binaen insanların bu kıymetli mirası öğrenebilmeleri ve buradaki bilgiler ışığında amel edebilmeleri için güvenilir hadis metinlerinden seçtiği hadisleri konularına göre sıraladığını belirtmiştir.

Erdebîlî bu kısma tafsilatlı bir şerh yazmış ve küçük bir sayfada ufak bir hacme sahip olan mukaddimeyi detaylıca açıklamıştır. Öncelikle metni kısım kısım ele almış ve şerhin tamamında gördüğümüz usulünü burada da uygulamıştır. "Fîhi mesâilün" diyerek bunun altına gerekli gördüğü açıklamaları yapmıştır. Bu meselelerde çoğu zaman ele alınan kısmı kelime kelime açıklamış ve bu kelimelerin metinden bağımsız olarak anlamı ve kullanımı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca kendisinde ihtilaf edilen meselelere de soru-cevap şeklinde değinmiştir. Son olarak Begavî'nin mukaddimesinde zikri geçen Muhammed b. İsmâil Buhârî, Müslim b. Haccâc Kuşeyrî Nîsâbûrî, Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as Sicistânî ve Ebû Îsâ Muhammed b.Îsâ Tirmizî'nin hayatlarına ve eserlerine dair yaptığı nakillerle bilgilendirmelerde bulunmuştur.[114]

1.5. Hâtime Bölümü

Erdebîlî, Mesâbîhu's-sünne'deki bütün hadisleri teker teker ele almış ve çok yönlü açıklamalarda bulunmuştur. Şerh bölümünün tamamlanmasının ardından Erdebîlî eserinin sonuna, hadis literatürüne de katkı sunacak bir hâtime bölümü eklemiştir. Bu bölümde Mesâbîhus's-sünne'nin daha iyi anlaşılabilmesi, hadis metinlerine ve râvilerine farklı perspektiflerden bakılabilmesi için faydalı gördüğü birkaç meseleyi zikretmiştir. Erdebîlî beş babdan oluşan hâtime bölümünde sırasıyla şu konulara değinmiştir:

Birinci babda Mesâbîh'in râvilerinden olan sahâbîler ve sahâbîden olmayıp eserde ismi geçen diğer kişileri tek tek zikretmiştir. Erdebîlî isimleri zikretmesinin yanı sıra o kişiden yapılan ilk rivayetin eserin hangi bölümünde geçtiğini de belirtmiştir. İsimlerin sıralanmasını da ilk harflerine göre belirlemiş, alfabetik düzende zikretmiştir. Sayılan özelliklerine bakıldığında birinci bâb araştırmacılar için bir fihrist ve bir ricâl eseri niteliğindedir çünkü Erdebîlî, işaret edilen ilk rivayetlerde daha önce de açıklandığı gibi râvilerin hayatlarına da değinmiştir. Yapılan alfabetik sıralama ile büyük kolaylık sağlanmıştır. Ayrıca erkek ve hanım sahâbîleri birbirinden ayırmış, hanım sahâbîler farklı

[114] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3a.

bir başlık altında zikretmiştir. Bu fihrist çalışmasına örnek verecek olursak: "Enes b. Mâlik, rivayeti Bâbu'l-Îman'da sıhâh başlığı altındadır. Übeyy b. Ka'b, rivayeti abdestin sünnetleri başlığı altındadır. Üsâme b. Umeyr Ebû Ebî'l-Melîh, rivayeti necasetlerin temizlenmesi başlığı altında zikredilmiştir." şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur.[115]

İkinci babda kendisinde, annesinde, babasında veya her ikisinde sahâbîlik olan râvileri zikretmiştir. Musannifin bu açıklamalarıyla cerh-ta'dil esnasında yapılabilecek yanlış yorumlamaların önüne geçilmiş, kimlerin isimlerinden sonra "Radiyallâhu anhu veya Radiyallâhu anhumâ" şeklinde dua cümlelerinin getirileceği anlaşılmıştır. Bu babda da isimleri alfabetik olarak sıralamış, erkek ve hanım sahâbîleri birbirlerinden ayırmıştır.[116]

Üçüncü babda Erdebîlî, Bedir ashâbının tamamı künyeleriyle birlikte zikretmiştir.[117] Dördüncü babda Uhud şehitlerini zikretmiştir. Bu konudaki ihtilaflı isimleri de listeye eklediğinden Uhud şehitlerinde sayılan isimler yetmişin üzerindedir.[118] Şârih beşinci babda ise hicretten sonra Resûlullah'ın birbirleri arasında kardeşlik bağı kurduğu sahâbîler zikredilmiştir. Erdebîlî bu hususta Muhammed b. Sa'd'ın (230/845) *Tabakât* isimli eserini refarans almıştır.[119] Erdebîlî, hâtime kısmının sonunda şu ibarelerle eserine son vermiştir:

> "Allâh'ın yardımı ve ihsanıyla 754 yılında rebîü'l-evvel ayının ortalarında kitabın telifi tamamlandı. Allâh'u Teâlâ bu kitabı kurtuluş sebebi eylesin. Hamd alemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur. Salât ve selâm yaratılmışların en hayırlısı Hz. Muhammed'in ve onun aile fertlerinin üzerine olsun."[120]

1.6. Esere Yapılan Ekleme

Erdebîlî hâtime bölümünün sonunda eserini tamamladığına dair açıklamalarda bulunmuştur. Sonrasında ise eserine gerekli gördüğü bir konuya dair açıklamalar eklemiş, sebebini ise şu şekilde ifade etmiştir:

> "Allâh'u Teâlâ *Mesâbîh'e* şerh yazmaya ve bu şerhi tamamlamaya beni muvaffak eyledi. Sonrasında ise bana *Mesâbîh'i*, hatta *Sahîhayn* da dahil olmak üzere birçok hadis

[115] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 495a.
[116] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 497b.
[117] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 498a.
[118] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 498b.
[119] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 498b.
[120] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 499a.

kitabını korumak için bir çalışma yapmamı ilham etti. Zira Ebu'l-Ferac b. Cevzî, mevzû hadisler ile ilgili bir kitap yazdı. Ancak bu hadislerden birçoğu mevzu değildir. İbn Cevzî, sahih ve hasen olan, sahip olduğu birçok senet ile sahih ve hasen mertebesine ulaşan, kendisinde az veya çok bir zayıflık ihtimali bulunan birçok hadisi mevzû' olarak nitelendirmiştir."[121]

Erdebîlî, İbn Cevzî'nin *el-Mevzûât* isimli eserinde ele aldığı, özellikle Mesâbîhu's-sünne'de yer alan bazı hadislere yönelik eleştirilerine cevaplar vermiştir. İbn Cevzî bu eserinde daha çok genel ifadeler kullanarak hadislerin metinlerini tenkit etmiştir.[122]

Mesâbîhu's-sünne'nin hadislerine yapılan bu eleştiriler bununla sınırlı değildir. Eserdeki hadisler İbn Cevzî'den sonra Sirâcuddîn Ömer b. Ali el-Kazvînî tarafından da tenkit edilmiştir. Onun bu tenkitlerine Alâî, *en-Naḳdü'ṣ-ṣaḥîḥ limâ üʿtüriḍa ʿaleyhi min eḥâdîṯi'l-Meṣâbîḥ* adlı eserinde, İbn Hacer el-Askalânî ise *el-Ecvibe ʿan eḥâdîṯ vaḳaʿat fî Meṣâbîḥi's-sünne ve vuṣifet bi'l-vażʿ* eserinde cevap vermişlerdir.[123]

Erdebîlî, yaptığı açıklamalarda hadislere yöneltilen tenkitleri incelemiş ve bu tenkitlerdeki yanlış sonuçların sebeplerini sıralamıştır. Sebepler şu şekilde ifade etmiştir:

"İbn Cevzî; Buhârî, Müslim ve diğer muteber sünen eserlerinden gâfil kalmıştır. İçerisinde hadis uyduran veya tenkit edilmiş râvilerin rivayetleri ile karşılaşmış, diğer rivayetleri gözden kaçırmıştır. Zayıf râvilerin zayıf rivayetleri ile karşılaşmış, o hadise ait diğer rivayetleri görmemiştir. Muhaddisler, bir hadis iki veya daha fazla zayıf senet ile rivayet edilirse birbirlerini destekleyeceklerini ve zayıf derecesinden hasen derecesine yükseleceklerini söylerler. Buhârî ve Müslim'de mevzû' hadisin olmadığı icmâ ile sabittir. Ben de Mesâbîhu's-sünne'de geçen; sahih, hasen veya zayıf olmasına rağmen direkt veya dolaylı olarak mevzû' olduğu iddia edilen hadisleri sıralamak istedim."[124]

Erdebîlî, yukarıda zikri geçen sebepleri açıklamasının ardından seçmiş olduğu 33 hadisi birer birer incelemiştir. Rivayetleri zikrederken hadis metinlerinin birçoğunu tam olarak zikretmemiş, bir kısmının zikri ile yetinmiştir. Ele aldığı hadislere yönelik İbn Cevzî'nin tenkitlerini zikretmiş, ardından bu tenkitlere kendi açıklamalarıyla cevap vermiş ve hadisleri savunmuştur. Hadislere yapılan tenkitlere ve Erdebîlî'nin açıklamalarına bakılacak olursa yukarıda zikredilen sebeplerin ne kadar yerinde tespitler

---

121 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 499a.

122 Mehmet Ali Çalgan, "İbnü'l-Cevzî'nin Mevzûât'ındaki Metin Tenkidi Tatbikatı Üzerine Bazı Mülahazalar", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (16 Eylül 2022), 59.

123 "Mesâbîhu's-Sunne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvînî'nin Risalesine İbn Hacer el-Askalânî'nin Cevapları", çev. Musa Erkaya, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/2 (2006), 95; Selim Demirci, "el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü'l-Mesâbîh'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (30 Aralık 2014), 101. Her iki çalışma, İbn Hacer'in *Hidâyetü'r-ruvât ilâ taḫrîci eḥâdîṯi'l-Meṣâbîḥ ve'l-Mişkât* adlı eseriyle birlikte yayımlanmıştır. Bk. Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne"

124 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 499a.

olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan tenkit ve açıklamalara şu hadisler örnek olarak gösterilebilir: Erdebîlî, "Ben ilmin şehriyim. Ali'de onun kapısıdır." hadisini ele almıştır. İbn Cevzî bu hadise ait ondan fazla rivayet nakletmiş, buna rağmen hadisin zayıf olduğunu söyleyerek mevzu' olduğuna kanaat getirmiştir. Erdebîlî ise zayıf da olsa rivayetlerin çokluğundan hadisin mevzû' sayılamayacağını ifade etmiştir.[125] Bir diğer örnekte İbn Cevzî, birçok rivayet nakletmesi ile birlikte tesbih namazı hadisini mevzû hadislerden saymıştır. Erdebîlî de sunulan farklı isnad ve metinlerin hadisi kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir.[126]

İbn Cevzî, hadislerin birçoğunu "sahih değildir" şeklindeki açıklamalarla mevzu' saymıştır. Erdebîlî'de sahih olmamasının mevzu olması anlamına gelmeyeceğini birçok yerde vurgulamış, bu hadislerin mevzû' olduğuna dair yapılan ithamları boşa çıkartmıştır. Örneğin: On sekizinci hadiste âhir zamanda cennetin kokusunu dahi alamayacak bir kavimden bahsedilmektedir. İbn Cevzî bu hadisin sahih olmadığını dolaysıyla mevzû' olduğunu iddia etmektedir. Erdebîlî ise sahih olmamasının mevzu' olmasını gerektirmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu hadisin Nesâî'nin *es-Sünen*'inde müsned olarak geçtiğini belirtmiştir.[127]

1.7. *el-Ezhâr'ın* Diğer Mesâbîh Şerhleri Arasındaki Yeri

Mesâbîhus-Sünne'nin günümüze ulaşan 25 şerhi tespit edilmiş, matbu 6 eserin yanı sıra yazma haldeki 19 şerh listelenmiştir. Kaynaklarda ismi geçen 4 şerhin kayıp olduğu, harici bir bilgi ile teyit edilemeyen 11 şerhin ise sadece müelliflerine nispet edildiği tespit edilmiştir.[128]

Hadis şerhleri kaleme alındığı zamanın gereksinimine ve yazarının amacına göre çeşitlilik gösterir. Hadisleri her yönüyle ele alabilir veya belirli özelliklerine değinebilir. Erdebîlî'nin kullandığı metot ve oluşturduğu farklı üslûp ile eserini diğer şerhlerden ayırdığını, onların ele almadığı veya eksik bıraktığı birçok meseleyi kemale erdirmesiyle

125 Erdebîlî, *el-Ezhâr,* 34 FE 464, 499b.
126 Erdebîlî, *el-Ezhâr,* 34 FE 464, 499b.
127 Erdebîlî, *el-Ezhâr,* 34 FE 464, 499b.
128 Mustafa Yasin Akbaş, "Meṣābīḥu's-Sunne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (31 Mayıs 2022), 33; Mustafa Yasin Akbaş, "Mesâbîhu's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu'l-Fütûh'un Eşref el-Fukkāî'ye Aidiyeti Meselesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (15 Aralık 2021), 211.

öne çıkarttığını söyleyebiliriz. Bu ayırt edici metotlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Erdebîlî eserine müstakil bir usûl'ü hadis niteliğinde mukaddime ile başlamıştır. Dört bab'a ayırdığı mukaddimesinin içeriği şu şekildedir. 1. Babda usûl'ü hadis ilminin ıstılahlarına ve hükümlerine ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. 2. Babda ise hadisler ile ilgili hükümlere ve hadislerin nakledilmeleriyle ilgili meselelere değinmiştir. 3. Babda Mâverdî'nin *el-Hâvî* isimli eserinde zikrettiği faydalar ve ek bilgileri toparlamış; birbirleri ile zâhiren çelişkili olan hadisler arasında yapılacak olan tercihi usûl, hadis ve fıkıh alimlerine göre ayrı ayrı açıklamıştır. 4. Bab'ı ise *Mesâbîhu's-Sünne*'nin mukaddimesinin şerhine ayırmıştır. Detaylı bilgi bir önceki başlıkta verilmiştir.
2- Eserinde *Mesâbîhu's-Sünne*'deki bütün hadislere yer vermiş, hepsi ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.
3- Kısa bir şerh eseri telif edeceğini beyan etse de elde edilen şerhin mufassal şerhler kategorisine dahil edilebileceği gözlemlenmektedir.
4- Müellif, Şâfiî fıkhında kaleme aldığı *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* isimli eseriyle bu alanda öne çıkmıştır. Bu da *el-Ezhâr*'da yer alan fıkhî çıkarımlara güvenilebileceğinin bir gerekçesidir.
5- Şerhinde özgün bir tertip sistemi uygulamıştır. "Mesele" sistemini kullanarak sırasıyla hadisin sıhhatine, sahâbenin ismi ve hayatına, hadisin sebeb-i vürûduna, metnin anlaşılmayan lafızlarına değinmiştir. Sonrasında ise hadisten çıkarılan hükümler ve meseleleri, ortaya çıkan fıkhî, akâidî ve lugavî ihtilafları cevaplarıyla birlikte zikretmiştir.
6- Kendisinden önce yazılmış olan *Mesâbîh* şerhlerinin içeriklerine ve üsluplarına hakimdir. Bundan dolayı onların güzelliklerini ve hatalarını görmüş, eserinde bu meselelere yer vermiş, eksiklikleri tamamlamıştır.
7- *Mesâbîh*'in çoğu nüshasına erişmiş, aralarında karşılaştırma yapma imkânı bulmuş ve farklılıkları zikretmiştir.
8- Eserinin sonunda çoğu şerh eserinde bulunmayan faydalı bilgilere yer vermiştir. Hâtime kısmında özellikle *Mesâbîh*'in râvilerini tertipli bir şekilde sıralaması ve eserdeki ilk rivayetlerine işaret etmesi araştırmacılar için oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca diğer 4 babda da Resûlullâh'ın (s.a.s.) ashabı ile ilgili kıymetli bilgilere yer vermiştir. Detaylı bilgi önceki bölümlerde verilmiştir.

9- Eserinin sonunda *Mesâbîh*'de geçen ve hakkında mevzû olduğu söylenilen 33 hadis hakkında iddiaları zikretmiş ve reddiyelerde bulunmuştur.

2. Şerh Metodu

Şerh literatürü, bir eserin veya eserin bir kısmının daha geniş biçimde açıklanması, kapalı ifadelerin anlaşılması, eksik bırakılan hususların tamamlanması ve örneklerin çoğaltılması amacıyla yazılmış açıklamaları ifade eden te'lif türüdür.[129] Hadis literatüründe ise bir rivayeti senet ve metin olarak ele alıp isnâdını ve ravilerini ele almak, kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerleri izah etmek, i'rabını belirlemek, hadisten çıkarılabilecek hükümleri ortaya koymak kısacası hadisi birçok yönü ile detaylandırarak okuyucuya açıklamak amacıyla yazılmış eserlerdir.[130]

Yukarıda da anlatıldığı üzre şerh eserlerinin birçok amacı vardır. Şerh yazarlarının ise telif ettiği eserinde amacına uygun olarak kullandığı bir metodu vardır. Okuyucu, araştırmak istediği hadis ile ilgi hangi tür açıklamalara ihtiyaç duyuyorsa o alanlarıyla detaylandırılmış eserlerden istifade etmesi gerekir. Bu sebeple şerh eserlerinin tanınması önem arz etmektedir.

Bu araştırmada birinci bölümde özellikleri zikredilen *Mesâbîhu's-Sünne* eseri üzerine yapılan onlarca şerh çalışmasından birisi incelenecektir. Henüz gün yüzüne çıkmamış ve bundan dolayı hak ettiği değeri kazanamamış bu eser, Yusuf el-Erdebîlî'nin telif ettiği *el-Ezhâr* isimli eseridir. Müellifinin bu eseri yazmasındaki amacını öğrenmek ve bu doğrultuda eseri tanıtıp şerh metodunu örnekler eşliğinde ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Yusuf el-Erdebîlî, mukaddime bölümünde telif edeceği eserde olmasını planladığı nitelikleri şu şekilde ifade etmiştir.

> Fıkıh alanında *el-Envâr* isimli bir eser yazdıktan sonra hadis alanında da *el-Ezhâr* isimli bir eser yazmaya karar verdim. Muhyissünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî'nin kaleme aldığı *Mesâbîh*; elden ele dolaşan, kendisine çokça itimat ve rağbet edilen, bulunduğu coğrafya da kendisine itibar edilen, hacim olarak küçük olsa da *Sahîhayn*'ın çoğunu ihtiva eden, Tirmizî, Nesâî, Dârimî, Ebû Dâvud ve İbn. Mâce'nin Sünenlerini kapsayan bir eserdir. Bu eser için hadis alimleri birçok şerh yazmışlardır. (Allah Teâlâ emeklerinin karşılığını versin.) Buna rağmen her yeni olan şeyin kendine göre bir lezzetinin olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı ben de insanlara

[129] Şensoy, "Şerh", 38/555.
[130] Efendioğlu, "Şerh", 38/559.

fayda verecek kısa bir eser yazmaya karar verdim. Yazacağım bu kitapta Sahîhayn'dan, sünenlerden ve başka kaynaklardan, musannifin *Mesâbîh*'de zikretmediği hadislerden de toparlayacak, diğer şerh yazarlarının açıklamayı ihmal ettiği birtakım sıkıntılı meseleleri aydınlatacağım.

Bu meseleler şu şekildedir: Birbirleri ile hüküm bakımından çelişen hadisler arasında İmâm-ı Muttalibî Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin mezhebine uygun olarak tercihlerde bulunacağım. (Çünkü bir mezhebe bağlı olan herkesin gittiği yol bu şekildedir.) Garib olarak zikredilen hadislerin sahih, hasen veya zayıf olduklarını beyan edeceğim. Mübhem olduğu söylenen ve hangi yönden zayıf olduğu beyan edilmeyen hadislerin zayıflık yönünü açıklayacağım. Hadislerin Şafiî mezhebine veya diğer mezheplere göre amel edilip edilmediğini belirteceğim. Zayıf olduğu halde bu vasfı belirtilmeyen hadisleri beyan edeceğim. Sahih başlığı altında zikredilen hadislerin müttefekun aleyh veya Buhârî ya da Müslim kaynaklı olduğunu beyan edeceğim. Mahfuz olan ravilerin isimlerini açıklayacak, karıştırılabilecek isimleri birbirlerinden ayırt edeceğim. (أبو بكر-أبو بكرةَ / عمرو- عمر) Bilinmeyen erkek ve kadın isimlerini açıklayacağım. Sahabe ve diğer ravilerin isimlerini zikredecek, onlardan rivayet edenlerin kuvvetli veya zayıf olduklarını beyan edeceğim. Hadisin lafzının doğruluğuna veya yanlışlığına değinecek, şârihlerin bilerek veya bilmeyerek hadisten eksilttikleri lafızları açıklayacağım. Zikredilen (يعني) lafızlarının raviden, *Mesâbîh*'in sahibinden, şârihlerden veya bunların dışında birisinden olduğunu belirteceğim. Kendisi hakkında (إنّه موضوعٌ مُختَلَقٌ مفتَرىً) şeklinde açıklamalarda bulunulan hadisleri detaylandıracağım. Hadislerin sebebi vürûd'una değineceğim. Bu amaçlarımı Allah Teâlâ'nın yardımıyla fukahâ ve muhaddisîn'in kitaplarından naklederek mümkün olduğunca yerine getireceğim."[131]

Erdebîlî'nin bu açıklamasına bakarak mukaddime kısmını eserden önce yazdığı söylenebilir. Ayrıca eseri incelendiğinde müellifin amaçladığı birçok hususu her hadiste olmasa da yerine getirdiği görülmektedir. Erdebîlî, her ne kadar muhtasar bir eser telif etmeyi planlamış olsa da eserin gayet hacimli olduğu ve geniş hadis şerhlerinin birçok özelliğini içerisinde barındırdığı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde diğer *Mesâbîh* şerhleri ile kıyaslanacağından bu husus orada detaylandırılacaktır. Ayrıca eserin telifinde kullanılan kaynaklara da çalışmada yer verilecektir. Bir hadis-i şerif'in yapısı, temel olarak senet ve metin isimli iki parçadan oluşmaktadır.[132] Çalışmada bu başlıklar ayrı ayrı

[131] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a.

[132] Osman Güner, "Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (01 Mart 1999), 55.

ele alınacak, Erdebîlî'nin hadislerin senet ve metinleri ile ilgili açıklama ve çıkarımlarına değinilecek, sonuç olarak şerh metodu tespit edilecektir.

Eserin tanıtılmasında konu bazlı açıklama ve örneklendirmeler öncesinde içerisinde yer alan hadislerden bir tanesinin, şerhi ile birlikte incelenmesi yerinde olacaktır. Böylelikle eserin metodunu incelemeden önce içeriği ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olunabilecektir. Bu minvalde birebir çeviriden ziyade yüzeysel bir inceleme için Kitâbu'l-îmân'da bulunan "Bir ayet de olsa benden tebliğ edin. Benî İsrâil'den (kültürün) de anlatabilirsiniz. Bir sakıncası yoktur. Kim bilerek bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."[133] hadisinin şerhine değinilecektir. Erdebîlî, bu hadisi, 16 adet mesele başlığı altında açıklamıştır. 1. Meselede hadisin sıhhat durumuna değinilmiş, rivayetin bulunduğu diğer hadis kaynaklarına işaret edilmiştir. 2. Meselede hadisin sebeb-i vürudu açıklanmıştır. Bu hususta ki farklı görüşler, diğer şerhlerden yapılan nakillerle zikredilmiştir. 3. Meselede hadis metninde bulunan birtakım kelimelerin sözlük anlamları açıklanmış, cümlelerden kastedilen nebevî maksat anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki farklı görüşlere de ayrıca yer verilmiştir. 4. Meselede metnin bir parçası olan "Benden tebliğ edin" cümlesinden çıkarılan fıkhî hüküm, sebepleriyle birlikte açıklanmıştır. 5. Meselede Peygamber Efendimiz (s.a.s.) tarafından kullanılan kelimelerin tahlili yapılmış, özellikle bu kelimelerin kullanılmasındaki sebep tartışılmıştır. 6. Meselede diğer *Mesâbîh* şârihlerinin, hadisin sebeb-i vürûd-u ile ilgili görüşleri nakledilmiştir. 7,8,9, 10 ve 11.Meselelerde diğer *Mesâbîhu's-sünne* şârihlerinden de nakillerle Benî İsrâîl'den bir şey anlatılmasıyla ilgili fıkhî hüküm parça parça tartışılmıştır. 12 ve 13. Meselelerde ise Hz. Peygambere (s.a.s.) yalan isnad etmek ile ilgili fıkhî hüküm tartışılmıştır. 14. Meselede hadisin meşhur hadis olduğu, hatta mütevatir derecesine dahi çıkarılabileceği açıklanmıştır. 15 ve 16. Meselelerde ise Resûlullâh'a isnad esilen yalanın bilerek veya bilmeyerek, hükümlerde veya tergîb-terhîb bablarında olmasının itikadi ve fıkhî olarak farklarına değinilmiştir.[134]

2.1. e-Ezhâr'ın Kaynakları

Ortaya koyulan ilmî bir çalışma veya araştırmanın kalitesi ve güvenilirliği; yazarının ilmî birikimi ve üslûbuyla, ayrıca eseri kaleme alırken araştırmalarında

[133] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhâr'î* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Enbiyâ", 50.
[134] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 63a-63b.

kullandığı kaynakların güvenilirliğiyle doğrudan orantılıdır. Şerh edebiyatında hadisler birçok yönüyle ele alınır ve tam olarak anlaşılabilmeleri için birçok ilim dalına ihtiyaç duyulur. Özellikle *el-Ezhâr* gibi içerisinde konu ile ilgili birçok naklin bulunduğu eserlerde kaynak analizi büyük önem arz etmektedir. Erdebîlî'nin *el-Ezhâr'*da, kendisinden önce yazılmış *Mesâbîh* Şerhleri haricinde farklı ilim dallarında 146 eserden istifade ettiği tespit edilmiştir. Kendisi de mukaddimede bu kaynaklardan birçoğunu zikretmiştir.[135]

Kaynaklarını çoğaltmış ve ilim dallarına ait temel kaynaklardan birebir nakiller yapmıştır. Erdebîlî'nin şerhi yapılan bu nakiller ile hadislerde ele alınan konuları birçok alanda incelemektedir. Bu anlamda literatüre de konu ve kaynak çeşitliliği açısından katkı sunmaktadır. Kaynaklardan en meşhurları aşağıda belirtilmiştir.

2.1.1. Hadis Metinleri ve Şerh Kaynakları

Erdebîlî, kendi tabiriyle *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* başta olmak üzere *Kütüb-i sitte'nin* tamamından istifade etmiştir. Eserinde istifade ettiği hadis şerhlerinden birkaçı şu şekilde sıralanabilir: *A'lâmu'l-Hadîs fi Şerhi Sahîh-i Buhârî*, Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Hattâbî el-Büstî (öl. 388/998),[136] *Şerhu's-Sünne,* Ebu Muhammed Hüseyin b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (öl. 516/1122),[137] *Şerhu Sahîh'i Müslim*, Ebu Zekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277),[138] *el-Mefâtîh Şerhu'l-Mesâbîh*, Mazharu'd-Dîn Hüseyin b. Mahmûd ez-Zeydânî (öl. 727/1327),[139]

Erdebîlî kendi görüşlerini dile getirdiği veya itiraz ettiği meselelerde yukarıdaki kaynaklarda geçen şerhleri ana referans kaynağı olarak kullanmıştır.Yukarıda zikri geçen kaynaklara yapılan referanslar Erdebîlî'nin *el-Ezhâr* eserinin hadis şerh literatürü ile olan bağını güçlendirmiştir.

Onların eserlerine önem verdiğini, onların eksik bıraktığı meseleleri *el-Ezhâr*'da tamamlayacağını beyan etmiştir. Aralarından birkaçını ismen zikretmiştir. Bu şârihler ve eserleri şunlardır: *el-Müyesser fî Şerhi'l-Mesâbîh* Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî (öl. 669/1270), *Tuhfetu'l-Ebrâr* el-Kâdî el-Beydâvî (öl. 685/1286), *Miftâhu'l-Futûh* Eşref el-

[135] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a.
[136] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 14.
[137] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 92.
[138] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 15.
[139] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 15.

Fukkâî (öl. 707/1308'den sonra), *el-Mefâtîh fî Şerhi (Halli)'l-Mesâbîh* el-Hüseyin ez-Zeydânî el-Muzhirî (öl. 727/1327), *el-Yenâbî' fî Şerhi'l-Mesâbîh* Abdulmü'min ez-Za'ferânî (öl. 735/1334'ten sonra), *el-Mefâtîh fî Halli'l-Mesâbîh* Şemseddîn Muhammed el-Halhâlî el-Hattîbî (öl. 745/1344), *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne* Ali b. Ebu'l-Kâsım el-Kazvînî el-Bağdâdî (öl. 745/1344) ve Erdebîlî'nin de müellifini bilmediği bir şerh.[140] Erdebîlî *El-Ezhâr*'da onların değinmediği meselelere de değineceğini vurgulamıştır.

Erdebîlî'nin eserinde hadis metinleri, şerh eserleri ve diğer *Mesâbihu's-sünne* şerhleri ile olan münasebeti çokça dikkat çekmektedir. Zira *El-Ezhâr* detaylıca incelendiğinde uzun açıklamalı hadislerin şerhlerinde kullanılan birçok bilginin diğer eserlerden nakillerle elde edildiği söylenilebilir. Ashâb-ı güzîn, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) "Yâ Resûlallah! Kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz?"[141] sorusunun sorulduğu hadis, bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Zira hadisin şerhi 26 meselede incelenmiş, Erdebîlî bunlardan 19'unda birebir nakiller kullanarak konuya farklı yönleriyle değinmiştir.[142] Bununla birlikte Erdebîlî, *Mesâbîh's-sünne* şerhlerden yaptığı nakilleri birbirleri ile karşılaştırmayı ve farklı görüşleri tespit ederek tartışmayı da amaçlanmıştır.

2.1.2. Hadis Usûlü Kaynakları

Erdebîlî *el-Ezhâr'a*, temel hadis usûlü eseri niteliğinde olan bir mukaddime ile başlamıştır. Hadis ilminin temel ıstılahlarının ve gerekli meselelerinin konu edinildiği bu mukaddime ekseriyetle bu alandaki meşhur usûl-ü hadis eserlerinden yapılan nakillerle oluşturulmuştur. Erdebîlî'nin gerek mukaddimesinde gerekse şerhi esnasında temel kaynak olarak kullandığı usûl-ü hadis eseri Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (öl. 405/1014) *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* isimli eseridir. Hadis kavramları ve tanımlamalarını anlamada Erdebîlî en çok bu eserden istifade etmiş, bazen bu nakle işaret ederken bazen ise etmemiştir. [143] Erdebîlî'nin istifade ettiği diğer usûl-ü hadis kaynaklarından birkaçı da şu şekildedir: Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî'nin (öl. 279/892) *el-İlelü's-Sağîr*,[144] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*,[145] Ebû Abdillâh Muhammed b.

[140] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2a.
[141] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhâr'î*, "Ezan", 129.
[142] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 448b.
[143] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3b.
[144] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 2b.
[145] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 5b.

Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (öl. 405/1014) *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl* isimli eserleridir.[146]

2.1.3. Tabakât ve Terâcim Kaynakları

Şârih eserinin mukaddimesinde ve şerh kısmında hadislerin sıhhat değerlendirmelerini yaparken râviler ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Bu bilgileri naklederken kullandığı bir kısım kaynaklar şunlardır: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin (öl. 748/1348) *el-Kâşif fî Maʿrifeti men lehû Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh el-Halîlî el-Kazvînî'nin (öl. 446/1055) *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*,[147] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî'nin (öl. 463/1071) *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*[148] ve Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Ma'rifetü's-Sahâbe*[149]

2.1.4. Tefsir Kaynakları

Erdebîlî, şerhinde hadislerdeki garip lafızları açıklarken, sebebi vürûdlarına değinirken, fıkhî ve itikâdî çıkarımlarda bulunurken ve daha birçok alanda ayetlerden yararlanmıştır. Kullandığı bu ayetleri çeşitli tefsir kaynaklarından yaptığı nakillerle açıklamıştır. Hadislerde yer alan âyetlerin açıklamalarında da tefsir kaynaklarına başvurmuştur. Ayrıca bu tefsirlerde ele alınan ihtilaflı konuları da *el-Ezhâr'da* zikrederek şerhinin muhtevasını genişletmiştir. İstifade ettiği tefsirlerden bazıları şunlardır: *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (öl. 311/923),[150] *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-Mecîd*, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî (öl. 468/1076),[151] *Meâlimu't-Tenzîl,* Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd Ferrâ' el-Begavî (öl. 516/1122),[152] *Mefâtîhu'l-Gayb / et-Tefsîru'l-Kebîr*, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî (öl. 606/1210),[153] *Mecâzü'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyde Maʿmer b. Müsennâ (öl. 209/824)[154]

---

146 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 4b.
147 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3b.
148 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 117a.
149 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 117a.
150 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 28b.
151 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 452a.
152 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 452a.
153 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 10b.
154 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 20a.

Yukarıdaki eserler incelendiğinde musannifin çoğunlukla klasik dönemdeki ana tefsir kaynaklarını referans gösterdiği görülmektedir. Erdebîlî, eserini şerh ettiği Ferrâ el-Begavî'nin tefsir alanındaki görüşlerine de hayli önem vermektedir. Bunun bir göstergesi olarak Begavî'nin kaleme aldığı *Meâlimü't-Tenzîl*'den de çokça istifade etmiştir.

2.1.5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları

Şârih Şâfiî mezhebine bağlı olması hasebiyle eserinde daha çok Şâfiî fıkıh kaynaklarını kullanmıştır. e*l-Ezhâr*'ın ana amaçlarından bir tanesi de Şâfiî fıkıh usûlü literarürüne katkı sunmaktır. Bu bağlamda hadisler Şâfiî fıkıh usûlu ile uyumlu olarak ele alınmış ve bu şekilde yorumlanmıştır. e*l-Ezhâr*'da kullanılan ana kaynaklar şunlardır:

el-Hâvî'l-Kebîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (öl. 450/1058),[155] *Galatü'd-Duafâ' mine'l-Fukahâ*, Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî el-Makdisî el-Mısrî (öl. 582/1187),[156] *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî (öl. 606/1210),[157] *Ravzatü't-Tâlibîn,* Ebu Zekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277),[158] *Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî*, Ebu Zekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277)[159]

2.1.6. Muhtelif İlim Kaynakları

Erdebîlî *el-Ezhâr* eserinde sadece tefsir, hadis ve fıkıh kaynaklarını değil tasavvuf ve lügat kitaplarına da müracaat etmiştir. Bu durum Erdebîlî'nin şerh metodunu geliştirirken birçok farklı kaynağı bir arada kullandığını göstermektedir. Aynı zamanda fıkıh, tasavvuf, hadis ve lügat ilimlerinin bir bütünsellik içerisinde gözden geçirilmesi el-*Ezhâr*'ı özgün kılan unsurların başında gelmektedir. Erdebîlî'nin kitabında her ne kadar nakillere fazlaca yer verilmişse de yazarın Arapça dil bilgisi ve tasavvuf alanında önemli bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın tasavvuf ve Arapça dil bilgisi alanında en çok müracaat ettiği eserler ise şunlardır:

et-Taʿarruf li-Mezhebi Ehli't-Taṣavvuf, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. İbrâhîm el-Buhârî el-Kelâbâzî (öl. 380/990),[160] *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, Ebü'l-Hüseyn

[155] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 3b.
[156] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 91a.
[157] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 4b.
[158] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 92.
[159] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 12a.
[160] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 12a.

Ahmed b. Fâris er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (öl. 395/1004),[161] *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*, Ebû Abdillâh Hüseyn b. Hasen el-Halîmî el-Cürcânî (öl. 403/1012),[162] *el-Câmiu'l-Musannef fî Beyâni Şubu'l-Îmân*, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī (öl. 458/1066),[163] *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111), *Düstûru'l-Lügati'l-Arabiyyeti*, Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrahîm en-Netanzî (öl. 497/1103),[164] *Avârifu'l-Maârif,* Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (öl. 632/1234)[165]

2.2. Erdebîlî'nin İsnatla İlgili Metodu

İsnâd, sözlükte "dayandırma, yükleme, atfetme" anlamlarına gelir. Hadis terimi olarak ise bir hadis veya haberi söyleyenine nisbet etmektir. Yani bir hadisin ilk kaynağı olan Hz. Peygamber'e (s.a.s) ulaşıncaya kadar kurulan nakil zincirine isnâd denir. Râvilerinin sayılarak sözün ilk söyleyene ulaştırılmasıdır. Sened, hadisin ilk kaynağına kadar ulaşan yolu teşkil eden râviler zinciridir. Bir diğer deyişle hadisi son olarak rivayet eden muhaddis ile Hz. Muhammed arasında bulunan râvilerin isimleridir. Tarîk, vecih ve varyant da sened anlamında kullanılır. Hadisin senedindeki râvilerin Peygamber Efendimize kadar zikredilmesine de isnâd denir.[166]

2.2.1. İsnadın Durumu

Senetler, hadisin sıhhat açısından değerlendirilmesindeki en önemli etkenlerdendir. Bundan dolayı birçok şerh eserinde hadislerin senetleri üzerine önemle durulmuştur. Râvi isimlerinin tam olarak anlaşılabilmesi isnadın durumunu anlamada önemli bir unsurdur. Ayrıca isnadın durumunun cerh-tadil açısından değerlendirilmesi ve buradan yola çıkılan sıhhat değerlendirmelerinin sağlıklı yapılabilmesi için çokça gayret sarf edilmiştir. İsnad, hadisin sıhhatini kontrol edebilmek maksadıyla ümmetçe geliştirilen son derece önemli bir sistemdir. Bir anlamda hadisin kontrol mekanizmasıdır.[167] İlk dönem hadis

[161] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 20b.
[162] el-Erdebîlî, *el-Ezhâr Şe7rhu'l-Mesâbîh*, 34 FE 464, 21b.
[163] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 21b.
[164] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 29b.
[165] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 34b.
[166] Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 357; Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).
[167] Güner, "Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü", 64.

metinlerinde hadisler senetleriyle birlikte zikredilmeye başlanılmıştır. Kütüb-i sitte, bu sistemin sonraki dönemlerde devam ettiğinin bariz örneklerindendir.

Bazı kaynaklarda ise hadis metinlerinin zikri ile yetinilmiş, senetlerine yer verilmemiştir. Bu tarz bir usul üzerine telif edilen eserlere ilk dönem hadis edebiyatında eleştirel bir gözle bakılmıştır. Ancak sonraki dönemlerde muteber hadis kaynaklarından yapılan kısaltmalarla veya konulara göre yapılan hadis seçkileriyle senetsiz bir şekilde hadislerin iki kapak arasında toplanması yaygınlaşmıştır. Bu yönteme ihtisâr, elde edilen eserlere de muhtasar ismi verilmiştir. Bu muhtasar eserler için hulâsa, telhis, mülahhas, muhtâr gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır.

Bununla birlikte bazı hadis alimleri birçok asıl kaynaktan yaptıkları seçkilerle hadisleri konu başlıkları altında toplamışlardır. Erbeîn türünde yazılmış birçok eser ve kütüb-i sitte üzerine yapılmış ihtisar çalışmaları bu kısma örnek gösterilebilir. Bu alimler hadis senetlerinin tamamına değinmeden metinleri zikretmişlerdir. Bu eserlerde asıl amaç okuyucuya yalnızca hadislerin metinlerini aktarmak, dikkati sadece metinler üzerine çekmektir. e*l-Ezhâr*'ın metni olan *Mesâbîhu's-sünne'*de bu amaçla yazılmıştır. Senedin tamamına yer verilmemiş, Hz. Peygamber'den nakleden ravi isimlerinin zikri ile yetinilmiştir.[168]

2.2.1.1.Senetlerde İhtisâr

Erdebîlî, e*l-Ezhâr*'ı telif ederken *Mesâbîhu's-sünne'nin* birtakım özelliklerine eserinde yer vermiştir. Ferra el-Begavî, *Mesâbîhu's-sünne'nin* usulüne değinirken daha çok hadis metinlerinin nakledilmesini esas aldığını söylemektedir. Aldığı nakillere güvendiği ve kitabının uzamasını istemediği için hadislerin senetlerini ihtisar etmiş, mümkün olduğunca kısaltmıştır. Begavî bu sebepten ötürü Sahâbî ravilerinin dışında kalan bütün râvileri hazfetmiştir.[169]

Yusuf el-Erdebîlî'de şerhinde Begavî'nin bu yöntemini kullanmış, sadece sahâbî râvileri zikretmiştir. e*l-Ezhâr*'da konu ile alakalı şöyle bir örnek verilebilir: "Kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin" hadisinde Begavî'nin de zikrettiği râvi olan Ebû

[168] Mehmet Efendioğlu, "Muhtasar (Hadis)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).
[169] Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/109.

Said el-Hudrî dışında hiçbir râvi zikredilmemiştir.[170] Bazı durumlarda Erdebîlî'nin, şerhinde hadisin senedine tamamen yer verdiği de görülmektedir. Örneğin: "Sizden her birinizle birlikte görevlendirilmiş bir cin vardır" hadisinde metinde zikredilmeyen senet şerhte tamamen şu şekilde verilmiştir: "Müslim, Osman b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrâhim'den, Onlar Mansur'dan, O, Sâlim b. Ebû Ca'd'dan, O babasından ve babası da Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir."[171] Erdebîlî hadisleri nadiren de olsa râvisiz bir şekilde (قال النبيُّ صلى الله عليه و سلم) ifadesi ile zikretmiştir.[172]

2.2.1.2. Hadislerin Sıhhat Bakımından Değerlendirilmesi

Hadis olarak ele alınan bir metinde öncelikle incelenmesi gereken birtakım meseleler vardır. Bu incelemeler yapılmadan metin hadis değeri kazanmaz, muradına bakılmaz. Bunlardan en önemlisi metnin Resûlullah'a aidiyetinin araştırılmasıdır. Hadis usulünde, "sıhhat değerlendirmesi" olarak ele alınan başlıkta hadisler senet ve metin yönünden incelenir. Hadis usulünde hadisler sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üç ana kısımda değerlendirilir. Hadisler, yapılan incelemeler sonrasında bu kısımlardan bir tanesine dahil edilir.[173] Hadisleri bu şekilde değerlendirmek geniş bir bilgi birikimi ister. Hadis ıstılahında sıhhat şartları ve değerlendirme metotları farklılaşabildiği için her hadis alimi kendi kabulüne göre bir çıkarımda bulunur. Bu görüş ayrılıklarında dolayı bir muhaddisin sahih kabul ettiği hadis, diğerine göre hasen veya zayıf seviyesinde olabilmektedir.[174]

Erdebîlî'nin bu hususta birikim sahibi olduğu, mukaddime bölümünde ele aldığı "Hadis ilminin nevileri" başlığından da anlaşılabilmektedir. Şârih, bu başlık altında hadislerin sıhhat bakımından taksimatına değinmiş, bu kısımlar hakkındaki açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca bu başlıkları örnekler vererek detaylandırmış, bu bilgiler ışığında hadis değerlendirmelerini yapmıştır. Mesbîhu's-Sünne hadisleri ele alınırken Ferrâ el-Begavî'nin bu hadisleri, güvendiği muhaddislerin eserlerinden özenle seçtiği

---

170 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 427/b.
171 Erdebîlî, *el-Ezhâr,* 34 FE 464, 32/a.
172 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 170/a; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/467.
173 Veysel Özdemir, "Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis Istılâhının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (03 Haziran 2014), 67.
174 Mehmet Emin Çiftçi, "Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde İçtihad Problemi", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (30 Nisan 2019), 49.

hatırlanmalıdır. Bu hadisler hakkında hadis camiasında meşhur olan "Kesinlikle *Mesâbîh*'te mevdu' hadis yoktur." açıklaması unutulmamalıdır.[175]

Erdebîlî hem sıhâh hem de hisân başlığı altında zikredilen hadislerin sıhhat değerlendirmelerini yapmıştır. Bu değerlendirmeleri hadislerden hemen sonra açtığı (في طرق الحديث) başlığı altında ele almıştır. Şârih bu değerlendirmelerini sıhâh ve hisân başlıklarında farklı metotlarla sunmaktadır.

Sıhâh başlığında *Sahih-i Buhâri* ve *Sahih-i Müslim*'den nakledilen hadisler bulunmaktadır. Sahih hadislerin derlendiği bu eserlerden yapılan nakillerde Erdebîlî, " هذا حديث صحيح" "Bu hadis sahihtir." açıklamasıyla yetinmiştir. Ayrıca sıhhat değerlendirmesi ile ilgili konulara değinmemiştir. Bununla birlikte hadislerin tahriclerine yer verilmiş, hadisin hangi kaynaktan nakledildiği şu şekilde açıklanmıştır: "رواه/من أفراد بخاري" "Buhârî'nin rivayetlerindendir"[176], "رواه/من أفراد مسلم" "Müslim'in rivayetlerindendir"[177] veya "متفق على صحته" "Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği bir hadistir"[178] Sıhâh başlığı altındaki hadislerde böylesi bir ayrımın yapılması şârih'in zikrettiği eseri telif amaçlarındandır.

Şârih hisân başlığı altında zikredilen hadislerin kaynaklarını açıklamış, sıhhat değerlendirmelerini detaylıca yapmıştır. Şayet hadis İmâm-ı Tirmizî'nin rivayetlerinden ise bizzat Tirmizî'nin eserinde yapmış olduğu değerlendirmeleri nakletmiştir. Örneğin Kitâbu'l-Îmân'da hisân başlığı altındaki ilk hadis için Erdebîlî şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur: "Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir. Yani hadis bir tarikten sahih olarak rivayet edilirken diğerinden hasen olarak bizlere ulaşmıştır."[179] Eserin son hadisinde ise yine Tirmizî'den nakille "Hz. Enes'in rivayet ettiği bu hadis hasen, sahîh ve gariptir." şeklinde beyan edilmiştir.[180] Erdebîlî, garîb olarak nitelendirilen hadislerin de sıhhat yönlerini açıklamış, onları da aynı şekilde sahîh, hasen veya zayıf olarak nitelendirmiştir. Az önce verdiğimiz örnekler aynı zamanda bu kısma da emsal teşkil etmektedir. Hisân başlığı altında nadiren Tirmizî rivayetlerinin dışında seçkiler de

---

175 ismail Çetin, *Tahkîm-i Sâdât Şerhu Mişkât* (İstanbul: Dilara yayınevi, 1995), 1, 200; Demirci, "el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü'l-Mesâbîh'i Üzerine", 101.
176 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 21/a, 270/b, 435/a.
177 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 39/a 157/a, 337/a.
178 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 133/a, 214/a, 337/a.
179 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 26/a.
180 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 495/a.

yapılmıştır. Tirmizî'nin açıklamada bulunmadığı hadisler için Erdebîlî "Ebû Dâvûd'un Zeyd b. Erkam'a isnâd ettiği rivayetlerdendir" gibi kısa açıklamalarla yetinmiştir.[181]

Erdebîlî, zayıf olarak görülen hadislerin neden zayıf olarak nitelendirildiğini izah etmiştir. Örneğin: "Resulullah minbere çıktığı zaman ona yüzümüzü dönerdik" hadisinin zayıf olduğu metinde Begavî tarafından açıklanmıştır. Erdebîlî'de şerhinde zayıflık yönünü incelemiş ve bu hususta birçok nakil yapmıştır. Bunlar: "Tirmizî, bu hadisi yalnızca Muhammed b. Fadl b. Atiyye'den rivayet etmiştir. O da ashabı tarafından hadisi zayıf sayılan bir kimsedir. İmâm Zehebî, Muhammed b. Fadl'ın Buhâra'da ikamet ettiğini, zayıf bir râvi olduğunu ve insanların onu terk ettiğini söyler. İbn Hibbân ise Muhammed b. Fadl'ın güvenilir ravilerden mevzu' hadisleri rivayet ettiğini ve kendisinden rivayet etmenin helal olmayacağını bildirir. İbn Muîn, bu zatın babası güvenilir olsa da kendisinin yalancı olduğunu aktarır."[182] Bazen ise yalnızca hadisin zayıf olduğunu bildirmekle yetinmiş, sebeplerine değinmemiştir.[183]

Yusuf el-Erdebîlî isnâdın durumu ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarına ters düşen görüşleri de zikretmiş ve bu görüşlere cevaplar vermiştir. Örneğin: Kitâbu'l-İlim'in Hisân başlığı altındaki "Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır" hadisinde Tirmizî'nin hadisin senedi ile ilgili görüşleri zikredilmiştir. Bu görüşlerinde senette eksik olduğunu açıklayarak muttasıl halini nakleder. Sonrasında Erdebîlî, bazı şârihlerin Tirmizî'nin açıklamalarını yanlış anladıklarını vurgular. Bu şârihler rivayetin lafzen Tirmizî'ye değil Ebû Dâvut'a ait olduğunu iddia ederler. Erdebîlî ise bu görüşlerinde hatalı olduklarını detaylıca açıklamıştır. [184]

Hadislerin sıhhati söz konusu olduğunda senetteki râviler kadar bu râvilerin kullandıkları rivayet lafızlarının önemli bir faktör olduğunu bilinmektedir. Ancak Begavî, bu lafızları metinde zikretmediği için Erdebîlî'de bu hususa değinmemiştir. Başka bir deyişle değerlendirmelerinde hadisleri bu yönleriyle ele almamıştır.

[181] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 450/b.
[182] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 172/b.
[183] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 175/b.
[184] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 68/b.

2.2.1.3. Hadislerin Farklı Varyantlarına Değinilmesi

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabı, O'nun hadislerini öğrenmeye ve öğretmeye büyük önem vermişlerdir. Bu bağlamda Resûlullah hayattayken her an yanında olmaya çalışmışlar, bunun mümkün olmadığı zamanlarda ise nöbetleşe çevresinde bulunmuşlardır.[185] Yakınında bulunan ashab, orada bulunamayanlara O'nun söz, fiil ve takrirlerini anlatmışlardır. Dillerden zihinlere sonrasında ise satırlara nakşedilen bu hadisler diğer nesillere birçok farklı râvi zincirleriyle ulaşmıştır. Aynı veya metin olarak benzer olan hadisler birçok farklı yoldan rivayet edilmiştir.

Erdebîlî hadis şerhine başlarken "في بيان الحديث وطرقه" adıyla bir başlık açmıştır. Bu başlıkta, incelediği hadis ile lafızları aynı olan ancak başka bir ravi tarafından aktarılan rivayetlere değinmiştir. Ayrıca lafızları farklı ancak mâna olarak birbirleri ile örtüşen hadisleri de yukarıdaki başlık altında nakletmiştir. Hadisin *Mesâbîh*'de geçen rivayet ile lafızları farklı olan diğer rivayetleri karşılaştırmış, aralarındaki kelime farklılıklarına, fazla veya eksik olan lafızlara değinilmiştir.

Yukarıda bahsedilen hususların birçoğuna Peygamberimizin (s.a.s) "Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin ve çokça istiğfar edin çünkü ben cehennem ehlinin çoğunluğunu sizin teşkil ettiğinizi gördüm" hadisi örnek verilebilir. Erdebîlî, Buhârî ve Müslim'in bu hadiste ittifak ettiğini açıklamıştır. Daha sonra hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de daha uzun olarak zikredildiğini ifade etmiş ve hadisin *Mesâbîh*'te ele alınmayan kısmını da açıklamıştır. Ayrıca *Sahîh-i Müslim*'de bu hadisin farklı varyantlarla da zikredildiğini söyleyerek lafız farklılıklarına dikkat çekmiştir.[186] Bir diğer örnekte şârih, "Şu üç kişi için iki ecir vardır…" hadisinin sıhhati hususunda ittifak edilse de rivayetleri ve rivayet lafızları arasında ihtilaf edildiğini söylemiştir. Erdebîlî *Mesâbîhu's-sünne*'de geçen rivayetin Buhârî'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında bu hadis ile mâna yönünden benzer olan, Buhârî ve Müslim'e ait birer rivayet daha zikretmiştir.[187]

---

[185] Fahri Sağlam, *Hz. Ömer'in hadis anlayışı* (Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 22.
[186] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 20/a.
[187] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 16/b.

2.2.2. Râvî Değerlendirmesi

Hadisleri güvenilir kılan isnâd sisteminin en önemli unsuru şüphesiz râvîlerdir. Hadis alimleri hadislerin metni ile ilgilendikleri kadar râvilerin sahip oldukları niteliklerle de ilgilenmişlerdir. Râvileri adalet ve zabt sıfatlarına göre değerlendirmişlerdir. Hadis usulü eserlerinde detaylıca işlenen bu vasıflar ravinin rivayetlerine verilecek değerin bir göstergesidir.[188] Bu başlık altında Erdebîlî'nin râviler ile ilgili değerlendirmeleri ve vurguladığı hususlar ele alınmakta ve bu şekilde onun şerh yöntemi anlamlandırılmaya çalışılmaktadır.

2.2.2.1. Râvi İsimlerinin İncelenmesi

Bir râviyi tanımak, onun ismini tam olarak bilmekle başlar. Erdebîlî'nin şerhindeki asıl amaçları arasında râvilerin isimlerine değinmek ve aralarındaki karışıklıkları önleyerek birbirinden ayırt etmek ön plandadır. Bu amaca binaen isim kökeni olarak karıştırılması muhtemel olan râvileri tetkik etmiş, isimlerindeki harekelere değinerek okunuşlarını açıkça beyan etmiştir. Erdebîlî aynı zamanda açıklamalarında râviler ile yetinmeyerek onların dedelerinin isimlerine de yer vermiştir. Şayet râvinin soyu Resûlullah'ın (s.a.s.) veya meşhur kabile reislerinden bir tanesinin soyu ile birleşiyorsa birleştiği tabakaya kadar dedelerini zikretmiştir. Bu isimler için de ayrıca açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan birkaçı şu şekilde örneklendirilebilir:

Kitâbu'l-Îmân'da, Resulullah'ın, (s.a.s.) ashâbından biat isteğini konu alan 16. Hadisinin râvisi Ubâde b. Sâmit'in ismi yazılış itibariyle başka isimlerle karıştırılabilmektedir. Bundan dolayı Erdebîlî "ayn harfi noktasız ve dammeli, be harfi ise şeddesizdir" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Ayrıca Hz. Ubâde, Kahtân'ın neslinden olan Hazrec'in torunlarındandır. Bunu belirtmek için soyunu büyük dedeleri Hazrec'e kadar şu şekilde zikretmiştir: "Ubâde b. Sâmit b. Kays b. Esram (hemze fethalı, sad harfi ise noktasızdır) b. Fihr b. Sa'lebe b. Ğanem b. Sâlim b. Avf b. Amr b. Hazrec." Görüldüğü üzre dedelerinin isimlerinde oluşabilecek karışıklıkları da harekeleri açıklayarak önlemiştir.[189]

Eserin ilk hadisi olan Cibrîl hadisinde ise hadisin râvisi olan Ömer b. Hattâb'ın soyu Resûlullah (s.a.s) ile birleşmektedir. Bunu beyan etmek için Erdebîlî dedelerini o

[188] Küçük, "İsnad", 23/154.
[189] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 19/b.

mübarek soy ile birleştiği tabakaya kadar zikretmiştir. Aynı zamanda dedelerinin isimlerindeki muhtemel karışıklıkları harekeleri açıklayarak şu şekilde önlemiştir: "Ömer b. Hattâb b. Nüfeyl (Nun dammelidir) b. Abduluzza b. Riyâh (Ra kesralıdır) b. Abdullah b. Kurt (Gaf dammeli, ra cezmli ve tı noktasızdır) b. Rezâh (Ra ve ze fethalıdır) b. Adiyy b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib"[190]

Yusuf el-Erdebîlî, künyesi ile meşhur olan râvilerin isimlerinde bulunan ihtilaflara da değinmiştir. Kitâbu'l-Îmân'ın 3. hadisinde, hadisin râvisi olan Ebû Hureyre'nin ismi ile ilgili ihtilaf zikredilmiştir. Şârih bu ihtilafa dair İbn Rızâ'nın *el-Muğnî* isimli eserinden yaptığı nakille şu şekilde açıklamada bulunmuştur: "Câhiliye döneminde Ebû Hureyre'nin ismi Abduşems veya Abduamr'dı. Müslüman olduktan sonra ise Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirilmiştir."[191] Yine *el-Ezhâr*'da künyesi ile meşhur olan Ebû Ümâme'nin ismi karıştırılmaya veya yanlış okunmaya çok müsait olduğu için "Sad harfinin dammeli, dal harfinin şeddesiz ve fethalı, ye harfinin ise şeddeli okunmasıyla birlikte ismi Sudeyy'dir." şeklinde açıklama yapılmıştır.[192]

2.2.2.2. Râvilerin Nisbe ve Künyelerinin İncelenmesi

Nisbe[193], künye[194] ve lakaplar,[195] aynı veya benzer isimli râvileri birbirlerinden ayırt etmede, hadislerin sıhhatinin değerlendirilmesinde ve şerhleri anlamlandırmada önemli bir faktördür. Erdebîlî'de bu sebeple râvilerin nisbelerine önem vermiştir. Meşhur olmayan şehirlerin karıştırılmaması ve okunuşlarında hataya mahal verilmemesi adına harekelendirilmesinin önemine değinmiştir. Buna "Kitâbu'l-îmân"ın 31. hadisi örnek olarak verilebilir. Hadisin râvisi olan Fedâle b. Ubeyd el-Cehcebî'nin ismi karıştırılmaya çok müsaittir. Bu sebeple şârih râvinin nisbesini zikretmiştir. Nisbesi de karıştırılmaya müsait olduğundan "Cim harflerinin fethalı, ha harfinin noktasız ve sâkin, be harfinin ise şeddesiz olması ile Cehcebî olarak okunur" şeklinde açıklamada bulunmuştur.[196]

---

190 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 9/b.
191 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 14/a.
192 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 26/b.
193 Nesep; sözlükte akrabalık, özellikle baba tarafından kan akrabalığına denildiği gibi bir kabile veya beldeye nisbet manasına da gelir. (bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 78)
194 Künye, Arap toplumlarında kişiler için kullanılan ve genelde "ebû" kelimesiyle yapılan tanıtıcı ibaredir. (bkz. Bozkurt, Nebi, "Künye", DİA, Ankara, 1993, XXVI, 558)
195 Lakab, bir kimsenin asıl isminden ayrı olarak takındığı isimdir. (bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 72)
196 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 27/a.

Musannif incelediği râvilerin künyelerine de değinmiş, künyeleriyle meşhur olan râvileri belirtmiştir. Ebû Said el-Hudrî, buna misal olarak verilebilir. Kendisinin isminden ziyade künyesi ile meşhur olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca özel bir sebebi varsa bu sebeplere de değinmiştir. Mesela Kitâbu'l-Îmân'ın 4. hadisinde hadisin râvisi olan Ebû Hureyre'nin bu künyesinin sebebi açıklanmış, bu hususta birkaç nakil zikredilmiştir. Özet olarak sebebi şudur: "Küçük bir kedi yavrusuna baktığı, onu elbisesinin yeninde taşıdığı ve onunla oynadığı nakledilir. Bundan dolayı onu bu şekilde gören Resûlullah ve diğer sahâbîler onun için "Ebû Hureyre" şeklinde bir künye ortaya koydular. Sonunda künyesi, isminden daha meşhur bir hale gelmiştir."[197]

2.2.2.3. Ravilerin Hayatlarına Değinilmesi

Hadis râvilerinin hayatlarını bilmek, onların güvenilirliği ile ilgili bilgi sahibi olmak önemli bir faktördür. Bu yüzden râvi hayatları hadis şerhlerinde önemli oranda ele alınmaktadır. İncelenen eserde yalnızca senedin son kısmı yani sahâbe râvileri zikredilmiştir. Sahâbîlerin de hepsi adalet sâhibi olduğundan cerh-ta'dîl'e tâbi değillerdir. Buradan yola çıkarak Erdebîlî'nin hadislerin sıhhatini tartışmak yerine râvileri tanıtmak amacında olduğu söylenebilir. Erdebîlî bu bilgilendirmeleri râvilerin eserde bulunan ilk rivayetlerinde, "في ذكر الراوي" başlığı altında derlemiştir.

Erdebîlî'nin râviler hakkında yapmış olduğu açıklamalar incelendiğinde bunların tabakat eserlerinde geçen genel ifadeler olduğu görülmektedir. Bu bilgileri sunarken de üç yöntem takip edilmiştir. Birincisi raviler hakkındaki bilgiler genel olmakla birlikte kısmen detay sayılabilecek bilgilere de yer verilmiş ve hayatlarına değinilmiştir. Bu kısımda râvilerin İslam'a girişleri, icra ettikleri görevler, katıldıkları savaşlar ve vefatları gibi bilgilerin yanı sıra varsa şahsî olarak yaşadıkları önemli olaylar da ele alınmıştır.

Örneğin Allah (c.c.) katındaki en büyük günahın açıklandığı hadiste,[198] hadisin râvisi olan Abdullah b. Mes'ûd'un hayatına şu şekilde değinilmiştir: "Abdullah b. Mes'ûd İslam'a ilk girenlerdendir. Müslüman oluşu, Nebî'nin (s.a.s) Dâru'l-Erkâm'a girişinden ve Ömer'in Müslümanlığının öncesindedir. Resûlullah'ın özel hizmetlisidir. Onun sırdaşıdır. Sefer sırasında Resûlullah'ın ayakkabılarından ve abdestinden sorumludur. Habeşistan'a hicret etti. Bedir'e ve sonraki seferlere iştirak etti. İki kıbleye de yönelerek

[197] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 20/a, 14/a.
[198] Buhârî, *Sahîhu'l-Buhâr'î*, "Edeb", 20.

namaz kıldı. Nebî, onu cennetle müjdeledi ve onun hakkında "İbn Ümmi Abd'ın ümmetim için razı olduğu şeye ben de razı oldum, İbn Ümmi Abd'ın ümmetim için hoşnut olmadığı şeyden ben de hoşnut olmadım" buyurdu. Üslûbu, rehberliği ve yol göstericiliğiyle Nebî'ye benzerdi. Zayıf, kısa ve narin birisiydi. Kûfe'de kadılık yaptı. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Medine'ye döndü ve orada hicretin 32. yılında 60'lı yaşlarında vefat etti. Baki' kabristanına defnedildi."[199]

İkinci olarak Erdebîlî raviler hakkında yalnızca bazı genel bilgilendirmelerde bulunmuştur. Şârih'in detaylı bilgilendirmede bulunmadığı hadislere Allah'u Teâlâ ve kulları arasındaki hakların zikredildiği rivayet örnek olarak gösterilebilir.[200] Şârih bu hadisin ravisi olan Muaz b. Cebel'i kısaca şöyle tanıtmıştır: "Ensar'dan Akabe biatına katılan 70 kişiden birisidir. Bedir ve sonraki seferlere katılmıştır. Nebî, onu Yemen'e kadı, öğretmen ve sadakaları toplayacak bir görevli olarak göndermiştir.18 yaşında müslüman olmuştur. Hz. Ömer onu Ubeyde b. Cerrâh'dan sonra Şam'a kadı olarak atamıştır. 33 veya 34 yaşındayken veba hastalığından vefat etmiştir."[201] Üçüncü olarak Erdebîlî bazı durumlarda da raviler hakkında çok kısa ve genel bilgilendirmede bulunmuş ve detaylara değinmemiştir. Ravi Safvân b. Assân'da buna örnek olarak gösterilebilir. Eserde kendisinden sadece "Sahâbîdir. Kûfe ehlindendir. Resûlullah ile beraber 12 gazvede bulunmuştur. Az hadis rivayet etmiştir. Abdullah b. Halîfe, Zer b. Hubeyş ve Abdullah b. Seleme el-Murâdî kendisinden rivayet edenler arasındadır." şeklinde kısaca bahsetmiştir.[202]

Erdebîlî, ravilere ait yaptığı bilgilendirmelerde bu bilgileri yazarken hangi kaynaklardan istifade ettiğine genel olarak değinmemiştir. Dolayısıyla musannifin bu bilgilere, eserinin başında bizzat zikrettiği kaynaklardan ulaştığı öngörülebilir. Bu kaynaklardan bir kısmı "Tabakât ve Terâcüm Kaynakları" başlığı altında da zikredilmiştir.

Erdebîlî, râvilerin eserdeki ilk rivayetlerinde "في ذكر الراوي" başlığı altında onların hayatları ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Daha sonraki rivayetlerde ise râvi ile ilgili tekrardan bir açıklama yapma ihtiyacı görmemiştir. Bundan dolayı eserin ilk

---

199 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 27b; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

200 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhâr'î*, "Cihâd", 46.

201 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 23/a; M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

202 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 30/a.

bölümlerinde karşılaşılan râvi bilgilendirmeleri fazla iken sonlarına doğru ravilerin tekrar etmesinden ötürü azalmaktadır.

2.2.2.4. Râvilerin Zayıflıklarına Değinmesi

Erdebîlî *el-Ezhâr*'da hadislerin senetlerine değinmemiştir. Ancak hadis kaynaklarında senet içerisinde hadisin sıhhat derecesine etki eden bir râvi bulunduğu zikredilmişse bu hususa şerhinde yer vermiştir. Yaptığı nakillerle râvi ile ilgili gerekli açıklamalarda bulunmuş, hadisin sıhhatine etkisini ele almıştır.

Örneğin: "Hissedilen ıslaklıktan dolayı guslün gerekmesi" konulu hadiste şârih şu şekilde açıklamada bulunmuştur: "Hadisin isnâdında Ömerî adında bir râvi vardır. Tirmîzî onun rivayetlerinin zayıf, Hattâbî ise kuvvetli olmadığını söylemiştir."[203] "Doğu ve batı arası kıbledir." hadisinde ise hadisin râvilerinden olan Ebû Ma'şer Necîh hakkında birçok muhaddisten nakilde bulunulmuştur. Onun hakkında Nesâî'de "O, zayıftır. Aynı zamanda çokça da karıştırır. Birçok münker rivayeti vardır." demiştir.[204]

Erdebîlî şerh etmiş olduğu bazı hadislerde hadisin râvisi hakkında yapılan eleştirileri ele almıştır. Bu râviler hakkında muhaddislerin eleştirel görüşlerini zikretmiştir. Zikrettiği bu görüşlere itirazlarda bulunmuştur. Musannifin bu metoduna "Bu evlerin yönünü mescitten çevirin." hadisi örnek olarak gösterilebilir: Erdebîlî'nin naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, hadisin râvilerinden olan Eflat b. Halîfe'nin meçhul bir râvi olduğunu ve onun hadisi ile delil getirilemeyeceği görüşündedir. Ancak Erdebîlî, yaptığı bir diğer nakilde râvinin güvenilir olduğunu ve dolayısıyla rivayetinin delil olabileceğini zikretmiş ve bu görüşün doğruluğunu savunmuştur.[205]

2.3. Erdebîlî'nin Şerhte Takip Ettiği Metin ile İlgili Metodu

Bu kısımda *el-Ezhâr*'da hadis metinlerine yönelik yapılan açıklamalara değinilmektedir. Musannifin bu alandaki şerh metodu farklı yönleriyle incelenmektedir. Bunu yaparken hem metnin geneli gözden geçirilmekte hem de metin kelime kelime ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra hadislerden yapılan çıkarımların üzerinde durulmaktadır.

---

[203] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 91/b.
[204] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 120/a.
[205] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 93/a.

Mesâbîhu's-Sünne ve *el-Ezhâr*'da hadisler "Kitâb ve Bâb" başlıkları altında ele alınmıştır. Erdebîlî, şerhinde odak noktası olarak hadislerin metinlerini ele almış, gayretinin çoğunu onlar üzerinde sarf ederek eserini kaleme almıştır. Bu amacına binaen birçok şerh eserinde konu edilen; başlıkların açıklamalarına, sıralamalarına ve birbirleri ile olan münasebetlerine yer vermemiştir. Şerhine başlamadan başlıktaki konuyu ayet ve hadislerle ele almamıştır. Yalnızca *Mesâbîh*'te olduğu gibi başlıkların zikri ile yetinmiş akabinde rivayetleri zikretmiştir.

2.3.1. Metinlerde Yapılan İhtisar

Hadis şerh literatürü incelendiğinde şerh çalışmalarının birçok farklı metotla yapıldığı görülmektedir. Şarihler bazen hadisleri kelime kelime açıklamış, yaptığı açıklamaları metnin aralarına yerleştirmiştir. Bu metot ile yazılan şerhler ıstılahta "Memzûz Şerhler" olarak isimlendirilmektedir. Bazı şarihler ise öncelikle hadis metnini zikretmişler sonrasında ise bu metne ait açıklama ve çıkarımlarına yer vermişlerdir.[206] Matbû *Mesâbîh* şerhlerine bakıldığında genel olarak bu üslubun izlenildiği görülmektedir.[207] Erdebîlî de şerhinde ikinci yolu izlemiş, ele alacağı hadisi zikrettikten sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Erdebîlî, bu yöntemi takip ederken diğer *Mesâbîhu's-sünne* şerhlerinden farklı olarak hadis metinlerinin tamamını zikretmemiştir. Hadisin tamamına delalet eden bir kısmının zikri ile yetinilmiştir. Bazı durumlarda ise hadisin ana metnine dahi yer vermeden sadece ravisini zikrederek hadisi şerh etmiştir.

Bu çalışmada eserin İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi koleksiyonunda bulunan el yazması nüshası incelenmiştir. Eserde bulunan hadis şerhlerine bakıldığında hadislerin metinlerinde ihtisar yapıldığı ilk anda göze çarpmaktadır. Yalnızca hadisin anlaşılması için birkaç kelime veya cümlenin zikri ile yetinildiği görülmektedir. Yapılan katalog taramalarında *el-Ezhâr*'ın musannif nüshası bulunamamıştır. Bu sebeple yapılan ihtisarın musannif veya müstensih, herhangi biri tarafından yapıldığına dair bir tercih yapılamamaktadır.

---

[206] Ozan Yılmaz, "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9 (01 Mayıs 2007), 272.

[207] et-Tûribiştî, *el-Müyesser fi Şerhi'l-Mesâbîh*, I, 176; el-Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne*, I, 298; Sadruddîn el-Munâvî, *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkîh fî Tahrîci Ehâdîssi'l-Mesâbîh*, I, 251; Muzhiru'd-Dîn ez-Zeydânî, *el-Mefâtîḥ fî Şerḥi'l-Meṣâbîḥ*, I, 74.

Yapılan ihtisara şu hadis örnek olarak verilebilir: "Zinakar, zina ettiği vakit mü'min olarak zina etmez!" Eserde hadisin bu kısmının zikri ile iktifa edilmiştir. Bu kısım, hadisin tamamının anlaşılmasını sağlayacağı için *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'den rivâyet edilen hadisin geri kalanı zikredilmemiştir. Hadisin kalan kısmı ise şöyledir: "İçki içen de içki içtiği zaman, mü'min olarak içki içmez! Hırsızlık eden de çaldığı vakit mü'min olarak çalmaz! Yağmacılık eden de kendisine gözlerini dikmişken mü'min olarak yağmacılık etmez." Her ne kadar hadisin tamamı zikredilmese de eserde ele alınmayan kısmı da şerhe dahil edilmiştir.[208] "Üç şey imanın aslındandır" hadisinde de aynı metot uygulanmıştır. Bu kısmın zikri ile hadisin tamamı anlaşılabilmektedir. Bu sebeple tek cümlenin zikri ile yetinilmiştir. Hadisin devamında yer alan "Üç şey imanın aslındandır: Lâ ilâhe illellâh diyene dokunmamak; Lâ ilâhe illellâh diyeni işlediği günahtan dolayı tekfîr etmemek, işlediği günah sebebiyle onu İslam'dan çıkarmamak, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği andan, hiçbir zalimin zulmünün ve adil olanın adaletinin son veremeyeceği ve ümmetimin son bireylerinin Deccal ile savaşmalarına kadar cihadın devam etmesi ve kadere inanmak" ifadelerinin zikredilmemesiyle hadis ihtisar edilmiş, eser kısa tutulmuştur.[209]

2.3.2. Hadislerdeki Kelimeleri Şerh Metodu

Arapçada kelimeler, klasik tasnife göre isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Arapça zengin bir dildir. Bu özelliğinin bir sonucu olarak dilde kullanılan bir kelime birçok manaya gelebildiği gibi kullanılan birkaç kelime de aynı manayı ifade edebilmektedir.[210] Bu sebepten kelimelerin sözlükteki anlamlarını bilmek kadar bu anlamların hangisinin cümleye uygun olduğunu da bilmek gerekir. Arapça'da kelimelerin sözlük manaları kadar kastedilen manalar da büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple incelenen kelime ve cümleler Arapça dil bilimlerine göre de incelenmelidir. Cümleler mecaz, kinaye, belagat, beyan vb. ilimlere göre de değerlendirilmelidir.[211] Aynı zamanda Hz. Peygamber'e "cevâmiu'l-kelim" (az söz ile çok mânâ ifâde etme) özelliği

[208] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 29/a.
[209] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 30/b.
[210] Osman Aktaş, "Arapçada Farklı Görev ve Anlamlarda Kullanılan Bazı Edatlar", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (15 Eylül 2021), 50.
[211] Mehmet Sıddık Özalp, *Arap dilinde isim-fiil ve câmid-fiiller* (Emin Yayınları, Bursa, 2016), 35.

bahşedildiğinden konuşmalarında birtakım vecîz ifâdeler ve mesellere yer vermiştir.[212] Bu kelimeler anlaşılmadan hadisin anlaşılabilmesi düşünülemez.

Erdebîlî'nin *el-Ezhâr*'ı telif sebeplerinden bir tanesi de kelime ve cümlelerdeki karışıklıkları açıklamaktır. Bu sebeple hadislerdeki birçok manaya ihtimalli ve karıştırılmaya müsait olan kelimeleri açıklamış, anlam karmaşasını ortadan kaldırmıştır. Bunu yaparken kelimelerin köklerini araştırmış, fiillerin mücerred hallerini belirtmiştir. Harf ve hareke karışıklıklarına açıklık getirerek kastedilen manayı ortaya çıkartmıştır. Erdebîlî kolayca anlaşılabilecek olan kelimeler için açıklamalarda bulunmamıştır.

2.3.2.1.Hadislerdeki İsimlerin Anlamlarının Açıklanması

Hadislerdeki ifadelerin anlaşılması, metnin içindeki kelimelerin tam anlamıyla kavranmasıyla mümkündür. Musannif, hadislerdeki anlaşılması zor kelimeleri sözlük ve terim anlamlarıyla açıklamıştır.

Örneğin: Erdebîlî, "السرايى" kelimesini açıklarken "سرية" kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiş ve "Bizzat ordu komutanı tarafından yönetilen ordudaki birlik" şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.[213]

Bir başka örnekte "اَلضَّفْرُ" kelimesini incelenmiştir. اَلضَّفْرُ "Saçı örmek, döndürmek, kıvırmak, bir kısmını diğerine yatay bir şekilde girdirmek anlamlarına gelmektedir. "ضفَر - يضفِر" fiilinin mastarıdır. *Şerh-i Müslim*'de: "En meşhur hali ile kullanılmıştır. "ض" harfi fethalı ve "ف" harfi sakindir." İbn Berrî ise "ض-ف" harflerinin dammeli olduğunu ve "ضَفِيرَةٌ"un cemisi olduğunu söylemiştir. Doğru olan ise iki kullanımın da caiz olmasıdır. Birinci okunuşu tercih edilir."[214]

Üçüncü bir örnekte "الحبوة" kelimesi incelenmiştir. "ح" harfi fethalı veya sakin okunur. "الإحتباء" mastarından türetilmiş bir isimdir. Kişinin sırtını ve baldırlarını tek bir elbise içerisinde toplayarak yaptığı oturuş için kullanılır. Bazen bunları eli ile toparlaması için de kullanılır."[215]

---

[212] Selahattin Yıldırım, *İbn Dakîki'l-Îd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 196.
[213] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 33/b.
[214] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 91/a.
[215] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 171/b.

Erdebîlî bazı kelimeleri kısa tanımlarla açıklamıştır. Bu kelimeler ve anlamlarına şunlar örnek verilebilir: "جَفْنَةٌ" "büyük kâse, çanak"[216], "اَلنِّدُّ" "misli, ortağı"[217] ve "كَلَالِيبٌ" ("كُلُّوبٌ"un cemisidir) Başı bükülmüş olan demir"[218]

Şarih bazen ise hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için rivayetlerde geçen genel ifadeleri özelleştirmiştir. Hadislerde ismi verilmeyen sahâbîleri de şerhinde konu edinmiş, isimlerini açıklamıştır. Örneğin: "Kıyamet günü en uzun müddet aç kalacak olanlar, dünyada en uzun müddet tok kalanlardır." hadisini Resûlullah'ın (s.a.s.) kim için söylediği beyan edilmemiştir. Erdebîlî ise hadisin sebeb-i vürûdunu açıklarken bu sahâbînin Ebû Cuhayfe olduğunu belirtmiştir. Hayatına dair ise bu hadiseden sonra karnını hiçbir zaman doyurmadığını nakletmiştir.

2.3.2.2. Hadislerdeki İsimlerden Kastedilen Mananın Açıklanması

Kelimeler her zaman sözlük manaları ile kullanılmayabilir. İsim ve fiillerin genel manaları olduğu kadar kullanıldığı alana göre terim anlamları da bulunmaktadır. Ancak ehlinin anlayabileceği bu terim anlamlar hadislerde de yer alır. Hadisleri anlamak, bu terimleri anlamak ile başlar. Hadisleri Hz. Peygamberin kastettiği manaya göre yorumlamak isteyen Erdebîlî'de kelimelerin terim anlamlarını açıklamış ve o kelimeleri cümle içerisinde anlamlandırmıştır. Bu açıklamalara aşağıdaki örnekler verilebilir:

Erdebîlî, "Allah Teâlâ'dan Rab olarak, İslam'dan din olarak, Muhammed'den ise Resul olarak razı olmak" hadisinde geçen "اَلرِّضَى" kelimesini şu şekilde açıklamıştır: "Rızâ, kişinin içi ile alakalı bir husus olsa da dil ile tabir edilir. Bu yüzden fıkıh alimleri kişinin içerisindeki rızaya delalet ettiği için[219] alışverişte îcab ve kabûle itibar ederler."

Kendisinde akâidî olarak birçok ihtilaf bulunan "الرِضى" kelimesinden kastedilen mânayı şârih şu şekilde anlatmıştır: "Îmân, sözlükte tasdik etmek demektir. Şeriatteki mânasında ise ihtilaf vardır. Usûl âlimleri, îman için "kalbin tasdik etmesidir" tabirini kullanmışlardır. Çünkü Resûlullah hadisinde zâhirî olan amellere değinmemiştir. Bu da îmân'ın kalben yapılan bir tasdik olduğuna delalet eder. Hadis ve fıkıh âlimleri hem bu hadise hem de "Bir olan Allah'a Îmân etmek; ondan başka ilah olmadığına ve

[216] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 92/b.
[217] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 27/b.
[218] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 449/b.
[219] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 16/a.

Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şâhitlik etmektir" hadisine dayanarak îmânın; kalp ile tasdiğin yanında dil ile ikrar olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hususta bir çelişki yoktur: Tasdik, Allah hakkında vaciptir, ikrâr ise kullar hakkında vaciptir. Şöyle ki kalp ile tasdik eden Allah katında mü'min olsa da insanların yanında mü'min değildir. İkrâr eden ama kalp ile tasdik etmeyen kişi ise insanların yanında mü'min ise de Allah katında mü'min değildir. İkrâr dünya için, tasdik ise âhiret içindir. Mu'tezile ise: Zikredilen hadislerden ve "Îmân, yetmiş küsür şubedir" hadisine bakarak kalp ile tasdiği, dil ile ikrarı ve amelleri yerine getirmeyi îmân'ın tanımı olarak görürler. Mürcie ve Kerrâmiyye ise "İnsanlarla onlar şehadet getirene kadar savaşmakla emrolundum." hadisinden yola çıkarak: Îman, sadece dil ile şehadettir." demişlerdir. Bu tanımlamalardan sonra akâidî tartışmalar aktarılsa da bu husus bizim şu anki konumuz ile bağlantılı değildir.[220]

Erdebîlî, bu konu hakkında diğer *Mesâbîhu's-Sünne* şârihlerinin yaptığı açıklamaları da incelemiş, bu açıklamaların kendi görüşü ile çeliştiği durumlarda kendi fikrini sebepleriyle birlikte savunmuştur. Örneğin hadiste geçen "الولاة" kelimesini incelerken diğer şârihlerin görüşlerini zikretmiş, sonrasında ise bu görüşlere katılmadığını sebepleriyle birlikte izah etmiştir.[221]

2.3.2.3. Hadislerdeki Fiil ve Edat Açıklanması

Arapçadaki isim zenginliği, fiillerde de görülmektedir. Ayrıca isimlerde olduğu gibi bir fiil sözlük manasının dışında da kullanılabilmektedir. Bu bağlamda hadislerin anlaşılması, fiillerin anlaşılmasına bağlıdır. Fiiller, türetildikleri asılları itibariyle harekelenir ve mana kazanır. Şârih de karıştırılması muhtemel olan fiilleri birbirinden ayırt etmiş; asıllarını, zabtlarını, sözlük ve terim anlamlarını açıklamış, kullanıldığı duruma bağlı olarak kastedilen asıl manayı belirtmiştir. Örneğin "İnsanlar, günahları çoğalmadıkça helak olmayacaklardır" hadisini ele alan Erdebîlî hadiste geçen "يُعْذِرُوا" fiili hakkında Fadlullah et-Tûribiştî'den nakille şu şekilde bir açıklama yapmıştır: Fiilin kökü olan "عَذَرَ ve أَعْذَرَ" fiilleri aynı manadalardır. Günahların çoğalması anlamında kullanılmışlardır. Hadiste geçen fiil ise bu "إِعْذَارٌ" mastarından türetilmiş meçhul bir muzâri fiil kalıbıdır.[222]

---

220 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 10/a.
221 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 462a.
222 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 428/a.

Arapçada edatlar da isim ve fiiller gibi yapı itibariyle birçok anlama gelebilmekte, zikredildikleri cümleye yere göre farklı manalarda kullanılabilmektedir. Erdebîlî de edatların bu durumunu dikkate almış ve hadislerde geçen edatlara dair açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin Cibrîl hadisini açıklarken hadisin ilk kelimesi olan "بينما" edatını şu şekilde açıklamıştır: "بينما" zaman ve mekân zarfı olarak kullanılır. Burada zaman için kullanılmış olsa da mekân için de ihtimallidir. Bazen fethasının uzatılmasıyla "بينا" olarak da kullanılır. Bazen ise te'kîd için olan "ما" kendisine eklenerek "أنما-إنما-سيما-حيثما" edatlarında olduğu gibi "بينما" şeklinde kullanılır. Müslim ve Humeydî'nin rivayetleri "بينما" şeklindeyken Beyhakî ve Hattâbî "بينا" olarak rivayet etmiştir. Şârihler'de ikisinin de aynı mânada olduklarını, aralarında te'kîd dışında bir farklılığın olmadığını söylemişlerdir."[223]

Niyet hadisinde ise "إنّما" edatını ele almış ve "Meşhur olan görüşe göre hasr, kısıtlama, sınırlandırma için kullanılmıştır. Çünkü "إنّ" lafzı zikredilen hükmün varlığını ve kesinliğini, "ما" lafzı ise zikri geçmeyen şeyler için hükmün yokluğunu ifade eder ve böylece hasr mânası ortaya çıkar. Veya "ما", olumsuzluk için değil, te'kid için getirilmiştir ve buda hasr mânasına gelir." şeklinde açıklamıştır. Hatta bu görüşüne yağılan itirazları da zikretmiş ve bu itirazlara cevaplar vermiştir.[224]

2.3.2.4. Hadislerde Geçen Özel İsimlerin Açıklanması

Hadislerde birtakım kelimeler vardır ki lügat ilmi ile anlaşılamaz. Bunlar özel isimlerdir. Bazı hadislerin anlaşılabilmesi, bu isimlerin anlaşılmasına bağlıdır. Erdebîlî, hadis metinlerinde ve Begavî'nin açıklamalarında geçen birçok şehir, belde ve kabile isimlerini açıklamıştır. *Mesâbîh*'in mukaddimesinin şerhinde yer alan "الجُعْفَة" kelimesini Yemen'de bir kabile, "قُشَيْر" kelimesini bir kabile ismi veya Nîsâbur'da bir köy[225] şeklinde açıklarken hadis metninde geçen "عبدالقيس-ربيعة" kelimelerini "Abdu'l-Kays, Rabîa'nın bir mahalle olduğunu belirtmiştir. Rabîa ise arap kabilelerinin büyüklerindendir. Bazı şerhlerde Abdu'l-Kays'ın bir kabile olduğu ve Rabîa'nın onun bir parçası olduğu

[223] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 10/a.
[224] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 9/b.
[225] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 8/b.

söylense de aslen böyle değildir.” [226], “هَجَرٌ” kelimesini ise “Bahreyn’de veya Medine’de bir köyün ismidir. Sahih olan görüş Bahreyn’de olmasıdır.” şeklinde açıklamıştır.[227]

2.3.3. Hadislerdeki Cümleleri Şerh Metodu

Arapça’da cümlelerin anlaşılması için sadece kelimelerin anlaşılması yeterli değildir. Cümlenin öncesi ve sonrası, kullanıldığı olay ve ortam, söyleyen kişinin karakteristik özellikleri ve davranışları vb. birçok etken vardır. Hadis-i şeriflerde de böyledir. Kelime mânaları anlaşılsa bile asıl kastedilen mana anlaşılamayabilir. Bundan dolayı şârih, gereken yerlerde açıklamalarda bulunmuştur. Aşağıdaki örneklerle bu konu detaylandırılmıştır.

Erdebîlî, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) salevât getirmenin, “Allahümme salli alâ Muhammed” demenin manasını şu şekilde açıklamıştır: “Ya Rabbi! Dünyada Onu ve zikrini yüceltmenle, yapmış olduğu islama daveti ızhâr etmenle, şeriatini baki kılmanla ve ümmetini çoğaltmanla metheyle.” [228]

Bir diğer örnekte “Dünya; mü’minin zindanı, kâfirin ise cennetidir.” hadisi ele alınmıştır. Her ne kadar bu hadis kelime anlamı olarak açıkça anlaşılabilse de içerdiği asıl mâna anlaşılamamaktadır. Bu nedenle Erdebîlî, şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur: “Hadisin mânası şu şekildedir: Dünya, âhirete ve Allah’ın ona âhirette hazırladığı nimetlere nisbeten mü’minin zindanı gibidir. Kâfir için ise Allah’ın ona âhirette hazırlamış olduğu azaptan dolayı onun cenneti gibidir.”[229]

Üçüncü bir örnekte ise “İki nimet vardır ki insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit” hadisi incelenmiştir. Bu hadisin kelime manaları anlaşılsa da kastedilen mâna şu şekilde açıklanmıştır: “Allah Teâlâ sıhhat ve boş vakti ibadet ve taat için bir zaman ve alet kılmıştır. Kulun bedeni sağlıklı, vakti de boşsa ama ibadet ve taati çoğaltmazsa bu iki nimeti ziyan etmiş, bunlar hususunda hüsrana uğramış, başarısız olmuş ve aldanmış olur.”[230]

---

[226] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 19/a.
[227] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 448/b.
[228] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 8/b.
[229] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 429/a.
[230] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 428/b.

2.3.3.1.Cümlelerin Eksik Ögelerini Tamamlaması

Arapça dilinde isim ve fiil cümlelerinde ifade edilen asıl anlamın tam olarak kavranabilmesi için cümlenin öğelerinin eksiksiz olması gerekir. Yani mübtedâ, haber, fâil, mef'ul gibi unsurların anlaşılması gereklidir. Kullanım esnasında bu öğelerin bazen takdim ve tehir ile dizilişleri değişebilir, hazf edilebilir veya gizli ve açık zamir şeklinde ifade edilebilir.[231] Bu durum, metnin anlaşılması ve çözümlenmesini zorlaştırır. Arapça metinlerin derinlemesine anlaşılabilmesi için bu yapısal unsurların doğru bir şekilde ele alınması ve çözümlenmesi esastır.

Erdebîlî de ögeleri eksik olan cümleleri ele almıştır. Mânanın tam olarak anlaşılabilmesi için cümlenin eksik ögelerini açıkça beyan ederek cümle bütünlüğünü sağlamıştır. Gizli veya açıktan getirilen zamirlerin de merciini açıklamıştır. Cümleyi bu ögelerle birlikte tekrar kurmuş ve anlamlandırmıştır. Kitâbu'l-İlm'in ilk hadisi bu açıklamalara örnek gösterilebilir: "Benden bir ayet dahi olsa tebliğ edin" hadisinde "بَلِّغُوا" fiilinin mefulü hazfedilmiştir. Cümlenin tamamlanmış hali "Benim tarafımdan (tebliğ edilen Kur'an'dan) bir âyet bile olsa insanlara ulaştırınız." şeklindedir.[232]

Bir başka örnek verecek olursak: Peygamber Efendimiz (s.a.s.) "Hanginize mirasçısının malı, kendi malından daha sevimlidir?" diye sordu. Sahabiler, "Ey Allah'ın Resulü! Hepimiz malımızı her şeyden fazla severiz." dediler." Bu hadisin şerhinde Erdebîlî hadisin lafzında bir kalb olduğunu yani sözün belâgat amacıyla ters çevrildiğini söylemiştir.[233] Yani hadisin mânaca "Hanginize kendi malı mirasçısının malından daha sevimlidir?" şeklinde olduğu beyan eder.[234]

2.4. Hadislerin Sebebi Vürûdlarının Açıklanması

İnsanların sözleri ve ifadeleri bulundukları zaman ve mekâna, içerisinde bulundukları duruma ve olayların öncesi ve sonrasına göre anlamlandırılır. Bu etkenler düşünülmeden yapılan çıkarımlar eksik sayılır. Aynı durum hadisler içinde geçerlidir.[235] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerini anlamak ve yorumlayabilmek için bu hadislerin

---

231 İsmail Durmuş, "Hazif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
232 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 63/a.
233 İsmail Durmuş, "Kalb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
234 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 430/a.
235 Ramazan Ayvallı, "Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

kime karşı ne zaman ne sebeple söylendiğini bilmek, durumun siyak ve sibakını tetkik etmek gerekir.[236] Esbâbu vurûdi'l-hadîs, bir rivâyetin söylendiği veya meydana geldiği ortamı tespit ettiği için hadislerin doğru anlaşılmasına önemli katkı sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir.[237] Erdebîlî de bazı hadislerin hakkıyla anlaşılabilmesi için buna sebep olan hâdiselere değinmiş, bir bütünsellik içerisinde hadisleri değerlendirmiştir. Şu açıklamalar örnek olarak verilebilir:

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) "Ey Selime oğulları! Yurtlarınızdan ayrılmayınız ki adımlarınıza sevap yazılsın." buyurmuştur. Erdebîlî bu hadisin sebeb-i vürâdunu şu şekilde açıklamıştır: "Selime oğullarının memleketleri Mescid-i Nebevî'ye uzaktı. Mescidin etrafı ise boştu. Özellikle akşam vakitlerinde, soğuk ve yağmurun olduğu vakitlerde aradaki mesafe onları çok yoruyordu. Mescidin yakınındaki o araziye taşınmak istediler. Efendimiz ise Medine'nin etrafının boşalmasını istemediği için bu tekliflerini hoş görmedi ve Allah katında vadedilen ecre onları rağbet ettirdi. "Adımlarınıza sevap yazılsın" sözüyle onları teskin etti. "Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) sayıp yazmışızdır."[238] ayeti de onlar için indirilmiştir."[239]

Resûlullah "Gerekli olan binalar dışında yapılan her bina sahibi için vebaldir" buyurmaktadır.[240] Şârih, bu hadisin sebebini şu şekilde açıklamıştır: "Resûlullah bir gün dışarı çıktı ve yüksek kubbeli bir ev gördü. Ney olduğunu sorunca Ensar'dan birisinin evi olduğunu söylediler. Bekledi ve sahibi gelene kadar bir şey söylemedi. Sahibi gelip selam verdiğinde ondan yüz çevirdi. Birkaç kez bu olay tekrarlandı. O sahâbî arkadaşlarına geldi ve "Resûlullah'ın bana bakışını iyi bulmuyorum. Ney yaptığımı da bilmiyorum." dedi. Kendisine: "Gezinirken kubbeni gördü. Bize "Bu kimin?" diye sorunca bizde anlattık." dediler. Sahâbî hemen evine gitti ve kubbeyi yıktı. Resûlullah o gün dışarı çıktığında kubbeyi göremedi ve "Burada olan kubbeye ne oldu?" diye sordu. Yanındakiler de "sizin

---

[236] İbrahim Saylan, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbabı Vürud (Diyanet Vakfı Yayınları)* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 3; Yıldırım, *İbn Dakîki'l-Îd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu*, 242.

[237] Selahattin Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", *HADITH* 1 (31 Aralık 2018), 66.

[238] Yasin, 36/12

[239] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 118/a.

[240] Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *Sünen*, thk. Yâsir Hasen vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), "Edeb", 156.

yüz çevirmenizden şikayetçiydi, biz de olanları haber verdik. O da kubbeyi yıktı" dediler. Bunun üzerine Resûlullah hadisteki ifadeleri kullandı."[241]

Erdebîlî, bazı hadislerin sebeb-i vürûdu için birden fazla görüş zikretmiştir. Örneğin Resûlullah'ın bayram günlerinde namaza gidip gelirken farklı yolları kullanması hadisi için şu açıklamayı yapmıştır: "Alimler bu hadisin sebebi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Böyle yapmasını birden fazla sebebe bağlamışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

İki yol ehlinin de teberrüklenmesi için. İki yol ehlinin de kendisine sorular sorabilmesi için. İki yoldaki fakirler ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermek için. İki yolda bulunan akrabalarının kabirlerini ziyaret edebilmek için. İki yolun da kendisine şahitlik yapması için. Münafıkların kızgınlıklarını arttırmak için. Münafıkların yoldaki tuzaklarından korunmak için. Kalabalığın artmaması ve izdiham olmaması için. İki yolun ehlinin de kendisini görmekle şereflenmeleri için. Sağ taraftan gidip sağ taraftan dönmek için. Bulunduğu hâlin değişmesinde bir güzellik gördüğü için. İbadet için gidilen yolda adımların sayılacağı için uzun yolu tercih etmiş dönüşte ise ibadet dönüşünde adımların sayılmayacağı, ecir verilmeyeceği için kısa yolu tercih etmiştir. Namaz dönüşünde bir ecrin olmaması, Nevevî'nin ve Begavî'nin tercih ettiği görüştür." [242]

2.5. Hadislerden Fıkhî Çıkarımlarda Bulunulması

Hadisler, İslam hükümlerinin tespit edildiği dört temel kaynaktan bir tanesidir.[243] Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri, eylemleri ve takrirleri hükmî açıdan da incelenmelidir. O, (s.a.s.) Müslümanlar için tüm hayatıyla bir rehberdir. Dolayısıyla, Müslümanlar onun hayatını derinlemesine incelemelidir. Hadislerin içerdiği hükümler bazen açıkça anlaşılabilmekte, bazen ise alanında uzman alimler tarafından detaylı incelemeler sonucunda çıkarımlarda bulunulabilmektedir. Naslardan hüküm çıkarma işlemine istinbât denir.[244]

Yusuf b. İbrâhim'in fıkıh alanındaki bilgisi, bu alanda telif ettiği *el-Envâr li A'mâlil Ebrâr* isimli eserinden anlaşılabilmektedir. Hüküm barındıran hadisleri ele almak, Erdebîlî'nin *el-Ezhâr*'ı telif sebeplerinden bir tanesidir. Hadislerin fıkhî çıkarımlarına

---

241 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 431/a.
242 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 174/b.
243 Kazim Yusufoğlu, "Naslardan Hüküm Çıkarmada Hasrın Etkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (24 Haziran 2023), 177.
244 Ferhat Koca, "İstinbât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

değinirken genellikle Şâfiî mezhebinin görüşlerini esas almış, mezhebin muteber kaynaklarından nakillerle açıklamalarda bulunmuştur. Mezhepler arasında ihtilaflı olan konularda ise diğer mezheplere ait görüşlere de eserinde yer vermiştir. Şârihin yapmış olduğu fıkhî çıkarımlara aşağıdaki hadisler örnek olarak verilebilir:

Rivayette iki Yahudi'nin Resûlullah'a (s.a.s) geldiği ve ona dokuz Emri sorduğu anlatılır. Hadisin sonunda o yahudiler, Resûlullah'ın ellerini ve ayaklarını öpmüşlerdir. Bu hadisten yola çıkan Erdebîlî, konu ile alakalı fıkhî çıkarımlarını şu şekilde açıklamıştır: "Fıkıh âlimleri şöyle söylemişlerdir: İlmi, zühdü ve yaşının büyüklüğünden dolayı bir kişinin elini öpmek mekruh değil bilakis müstehaptır. Ancak bir kişinin elini dünyası, serveti, kudreti ve izzetinden dolayı öpmek ise mekruhtur. Bu hadis, öpülme hususlarda ayakların da eller gibi olduğuna bir delildir."[245]

Osman b. Mazûn, Peygamber Efendimize (s.a.s.) kısırlaştırılma, seyahat etme ve manastır hayatındaki rahipler gibi uzlete çekilme ile ilgili sorular sormuştur. Bu hadisin şerhinde Erdebîlî, kısırlaştırmanın hükmüne değinmiştir ve şu şekilde açıklamışlardır: "Âlimler küçük veya büyük, hür veya köle bütün insanlar için kısırlaştırmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Hayvanların kısırlaştırılmasında ise şayet eti yenmeyen bir hayvansa aynı şekilde yaşları küçük veya büyük olsun kısırlaştırılamayacağını açıklamışlardır. Eti yenen hayvanları kısırlaştırma işlemine gelince ise şayet hayvan küçükse caiz, büyükse haram olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hanife ise mekruh olduğunu söylemiştir."[246]

Efendimiz ihtiyacını giderirken kendisine selam veren kişiye cevap vermemiş, abdestsizken Allah'ı zikretmeyi kötü gördüğü için teyemmüm abdesti alarak selamını karşılamıştır. Bu hadisin şerhinde Erdebîlî, şu fıkhî çıkarımlarda bulunmuştur: 1.) İhtiyacını gideren kişiye selam vermek mekruhtur. Bu hadisten dolayı selam veren kişi selamının alınmasını dahi hak etmez. Selamdan ortaya çıkacak olan kendi payını zayi etmiştir ve sevap veya cevap bulamaz. 2.) Hadis, sonrasında bir özür beyan edilmediğinden hacet esnasında selam vermenin mekruhluğuna delildir. Haceti bitince bu kişiye cevap vermek müstehaptır. 3.) Allâh'ı zikretmek için abdest almak müstehaptır. 4.) İmâm-ı Âzam bu hadisi tozlu olmayan sert bir toprağa vurarak da teyemmümün alınabileceğine delil görmüştür. Çünkü Efendimiz elini duvara vurmuş ve teyemmüm

[245] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 30/a.
[246] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 121/a.

almıştır. Duvar ise pürüzsüzdür ve üzerinde toz yoktur. İmâm-ı Şâfiî ve ulemâ'nın çoğunluğu bu görüşe katılmamaktadır. Onlar, Maide suresi 6. Ayetten yola çıkarak tozsuz bir yerde teyemmüm alınamayacağını çünkü ayete göre kendisiyle mesh edilebilecek bir şeyin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu ayetten yola çıkarak da hadiste zikredilen duvarda tozların bulunduğunu ve Hz. Peygamberin (s.a.s.) önce ellerini duvarda sürttüğünü, sonrasında ise teyemmüm aldığını ifade etmektedirler. 5.) Ebû Hanife bu hadisi delil getirerek su bulunan bir yerde şayet abdest alındığında cenaze namazı kaçacaksa kişinin cenaze namazı için teyemmüm almasının caiz olduğu görüşünü benimser. İmâm-ı Şâfiî ve diğer birçok âlim ise "Allah hiçbir namazı abdestsiz bir şekilde kabul etmez" hadisine dayanarak bunun caiz olmadığı görüşünü savunurlar. Resûlullah'ın teyemmüm almasını da selamın kaçmasına değil su bulunmamasına bağlamışlardır.[247]

2.6. Ehl-i Sünnet Dışı Görüşlerin Zikredilmesi ve Cevaplar Verilmesi

Erdebîlî hadisin muhtevasında bulunan fıkhî ve itikadî meseleleri detaylıca açıklamış, hükümlerini belirtmiştir. Bu konularda Ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerini muteber kaynaklardan nakillerle açıklamıştır. Sonrasında ise Ehl-i sünnet dışı fırkaların bu hükümlere yönelik itirazlarını detaylıca zikretmiş, her birisine aklî ve naklî cevaplar vererek reddiyelerde bulunmuştur. Bu meselelerin başında ise batıl fırkaların dalaletlerinin ana sebeplerinden olan îman konusu gelmektedir. Mu'tezile[248] ve Hâriciyye[249], amelin îmandan bir cuz olduğunu savunurken Mürcie[250] ve Kerrâmiyye[251] ise îmân'ı yalnızca dil ile şehadet getirmekten ibaret sayarlar. Erdebîlî, bu konuya dair eserin ilk konusu olan Kitâbu'l-Îmân'da uzunca beyanatta bulunmuştur. Bu hususta Ehl-i sünnet'in ve diğer mezheplerin görüşleri detaylıca aktarılmıştır. Ehl-i sünnete uygun olmayan görüşlere ise soru-cevap şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur.[252]

Peygamber Efendimize yalan isnâd etmek ile ilgili hadiste Erdebîlî, bu yalanın hükümlerde veya tergīb-terhîb meselelerinde olması arasında bir farkın olmayacağını

---

247 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 94/a.

248 Recep Önal, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezîle ile Ehl-i Sünnet Polemiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (23 Mart 2016), 121-146; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

249 Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

250 Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

251 Sönmez Kutlu, "Kerrâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022).

252 Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 10/b.

beyan etmiştir. Sonrasında ise Kerrâmiyye ve Mübtedia'nın bu görüşte olmadığını bildirmiştir. Onlar; iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten men etmek için Resulullâh'a, söylemediği bir sözün isnâd edebilebileceğini savunmaktadırlar. Hatta zühd ve takva kisvesi altında birçok cahilin de onlara bu fikirlerinde tabi olduğunu belirtir.[253]

Erdebîlî bazen de zikredilen hadisin onların yanlış görüşleri aleyhine bir delil olduğunu söylemekle yetinmiştir. "Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenlerin üzerine olacaktır." hadisini "Bu hadiste büyük günah sahipleri için şefaat edileceği açıkça sabittir. Hâricî ve Mu'tezilîler ise şefaati inkâr ettiler. Şöyle ki bu inkarları kendi haklarında doğru, bizim hakkımızda ise bir yalandır." şeklinde açıklamıştır.[254]

[253] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 63/b.
[254] Erdebîlî, *el-Ezhâr*, 34 FE 464, 450/b.

SONUÇ

Mevcut ilahiyat literatürü incelendiğinde şerh çalışmalarının geniş bir yer kapladığı görülmektedir. İslami ilimlerin sistematik bir biçimde ele alınması ve anlaşılmasında şerh çalışmalarının önemli bir role sahiptir. Bilhassa hadis ve şerh ilişkisi incelendiğinde şerh çalışmaları hem geleneksel dönemde hem de modern dönemde önemini korumuştur. Bu bağlamda bu çalışma Erdebîlî'nin *el-Ezhâr* eserinde kullandığı şerh metodolojisini incelemiş ve şerh literatürüne katkı sunmuştur. Erdebîlî'nin bu eserin yazılımında temel motivasyon kaynaklarından biri diğer Mesâbîh şerh literatüründeki eksiklikleri fark etmesi ve bu açığı kapatma çabasıdır. *el-Ezhâr, Mesâbîhu's-Sünne* üzerine yazılan birçok şerhten bir tanesidir.

Mesâbîhu's-Sünne, hadis metin incelemeleri alanında önemli bir referans kaynağı haline gelmiştir. Özellikle konu çeşitliliği, hadis dizilimi ve kullandığı kaynakların güvenilirliği onu diğer metinler arasında önemli kılmaktadır. Eserde yer alan 4719 hadis, Kütüb-i Sitte ve ümmet tarafından güvenilir kabul edilen diğer hadis kaynaklarından seçilmiştir. Ayrıca, eser tamamen hadislerin öğrenilmesi ve anlaşılması üzerine odaklanarak planlanmıştır. Bu nedenle, hadisler senetsiz bir şekilde aktarılarak, eserin metinlere odaklandığı vurgulanmıştır.

Hadislerin güvenilirliğini sağlamak ve Hz. Peygamberin gerçek niyetini doğru bir şekilde anlamak, İslam literatüründe temel bir gerekliliktir. Bu nedenle, hadisler bir dizi farklı alanda incelenmiş ve çeşitli metodolojiler kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, hadis şerh literatürü önemli bir gelişme kaydetmiştir. Hadis şerh literatürü, hadis metinlerini açıklamak, yorumlamak ve derinlemesine analiz etmek amacıyla yazılmış eserleri içerir. Hadis şerh literatürü, hadislerin senetlerini ve metinlerini inceleyen çeşitli yaklaşımları içerir. Bu yaklaşımlar, hadislerin isnadlarını, metinlerini, dilini ve içeriğini değerlendirirken kullanılan metodolojileri kapsar. Ayrıca hadis şerh literatürü, hadislerin geçtiği tarihî, kültürel ve sosyal bağlamları da ele alır. Bu şekilde, hadislerin anlamı ve önemi daha iyi anlaşılabilir ve Hz. Peygamberin sözlerinin gerçek anlamı daha doğru bir şekilde yorumlanabilir.

Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eseri de hadis şerh literatürü alanında ele alınan, üzerine çalışmalar yapılan eserlerdendir. Bu kıymetli eser üzerine yazılmış 25 adet şerh tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesi elimizde matbu halde bulunurken 19

tanesinin mahtût olduğunu bilinmektedir. Yine bu eser üzerine telif edildiği nakledilen ancak kesinliğinden emin olunamadığı için listeye dahil edilemeyen birçok eser de bulunmaktadır. Eserlerin hâlen mahtût durumda bulunması akademik camia tarafından ulaşılabilmesini zorlaştırmaktadır. *Mesâbîh*'in en kıymetli şerhlerinden bir tanesi de şüphesiz Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli eseridir.

El-Ezhâr'ın kıymeti; musannifinin fıkhî birikimi, diğer şerhlere kıyasla detaycı şerh metodu, diğer şerhleri değerlendirerek yaptığı geniş açıklamalar ve kullandığı kaynak çeşitliliğinden gelmektedir. Bu özellikleriyle *el-Ezhâr* diğer şerhler arasında ön plana çıkmaktadır. Erdebîlî'nin fıkıh alimi olması hadis şerhi alanına da ciddi katkı sağlamıştır. Zira fıkıh konusundaki birikim hadislerin şerh edilmesinde önemli bir faktördür.

Yusuf el-Erdebîlî Şâfiî fıkhı alanında önemli isimlerden biri haline gelmiştir. Bilhassa *el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr* adlı eseri onun Şâfiî fıkhına olan katkısını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Musannif, bu eserini mezhebin temel kaynaklarından yaptığı nakillerle zenginleştirmiş ve okuyucuların ilgisini çekmek için asıl önemli konulara odaklanmıştır. Diğer eseri olan *el-Ezhâr*'da da aynı üslubu korumuş, sağlam kaynaklardan önemli görüşleri düzenli bir şekilde aktararak eserini süslemiştir. Hayatı boyunca ilimle meşgul olmuştur. Ancak, yaşadığı coğrafyanın şartları nedeniyle ailesi, yaşamı, ilmi faaliyetleri, hocaları ve talebeleri hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Yusuf el-Erdebîlî'nin, *el-Ezhâr*'ın önsözünde sadece kısa bir şerh yazacağını ifade etmesine rağmen, sonunda ortaya çıkan eser oldukça detaylı ve kapsamlıdır. Bu nedenle, eseri mufassal şerhler kategorisine dahil edilebilir. Erdebîlî, Hadis usûlü ve Şerh literatüründeki temel kaynaklardan yararlanarak eserini zenginleştirmiştir.

Erdebîlî *el-Ezhâr* eserinde hadis usûlü ve şerh literatüründeki önemli kaynaklardan faydalanması sayesinde ilmi meseleleri geniş perspektifte ele almıştır. Bu kaynaklar, eserin içeriğini zenginleştirerek daha kapsamlı bir şerh haline gelmesine yardımcı olmuştur. Bu sayede, *el-Ezhâr*, sadece kısa bir şerh değil, aynı zamanda mufassal şerhler arasında değerlendirilebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.

Mesâbîhu's-Sünne'de hadislerin senetlerine ve râvilerine değinilmemiş, sadece sahâbî râvilerin zikriyle yetinilmiştir. Ferrâ el-Begavî, bu yaklaşımını açıklarken, naklettiği eserlere olan güveni sebebiyle senetleri zikretmemeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Erdebîlî, Begavî'nin bu görüşünü haklı bulmuş ve eserinde senetlere

odaklanmak yerine açıklamalarını metinlere yönlendirmiştir. Eserinde senetler ile ilgili açıklamaları kısaca şu şekilde aktarılabilir: *Mesâbîh*'te zikredilen sahâbî râvilerin hayatlarına ve onlara ait önemli olaylara değinmiştir. Râvî isimlerindeki karışıklıkları gidermiştir. Senetlerden yola çıkarak kısaca sıhhat değerlendirmelerinde bulunmuş, sıhhati olumsuz yönde etkileyen bir râvî varsa onu cerh-ta'dil açısından değerlendirmiştir.

Erdebîlî, *el-Ezhâr'*ın önemli bir kısmını metin açıklamalarına ayırmıştır. Bu açıklamalarında alanında öncü kabul edilen birçok kaynaktan bizzat nakillerle istifade etmiştir. Hadislerin anlaşılabilmesi için kelime ve cümle yapılarına önemle değinmiş, lügat ve ıstılah anlamlarını detaylıca açıklayarak mananın anlaşılmasına gayret sarfetmiştir. Ayrıca hadislerin sebebi vürûdlarına değinerek Hz. Peygamberin hangi sebeplerle o hadisi telaffuz ettiğini belirtmiştir. Bu açıklamaları hadisten çıkarılabilecek hükümleri anlama noktasında önem arz etmektedir.

Erdebîlî hadisleri, yalnızca senet ve metin açıklamalarıyla ele almamıştır. Hadislerden çıkarılabilecek fıkhî ve akâidî açıklamalara da dikkat çekmiştir. Bu hususlardaki kendi görüşlerini dile getirmiştir. Bu alanlarda yazılmış kaynak eserlerden yaptığı nakillerle de görüşünü desteklemiştir. Erdebîlî, amelî olarak Şâfiî mezhebine mensuptur. Bu nedenle fıkhî meselelerde Şâfiî mezhebinin görüşlerine ağırlık vermiş, özellikle Şâfiî mezhebinde amel edilen hadislere dikkat çekmiştir. Bunun yanında diğer mezhep alimlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Akâidî olarak Eş'arî mezhebine mensuptur. Şerhinde hadislerin akâidî çıkarımlarına da yer vermiştir. Özellikle bâtıl fırkaların görüşlerine reddiyelerde bulunmuştur.

Erdebîlî, el-Ezhâr'ı telif ederken kendi görüşleri ile birlikte alanlarında önde gelen kaynak eserlerden de istifade etmiştir. Bu eserlerden yaptığı nakillerle şerhini konu çeşitliliği açısından genişletmiştir. Bu nakillerle kendi fikirlerini daha farklı yönleriyle açıklamış ve desteklemiştir. Bununla birlikte eser incelendiğinde direkt nakillerle eserin birçok yerinde karşılaşıldığı, hatta kimi zaman açıklamaların yalnızca bu nakillerden ibaret olduğu dahi görülmektedir. Bütün bu nakillere bakıldığında Erdebîlî'nin kendi görüşleri satır aralarında kalmaktadır. Erdebîlî'nin hadis ve hadis usûlü alanlarındaki hakimiyeti anlaşılmakta ama konumu tespit edilememektedir.

*el-Ezhâr'*ı diğer *Mesâbîh* şerhlerinden ayıran dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi de eserin başına ve sonuna eklenilen açıklamalardır. Erdebîlî, mukaddime bölümünde

hadis usulüne dair meselelere değinmiştir. Yaptığı açıklamalar küçük çaplı bir hadis usulü eserini andırmaktadır. Bu açıklamalarında genel olarak İbn Salâh'ın Mukaddime isimli eserinden istifade etmiştir. Erdebîlî, hâtime bölümünde ise *Mesâbîh*'te zikredilen sahâbî râvileri alfabetik sıralama ile zikretmiş, râvinin eserdeki ilk rivayetine işaret etmiştir. Hâtime bölümü ile eserine son veren Erdebîlî, şerhinin sonuna bir ekleme yapma ihtiyacı duymuştur. Bu eklemede şerh ettiği *Mesâbîhu's-Sünne* hadislerine İbn Cevzî'nin yaptığı ithamları ele almıştır. İbn Cevzî'nin mevzû' olduğunu iddia ettiği hadisleri savunmuş, mevzû' olmadığını ispatlamıştır.

Sonuç olarak Yusuf el-Erdebîlî, Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eserine yazmış olduğu *el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh* isimli eseriyle hadislerde nebevî maksadın anlaşılmasına hizmet etmiştir. Açıklamalarında anlaşılabilir bir dil kullanarak toplumun her kesimine hitap etmiştir. Dönemin siyasal problemleri dolayısıyla hayatına dair bilgi edinemediğimiz bu kıymetli alim daha detaylı incelemeleri hak etmektedir. Kütüphane raflarında basılmayı bekleyen bu kıymetli eserin basılması hadis ve bilhassa şerh literatürüne büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abd'ü Şennâr, Sâmir Ahmed. Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin el-Ezhâr Şerhu'l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Eserin başından Kitâbu'l-îmân'ın vesvese kısmının sonuna kadar). Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012.

Akbaş, Mustafa Yasin. "Meṣābīḥu's-Sunne Şerh Literatürü". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 63/1 (31 Mayıs 2022), 33-80. https://doi.org/10.33227/auifd.978373

Akbaş, Mustafa Yasin. "Mesâbîhu's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu'l-Fütûh'un Eşref el-Fukkâî'ye Aidiyeti Meselesi". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27 (15 Aralık 2021), 208-233. https://doi.org/10.35415/sirnakifd.999347

Aktaş, Osman. "Arapçada Farklı Görev ve Anlamlarda Kullanılan Bazı Edatlar". Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi 6 (15 Eylül 2021), 49-69. https://doi.org/10.5281/zenodo.5506602

Anar Gurbanov. Erdebîlî Ve El-Envâr Li A'mâli'l-Ebrâr Adlı Eseri. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2004.

Ayvallı, Ramazan. "Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Azimâbâdî, Ebu-t Tayyib Muhammed Şemsulhak. Avnu'l Ma'bûd Şerhi Ebû Dâvud. I-XIV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, 2. Basım, 1995.

Bağdâdî, İsmâil Paşa. Hediyyetü'l-Ârifîn. İstanbul: Müessesetü Tarîhu'l-Arabî, 1951.

Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. İlmu Şerhu'l-Hadîs ve Ravâfidi'l-Bahsi fîhi. Aynu'l-Câmia, ts.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne. Mesâbîhu's-Sünne. thk. Yusuf b. Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Daru'l-Marife, 1. Basım, 1987.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-. Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 2012.

Brockelmann, Carl. Târîhu'l-Edebi'l-Arabî. çev. D. Abdulhalim Neccâr. Kahire: Dâru'l-Meârif, 5. Basım, 2008.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-. Sahîhu'l-Buhâr'î. I-VI Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çakan, İsmail Lütfi. Hadis Edebiyatı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

Çalgan, Mehmet Ali. “İbnü’l-Cevzî’nin Mevzûât’ındaki Metin Tenkidi Tatbikatı Üzerine Bazı Mülahazalar”. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/1 (16 Eylül 2022), 44-66.

Çelebi, İlyas. “Mu’tezile”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Çelenk, Mehmet. 16. Ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği. Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Çetin, ismail. Tahkîm-i Sâdât Şerhu Mişkât. 3 Cilt. İstanbul: Dilara yayınevi, 1995.

Çiftçi, Mehmet Emin. “Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde İçtihad Problemi”. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 8 (30 Nisan 2019), 45-54.

Demirci, Selim. “el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü’l-Mesâbîh’i Üzerine”. Hadis Tetkikleri Dergisi 12/2 (30 Aralık 2014), 95-113.

Devvânî, Muḥammed b. Esʿad eṣ-Ṣadîḳî ed-. Tabakâtu’l-Fukahâ-i’ş-Şâfiiyye. 7112, 31.

Durmuş, İsmail. “Hazif”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Durmuş, İsmail. “Kalb”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş‘as. Sünen. thk. Yâsir Hasen vd. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2015.

Efendioğlu, Mehmet. “Muhtasar (Hadis)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Efendioğlu, Mehmet. “Şerh”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim. el-Ezhâr Şerhu’l-Mesâbîh. 34 FE 464, 1000.

Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim el-. el-Envâr li A’mâli’l-Ebrâr. 4 Cilt. Kuveyt: Daru’d-Dıyâ’, 2006.

Ferfûr, Muhammed Abdullatif Sâlih el-. “Kehhâle, Ömer Rıza”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/189-190. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Gündüz, Tufan. “Şah İsmâil”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/253-255. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Güner, Osman. “Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/11 (01 Mart 1999), 55-78. https://doi.org/10.17120/omuifd.06805

Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbîhu’s-Sünne”. TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Herevî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî el-. Cem’u’l- Vesâil fi Şerhi’ş-Şemâil. Mısır: el-Matbaatü’ş-Şerefiyye, 1318.

Hüseynov, Gurban. “Moğolların Azerbaycan Saldırıları ve İlhanlılar Dönemi Azerbaycan’da Moğol Yerleşim Yerleri”. Türklük Bilimi Araştırmaları 53 (21 Haziran 2023), 63-79.

İbn Hacer Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali. ed-Düreru’l Kâmine Fi A’yâni’l-Mietis-Sâmine. Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.

İbn. Hallikân. Vefeyâtu’l- A’yân. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 1. Basım, 1978.

İbn Kadı Şuhbe, Ebu Bekr b. Ahmed. Tabakâtu’ş-Şafiiyye. Hindistan: Haydarabat Osmanlı Ansiklopedi Meclisi Matbaası, 1. Basım, 1978.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. es-Sünen. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.

İbn Melek er-Rûmî, Muhammed b. Abdullatif el-Kermânî. Şerhu Mesâbîhi’s-Sünne. İdâretü’s-Sekâfeti’l-İslâmiyyeti, 1. Basım, 2012.

İbnu’s-Salâh, Osman b. Abdirrahman. Ma’rifetü Envâ’i Ulûmi’l-hadis. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986.

İbnü’l-İmâd, Abdülhay el-Hanbelî. Şezerâtü’z-zeheb. Beyrut: Dar’u İbni Kesîr, 1996.

Kandemir, M. Yaşar. “Muâz b. Cebel”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/336-338. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Karadeniz, Yılmaz. “Safevî Tarikatı’nın Seyyidliği ve Şiiliği Meselesi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 75 (12 Ekim 2015), 15-28.

Karagöz, Mürüvet. Safevî Devletinin Kuruluş Dönemi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. Hadis Şerh Literatürü. 2 Cilt. İstanbul: İfav Yayınları, 1. Basım, 2020.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. Keşfü’z-Zunûn. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.

Kehhâle, Ömer Rıza. Mu’cemu’l-Müellifîn. Müessesetü’r-Risâle, 1993.

Kettânî, Muhammed b. Ca’fer. er-Risâletü’l-Müstetrafe. Beyrut: Daru’l Beşâiri’l-İslâmiyye, 5. Basım, 1993.

Kılınç, Kenan - Sarıtepe, Erdoğan. “Yusuf ErdebîlÎ’nin el-Envâr li A’mâli’l-Ebrâr Adlı Eseri Bağlamında Kıyas Konusundaki Görüüşleri”. Dicle İlahiyat Dergisi 26/1 (05 Temmuz 2023), 158-182. https://doi.org/10.58852/dicd.1279123

Koca, Ferhat. “İstinbât”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Köse, Saffet. “Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kutlu, Sönmez. “Kerrâmiyye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/294-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Kutlu, Sönmez. “Mürcie”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Küçük, Raşit. “İsnad”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Megâci Feh. Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî’nin el-Ezhâr Şerhu’l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu’s-Salât’ın Cumanın Vacip Olması Bâbından, Kitâbu’z-Zekât’ın Kendisi için Zekat Gerekenler Bâbına Kadar). Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012.

Mubârekfûrî, Ebu’l-’Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el-. Tuhfetu’l-Ahvezî bi Şerhi Câmii’t-Tirmizî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2011.

Muhammed b. Ömer Bazmul. İlmü Şerhu’l-Hadis, ts.

“Mesâbîhu’s-Sunne’nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvînî’nin Risalesine İbn Hacer el-Askalânî’nin Cevapları”. çev. Musa Erkaya. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XI/2 (2006), 95-108.

Musalı, Namiq. “XIV. Yüzyılın Ortalarında Dâru’l-İrşâd ile Beytü’l-Fevâhîş Arasında Erdebil’de Sosyal Yaşam”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 62/2 (20 Aralık 2022), 1077-1103. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.10

Muzhiru’d-Dîn ez-Zeydânî, Hüseyin b. Mahmûd b. Hasan el-Kûfî. el-Mefâtîḥ fî Şerḥi’l-Meṣâbîḥ. Kuveyt: Vizaretü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 2012.

Mücteba Uğur. Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü. 1 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-. et-Takrîb ve’t-Teysîr li Ma’rifeti Süneni’l-Beşîri’n-Nezîr. thk. Muhammed ‘Osmân el-Huşt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1985.

Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-. Ravzatu’t-Tâlibîn. Beyrut: Mektebetü’l-İslami, 3. Basım, 1991.

Olcay, Bahattin. “Safevilerin Heterodoksi Tarihi Açısından Değerlenddirilmesi”. Kadim Akademi SBD 2 (ts.), 1-24.

Osmânî, Muhammed b. Abdurrahman. Tabakâtu’l- Fukahâi’l- Kübrâ. Beyrut: Daru’l Beşâiri’l-İslâmiyye, 1983.

Önal, Recep. “İman ve Mahiyeti Konusunda Mu’tezîle ile Ehl-i Sünnet Polemiği”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (23 Mart 2016), 121-146. https://doi.org/10.17120/omuifd.84385

Öngören, Reşat. “Safiyyüddîn el-Erdebîlî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/safiyyuddin-i-erdebili

Özalp, Mehmet Sıddık. Arap dilinde isim-fiil ve câmid-fiiller. Emin Yayınları, Bursa, 2016. http://acikerisim.nevsehir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11787/6603

Özdemir, Veysel. “Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis Istılâhının Ortaya Çıkışı”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 45/45 (03 Haziran 2014), 67-110. https://doi.org/10.15370/muifd.52042

Özpınar, Ömer. “Hadîs Şerhlerinde Hadîs Kaynaklarının Kullanımı”. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 25/25 (01 Şubat 2008), 7.

Rahmân, Hali. Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî’nin el-Ezhâr Şerhu’l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Gusül Babından Ezan Babına Kadar). Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2010.

Rahmet, Muhammed Said. Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî’nin el-Ezhâr Şerhu’l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Kitâbu’l-İlm’in başından Kitâbu’t-Tahâret’te abdestin sünnetlerinin sonuna kadar). Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2012.

Sadruddîn el-Munâvî, Ebû’l-Meâlî Muḥammed b. İbrâhîm b. İsḥâḳ es-Sulemî el-Munâvî. Keşfu’l-Menâhic ve’t-Tenâkîh fî Tahrîci Ehâdîssi’l-Mesâbîh. 5 Cilt. Riyad: ed-Dârü’l-Arabiyye li’l-Mevsuat, 1425/2004.

Sağlam, Fahri. Hz. Ömer’in hadis anlayışı. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Salim, Kemal İdris. Yusuf b. İbrâhim el-Erdebîlî’nin el-Ezhâr Şerhu’l-Mesâbîh Adlı Eseri Üzerine Tahkik Çalışması (Havz ve Şefaat Babının Başından Peygamberliğin Alametleri Babının Sonuna Kadar). Medine: Medine İslam Üniversitesi, 2010.

Sancaklı, Saffet. “Begavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları”. Diyanet İlmi Dergi 34/3 (1998).

Sancaklı, Saffet. Begavî ve Şerhü’s-Sünne’deki Şerh Metodu. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1996.

Saylan, İbrahim. Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbabı Vürud (Diyanet Vakfı Yayınları). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Saylan, İbrahim. “Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi Müfredatı ve Lisansüstü Tezleri”. HADITH 9 (31 Aralık 2022), 50-95.

Saylan, Nesrişah. Kıraat açısından Begavî tefsiri. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/405696

Sehâvî, Şemseddin Ebü'l-hayr Muhammed b. Abdürrahman es-. et-Tuhfetu'l-Latife Fİ Tarihi'l-Medineti'ş-Şerife. Esad Trabzoni el-Hüseyni, 1980.

Serkîs, Yusuf İlyân. Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe. Matbaatu Serkîs, 1928.

Şensoy, Sedat. "Şerh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tanış, İskender. SAfeviliğin Oluşumu, Şiileşmesi ve Diğer Tarikatlara Bakışı. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.

Tomar, Cengiz. "İbnü'l-İmâd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Turan, Dr Ahmet - Yildiz, Dr Harun. "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 26/26-27 (2008), 11-24.

Tûribiştî, Ebû Abdullah Şihâbuddin Fadlullah b. Hasan b. Hüseyin et-. el-Müyesser fi Şerhi'l-Mesâbîh. Mekke: Mektebetu Nizâr Muṣṭafâ el-Bâz, 2. Basım, 2008.

Türcan, Zişan. "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/16 (01 Aralık 2009), 101-133.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. Muʿcemü'l-Büldân. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1979.

Yıldırım, Selahattin. İbn Dakîki'l-Îd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.

Yıldırım, Selahattin. "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu". HADITH 1 (31 Aralık 2018), 39-71.

Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 9 (01 Mayıs 2007), 271-304.

Yusufoğlu, Kazim. "Naslardan Hüküm Çıkarmada Hasrın Etkisi". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21 (24 Haziran 2023), 176-193. https://doi.org/10.34085/buifd.1265930

Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zehebî, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed. Tezkiretü'l-Huffâz. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Ziriklî, Hayreddin. el-A'lam. Beryrut: Daru'l-İlim lil' Melayin, 1986.